T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

17. YÜZYILDA MAĞRİB'DEN BİR SEYYAH: EL-AYYÂŞÎ'NİN SEYAHATNAMESİNDE HAREMEYN YOLCULUĞU

ŞEYDA NUR ERSÖZ

2501160376

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. NURETTİN GEMİCİ

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	ŞEYDA NUR ERSÖZ	**Numarası**	:	2501160376
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI	**Danışmanı**	:	PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ
Tez Savunma Tarihi	:	21.06.2019	**Saati**	:	09:30
Tez Başlığı	:	"17. YÜZYILDA MAĞRİB'DEN BİR SEYYAH: EL-AYYÂŞÎ'NİN SEYHATNAMESİ'NDE HAREMEYN YOLCULUĞU"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / O~~YÇOKLUĞUYL~~A karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NEVZAT SAĞLAM		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HÜSEYİN HÜSNÜ KOYUNOĞLU		
2- DOÇ. DR. OSMAN AYDINLI		

ÖZ

17. YÜZYILDA MAĞRİB'DEN BİR SEYYAH: EL-AYYÂŞÎ VE SEYAHATNAMESİNDE HAREMEYN YOLCULUĞU

Şeyda Nur ERSÖZ

Ebû Sâlim el-Ayyâşî (1037/1090) 17. Yüzyıl Mağrib tarihinin siyasi, sosyal ve dini hayatını şekillendiren mutasavvıf, fakih, seyyah kimliklerini kendinde toplamış entelektüel bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Babasının kurduğu zaviyeye gösterdiği ihtimam ile Fas ve civarında şöhreti artan Ayyâşî'nin yaşamının ilk dönemini Mağrib'te yetişme süreci, ikinci merhalesini de Hicaz Bölgesi'ne üç defa gerçekleştirdiği ve ilmî kimliğini geliştirdiği, manevi olgunlaşma sürecini tamamladığı rıhleleri olarak değerlendirebiliriz.

Bu bağlamda; ülkemizde henüz tarihi bir vesika olarak üzerinde durulmamış olan bu seyahatnamenin, edebiyat alanı dışındaki bir araştırmanın parçası olması amacı ile Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin hac seyahatnamesinde Haremeyn bölgesini konu edindik. Daha önce kapsamlı bir araştırmaya konu olmadığı için Ayyâşî'nin biyografisini ve eğitim hayatının ve zaviyesinin kimliğini inşa etmesindeki önemini, tespit ettik. 17. Yüzyıl Fas tarihinde ilmî ortamın ve zaviyelerin etkisinin Ayyâşî Zaviyesi özelinde anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Ardından er-Rihletü'l-Ayyâşiyye adlı seyahatnamesi ile birlikte hac yolculuğunu ele aldık. Böylece Haremeyn bölgesine Osmanlı Devleti sınırları dışından gelen mutasavvıf bir sûfînin hac yolculuğundaki menzillerini, Mısır'ın sosyal durumunu, Haremeyn bölgesinde Osmanlı'nın faaliyetlerini, bölgedeki ziyaretgâhları, özellikle Ayyâşî'nin Mekke ve Medine'ye bakışını ve burada edindiği tecrübeleri işleme yöntemlerini tespit etme imkânı bulduk.

Anahtar Kelimeler: el-Ayyâşî, Haremeyn, Seyahat, Mağrib

ABSTRACT

A TRAVELLER FROM MAGHREB IN 17th CENTURY: AL-AYYASHI AND HIS TRAVEL TO HARAMAYN IN HIS TRAVEL BOOK

Şeyda Nur ERSÖZ

Abu Salim al-Ayyashi was an intellectual figure known as a sufi, scribe, and traveller who shaped the political, social and religious life of the 17th century Moorish history. Ayyaşi showed great importance to the small monastery that his father founded and that made him very popular in Morrocco and its neighbourhood. The first period of his life can be identified as growing up in Maghreb and the second part is his three travels to the Hijaz area in which he developed his scholar identity and completed his spiritual maturation.

In this context, we aimed to study Haramayn in Abu Salim Al-Ayyashi's pilgrimage travel book to study travel books within a non-literature study although they are still not accepted as historical records in our country. Since he has not been involved in a detailed study before, we also examined Al-Ayyashi's biography, educational background and the importance of the monastery in building his identity. We tried to show the efficiency of scholarly environments and monasteries in 17th century Moroccon history on the example of al-Ayyashi. Then we examined his pilgrimage with his travel book called Rihla al-Ayyâshi. We had the opportunity to determine where a sufi from outside the borders of the Ottoman arriving on the Haramayn region stopped during his pilgrimage travel, the social status of Egypt, the activities of the Ottoman Empire in Haramayn region, visiting places in the region and especially how al-Ayyashi saw Mecca and Medina and made use of his experiences there.

Key Words: al-Ayyashi, Haramayn, Travel, Maghreb

ÖNSÖZ

Tarihin en eski olgularından biri sayılan seyahat kültürü İslam'ın farklı coğrafyalarda yayılması ile kendine has bir boyut kazanmış ve İslam kültürü ve mirası ile özdeş hale gelmiş, Müslüman ulema seyahat ve ilim arasındaki irtibata büyük önem atfetmiştir. Bir süre sonra rıhleler âlim olma yolunu açan en önemli etken olarak görülmeye başlanmış, ayet ve hadislerde de seyahate yapılan atıfların bulunması ile bu durum İslam dünyasında daha da pekişmiştir. Özellikle Dâru'l İslam olarak tanımlanan yerlerde mekik dokuyan Müslüman seyyahlar, bir süre sonra yolculuklarını en ince detaylarına kadar kaydetmişler, bir nevi tarihe dipnot düşmüşler ve bizi yaşadıkları dönemin sosyal, politik, dini olaylarının içine çoğu zaman tarafsız bir şekilde götürmeyi başarmışlardır.

Âlim bir seyyah olan Ebu Sâlim el-Ayyâşî'nin (1037/1090) hayatı ve er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye adlı eseri Fas, Mısır ve Haremeyn tarihine ışık tutacak bilgiler vermesi yanında, dönemin hac güzergâhlarını, hacıların karşılaştığı zorlukları ve kendi döneminin ilmi tartışmalarını, ilim öğrenmede takip edilen metotları göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı; ülkemizde araştırmalara henüz konu olmamış, fakat Mağrib tarihinde önemli bir yer tutan el-Ayyâşî'nin yaşamı ve ilmî kimliğinin ortaya konması, Ayyâşî Zaviyesi özelinde Kuzey Afrika'da ve 17. Yüzyılda sûfilerin etkilerinin anlaşılması ve Ayyâşî'nin seyahatnamesinde Haremeyn bölgesi ziyaretgâhlarının belirlenerek, dönemin Hicaz bölgesindeki ilim merkezlerinin ve ilim adamlarının faaliyetlerinin de tespit edilmesidir. Bu amaca mâtuf olarak, öncelikle Ayyâşî'nin biyografisini ele aldık. İlmî şahsiyetini incelemek suretiyle seyahatnamesini kaleme alma amacını da netleştirmiş olduk.

Ebû Sâlim el-Ayyâşî de seyahatnamesini kendi tanımı ile Divânü'l-ilm olarak düşünmüş ve bu minvalde kaleme almıştır. Onun amacı; gerçekleştirdiği hac yolculuğunda uğradığı menzilleri sıralamak veya gördüğü şeyleri anlatmak değildir. Bilakis ilmî-manevi tekâmülünün seyrini ön planda çıkararak hac yolculuğunu anlatmak ve döneme ışık tutmaktır, ki bu konuda oldukça başarılı bir yöntem izlemiştir.

Ayrıca ilme ve ilim adamı yetiştirme konusuna verilen önem her geçen gün artarken, tarihte farklı coğrafyalarda yetişmiş ilim adamlarının faaliyetleri, yaşadıkları dönemdeki sosyal, dini, iktisadi ve siyasi etkilerinin doğru bir şekilde açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda, halen Fas'ta hüküm süren Hamzaviyye Zaviyesi'de ayrıca bir araştırma konusudur. Fakat biz çalışmamızda zaviye tarihine kısa bir bölüm ayırarak, asıl amacımız olan Ayyâşî ve Haremeyn anlatımı üzerine yoğunlaştık.

Konunun araştırılmasında karşılaştığımız en büyük sorun kaynakların Arapça ve Fransızca oluşu idi. Fransızca kaynaklara çok az yer vererek, daha çok Arapça kaynaklara yöneldik. Ayyâşî'nin İthâf'ül-Ehillâ ve İktifâül-Eser adlı kitaplarına dayanarak oluşturduğumuz biyografi kısmı ve seyahatnamesi çalışmanın temel kaynakları olmuştur. Torunu Abdullah el-Ayyâşî'nin kaleme aldığı el-İhyâ ve'l-İntiâş adlı Ayt Ayyâş kabilesi hakkında birincil kaynak konumundadır. Rabat Kütüphanesi'nde ve Hamzaviyye Zaviyesi kütüphanesinde birer nüshasının bulunduğu esere imkânların kısıtlı olması sebebiyle erişelemiş, tezin metni bu esere atıfla yazılanlar ve Ebû Sâlim'in kendi eserlerinde verdiği bilgiler ışığında meydana getirilmiştir. Çalışmamızın bundan sonra 17. Yüzyıl Mağrib bölgesi sûfîlerini özellikle de el-Ayyâşî hakkında araştırma yapmak isteyenlere kaynak niteliğinde olmasını temenni ederiz.

Tez sürecinde her daim yardımını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyda Nur ERSÖZ

SAMSUN-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ SALİM EL-AYYÂŞÎ

1.1. Ayt Ayyâş Kabilesi ve Ayyâşî Ailesi **8**

1.1.1. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Doğumu, Nisbesi ve Hayatı 11
1.1.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin İlmî Kişiliği, Hocaları ve Yetişmesine Katkısı Olan Şahsiyetler 14
1.1.3. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Talebeleri 26
1.1.4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Eserleri ve el-Ayyâşî Kütüphanesi 30

1.2. XVII. Yüzyılda Kuzey Afrika'da Zaviyeler ve Etkileri **40**

1.2.1. Ayyâşî Zaviyesi ve Bir Mutasavvıf olarak Ayyâşî 46
1.2.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî ve Diğer İlimler 54

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ SÂLİM EL-AYYÂŞÎ'NİN SEYAHATLERİ, SEYAHATNAMESİ VE MAĞRİB'TEN MISIR'A KADAR YOLCULUĞU

2.1. er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye Adlı Eseri ve Seyahatname Yazmadaki Amacı **62**

2.1.1. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Hac Yolculuğu Hazırlığı 67
2.1.2. Fas'tan Ayrılışı ve Sicilmâse'ye Gelişi 68
2.1.3. Tuwat Bölgesi Ziyaretgâhları 70
2.1.4. Sicilmâse'den Ayrılışı Esnasında Karşılaşılan Zorluklar 71
2.1.5. Aşiyye'de Konaklama ve Yaşanan Zorluklar 72
2.1.6. Vâdi Rig'de Konaklama Esnasında Yaşanan Zorluklar 74

2. 2. Kafilenin Osmanlı İdaresi Altındaki Tunus'a Girişi **76**

2. 3. Trablus'a Giriş ve el-Ayyâşî'nin Bakışı İle Trablus Eyaleti **77**

2.3.1. Trablus Ziyaretgâhları ve Şeyhlerle Buluşması 79
2.3.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Trablus'tan Ayrılışı 79
2.3.3. Trablus- Mısır Arasında Yer Alan Ziyaretgâhlar 80
2. 4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Kahire'ye Gelişi ve Şehirde İkameti..... 82
2.4.1. Kahire İlim Meclislerinden İstifadesi 85
2.4.2. Mısır'daki Türbe ve Kabirleri Ziyareti 87
2.4.3. Mısır Surresinin Kahire'den Ayrılışına Tanıklık Etmesi..... 88
2.4.4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Kahire'den Ayrılışı 91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EBÛ SÂLİM EL-AYYÂŞÎ'NİN HİCAZ BÖLGESİNE GELİŞİ
3. 1. el-Ayyâşî'nin Akabe'den Hicaz'a Geçişi 94
3.1.1. Vâdi en-Nâr'da Karşılaşılan Zorluklar 96
3.1.2. el-Ayyâşî'nin Yenbû'ya Girişi 97
3.1.3. Bedir Savaşı'nın Cereyan Ettiği Bölgeyi Ziyaret 98
3. 2. Mekke Güzergâhındaki Ziyaret Yerleri..... 99
3. 3. el-Ayyâşî'nin Mekke-i Mükerreme'ye Gelişi 99
3.3.1. Hac Farizası İçin Yaptığı Hazırlıkları..... 101
3.3.2. Hac Farizasının İfası ve Haccın Kutsal Mekânları 101
3.3.3. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ziyaret Ettiği Diğer Kutsal Mekânlar 104
3. 4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ziyaret Ettiği Şeyhler ve Onlarla Münasebeti 105
3. 5. Medine-i Münevvere Yolculuğu 106
3.5.1. el-Ayyâşî'nin Medine Ziyareti 107
3.5.2. el-Ayyâşî'nin Medine'deki İlmî Faaliyetleri 114
3.5.3. Medine Halkının Dini Törenleri, Kutlamaları ve Çeşitli Gelenekleri 115
3.5.4. el-Ayyâşî'nin Medine İzlenimleri..... 116
3.6. el-Ayyâşî'nin Medine'den Mekke'ye Dönüş Yolculuğu..... 119
3.6.1. Mekke'de Yaşanan Sel Vakası ve Mescid-i Haram'daki Su Baskının Yol Açtığı Tahribat..... 119
3.7. el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ramazan Ayına Dair İzlenimleri..... 120

3.8. Mekke Ziyaretgâhları..... 121

3.8.1. Cidde Yolculuğu ve Ziyaret Mekânları 123

3.8.2. El-Ayyâşî'nin Cidde'de Ziyaret Ettiği Mekânlar 123

3.8.3. Taif Yolculuğu ve Ziyaret Mekânları 124

3.9. Mağrib'e Dönüş Yolculuğu ve yol Menzilleri 125

SONUÇ..... 128

KAYNAKÇA 132

EKLER……140

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

BAE. : Birleşik Arap Emirlikleri

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

h. : Hicri

m. : Miladi

s. : Sayfa

S. : Sayı

t.y. : Tarih yok

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Terc. : Tercüme eden

Thk. : Tahkik eden

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

Yay. : Yayınevi

GİRİŞ

Musa b. Nusayr'ın fethi ile İslamlaşma sürecine giren Kuzey Afrika, İslam'ın yayılış serüveninde en uç noktalardan birini temsil etmektedir. Akdeniz'e olan liman şehirleri ve Avrupa'ya açılan kapı olması sebebiyle tarih boyunca siyasî ve ticarî faaliyetlerdeki stratejik konumu günümüze kadar hiç önemini yitirmemiştir. Özellikle İspanya, Venedik, Fransa ve Osmanlı[1] gibi devletlerin de ilgi odağı olmuştur. Korsanların yoğun olduğu coğrafya Endülüs'e komşu olması sebebiyle de bilim ve kültürden de uzak kalmamış, ilmî çalışmalara ve medenî gelişmelere daima açık olmuştur. Berberi asıllı kabilelerin nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu Kuzey Afrika, fetihlerle birlikte gelen yoğun Arap nüfusla ve Endülüs'ün düşüşü ile hicret eden Müslümanlara da ev sahipliği yapmıştır.

Mağrib bölgesi genellikle Peygambere kadar uzanan dini bir bağ ile yönetilmiş ve hanedanlar meşruiyeti bu şekilde sağlamaya çalışmışlardır. 1511 yılında kurulan Fas'ta hüküm süren Fas şerifleri hânedanlarından biri olan Sa'dîler'in Hz. Peygamberin sütannesi Halîme'nin kabilesi Benî Sa'd'a mensup olduğunu söyleyenler olduğu gibi torunu Hz. Hasan'ın soyundan geldiği görüşünü kabul edenler de vardır. Sa'dîler'in kuruluş döneminde Mağrib-i Aksa'nın Akdeniz kıyıları İspanyolların, Atlantik sahilleri Portekizlilerin tarafından işgali altındadır[2]. Mahalli idarelerin topraklarını savunamadığı bu dönemde, işgal güçlerine karşı mücadelede kabileleri yönlendiren ve öne çıkan gruplar şerifler, tarikat şeyhleri ve murâbıtlar olmuştur. Vattâsîler'in tarih sahnesinden çekildiği dönemde, Portekizliler'e karşı yürütülen

---

[1] Cezayir halkının Osmanlı'dan yardım talebine Sultan I.Selim olumlu yanıt vermiş ve 1510 yılından itibaren Barbaros Hayreddin Paşa'nın da katkılarıyla Cezayir Osmanlı yönetimine bağlanmıştır. Tilimsan'a kadar gelen Barbaros Hayreddin, kardeşi Oruç Reis ve İshak'ın katledilmesi ile dönmek zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti sonraki tarihlerde de Fas bölgesine hâkim olamamıştır. Ali Muhammed Sallabi, **Osmanlı Tarihi, Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküşü,** Çev. Cezayir Polat, Ravza Yay., İstanbul, 2007, s. 302-305.

[2] Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi,** çev. Yavuz Alagon, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 292-293.; Erik Gılbert, Jonathan T. Reynolds, **Dünya Tarihinde Kuzey Afrika (Tarihöncesinden Günümüze),** Terc. Mehmet Demirkaya, Küre Yay., İstanbul, 2016, s.322.

cihad hareketine Sûsü'l-aksâ bölgesinde yaşayan Sa'dî liderleri öncülük etmişlerdir. Hz. Hasan soyundan olmaları ve bu mücadelede kazandıkları başarılar onları millî kahramanlar haline dönüştürmüştür. Bu esnada cihadda etkili isimlerden biri olan Cezûliyye tarikatı şeyhi Muhammed b. Mübârek el-Akāvî'nin talebiyle hıristiyanlara karşı mücadeleyi organize etmek üzere Ebû Abdullah Mevlây Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman es-Sa'dî, Sûs bölgesine çağırılmıştır. Kabile reisleriyle Der'a'dan Sûs bölgesindeki Tîdsî köyüne giden Muhammed, Sûs bölgesinin cihad emîri olarak burada toplanan yaklaşık elli kabile reisinden biat almıştır. (916/1511) Portekizliler'e karşı Fonti'de başarı kazanarak kısa sürede bütün kabilelerin desteğini sağladığı ve Fas'ın güneyinde hâkimiyet alanını genişlettiği için de Kāim-Biemrillâh unvanı verilmiştir. Tarihçiler tarafından Sa'dîler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı sayılan Muhammed büyük oğlu Ahmed'i veliaht tayin ederek veliahtlık sistemine dayalı bir idare başlatmış ve 1659'daki devletin yıkılışına kadar sultanlar bu şekilde yönetime devam etmişlerdir.[3]

Kızıldeniz'de Portekiz egemenliğine son vermek için savunma yöntemini kullanan Osmanlı Devleti, Akdeniz'de gücünü İspanyol yayılmasını durdurmak ve Cezâyir, Trablus ve Tunus'ta müstahkem bir zincir oluşturmak için çaba göstermiş, ancak Fas'ın batısına geçmeyi başaramamış, Atlantik sularını geçemeyerek, Fas'ın kıyı bölgelerinde etkinlik gösterememiştir. Fakat 16. Yüzyılda Tunus ve Cezayir'in fethi ile doğuda hâkimiyet kurmaya muvaffak olmuştur. [4] İspanyollara karşı çetin mücadele veren Osmanlı denizcileri 1580'lerden sonra daha barışçıl ilişkiler geliştirmeye yönelmişler ve Sa'dîler ile de birtakım anlaşmalar yaparak, siyasi nüfuz sağlamaya çalışarak Akdeniz ve Sahra Bölgesini kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.[5]

---

[3] İsmail Ceran, **"Sa'dîler"**, **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 407-410. E. Gilbert, **a.g.e.,** s. 323.

[4] Hourani, **a.g.e.,** s. 292. André Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, Çev. Ali Berktay, İstanbul, 1995. s.V. Hamdi Lahma**, "Alevî, Sa'dî ve Osmanlı Devletleri Yazışmalarına Göre Fas-İstanbul İlişkileri",** Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasî ve İdarî Yapı, Milletlerarası İlmî Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s. 246.

[5] Hourani, **a.g.e.,** s. 262. Şâkir Mustafa**, Mevsûatü Düveli'l-Âlemi'l-İslâmiyyi ve Ricâlihâ,**Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1993, C. III, s. 1795.

Hicri 11, miladi 17. yüzyıl Mağrib tarihi açısından siyasî, iktisâdî ve ictimâî köklü değişimin yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Onaltıncı yüzyıl sonları ile onyedinci yüzyıl başlarında Fas Sa'dîler Devleti'nin çöküşü ve Alevî (Filâlî) Şerifler Devleti'nin kuruluşuna sahne olmuştur. Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansur'un, oğlu Muhammed el-Me'mun ile savaşı sırasında vefatı ile ülke Mansur'un üç oğlu arasındaki iktidar mücadelesinde büyük bir kaosa sürüklenmiştir. Fas şehrini ele geçiren Muhammed el-Me'mun'un oğulları Abdullah ve kardeşi Ebû Fâris, Marakeş'i ele geçiren Zeydan ile karşı karşıya gelmişler ve ülkeyi kuzey ve güney olarak ikiye ayırmıştır.[6]

Muhammed el-Me'mun'un oğlu Abdullah'ın Fas hâkimiyetini güçlendirmek için Mağrib'in en stratejik konumdaki liman şehirlerinden biri olan Arâiş'i İspanyollara vermesi ve karşılığında onların yardımını temin etmeye çalışması ile ülkeyi içinden çıkılamayacak siyasi bir zorluğa sürüklenmiş, tarihçiler nezdinde Sa'dîler'in o zamana kadar aldığı en büyük darbe olmuş ve bir daha toparlanamayan devlet, hızlı bir şekilde yıkılış sürecine girmiştir. Abdullah'ın bu hatası Fas'ta çeşitli tarikat mensuplarını ve civar kabileleri isyana sürüklemiş ve şehir büyük bir anarşi ile baş başa kalmıştır.

Zeydan'ın güneydeki hâkimiyeti de giderek zayıflamış, üç defa başkentinden kovulmuş ve 1628'deki vefatına kadar ülke içinde etkinlik gösteremez hale gelmiş fakat yine de saltanatını devam ettirmiştir.[7] Fıkhî meseleleri fakihlerle tartışabilecek kadar fıkha hâkimiyeti, Ebû Atıyye ve Zemahşerî'ye atıfla tefsir yazmış olmasının[8] saltanatını devam ettirmesinde etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim ilmî kişiliği halk arasında hala kendisine saygı ve güven duyulmasına katkı sağlamıştır. Zeydan'ın vefat ettiği yıl aynı zamanda Ayyâşî'nin tüm bu karışıklıklar içindeki dünyaya geldiği seneye tesadüf etmektedir.[9] Onun ölümüyle halk Sâ'di saltanatına olan güvenini tamamen kaybetmiş ve bir nevi şehir devletleri sayılabilecek, tarikat şeyhlerinin ve kabile liderlerinin kurduğu devletçikler ortaya çıkmıştır. Kabilelerin ve kabile içinde

---

[6] İsmail Yiğit, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi,** C.IX, s.387-389. P. M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis**, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti,** Hikmet Yay., İstanbul, ty., C.III, s. 133.
[7] İ. Yiğit, **a.g.e.,** s.390.
[8] Hüseyin Mu'nis, **Tarihu'l-Mağrib**, Beyrut, y.y., 1992 C.II, s. 213.
[9] Hayruddîn ez-Ziriklî, e**l-Âlâm,** Dâru'l-ilmi'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, C. IV, s. 129.

yetişen şeyhlerin hala baskın olduğu bölgede, din adamları ve onların sahip oldukları maddi-manevi imkânlar da bu çöküş ve yeniden doğuşun gidişatını her açıdan etkilemiştir. Atlas Okyanusu sahilleri Mücahid Ayyâşî'nin[10] Mağrib-i Aksa ise Muhammed el-Hac ed-Dilâî'nin- ki Ayt Ayyâş kabilesi de Muhammed ed-Dilâî'yi desteklemiştir- hâkimiyetine geçmiştir. Ayyâşî ile Dilâî arasında da kanlı savaşlar gerçekleşmiş, Ayyâşî'nin ölümü ile Muhammed el-Hac ed-Dilâî Fas'ı kuşatmış ve ele geçirmiştir.[11] Kuzey kesimi tamamen hâkimiyeti altına alan ed-Dilâî artık bir tarikat şeyhi değil devlet başkanı gibi hareket etmiş, Avrupalılarla ticari ilişkiler kurmuş, fakat hristiyan yayılmacılığına karşı da mücadelesini sürdürmüştür. Böylece Mağrib'in kuzeyinde tek bir zaviyenin hüküm sürdüğü bir dönem de yaşanmıştır. Dilâîler'e karşı güçlü bir şekilde ortaya çıkan Filâlî Şeriflerinden Mevlây Muhammed b. Şerif'de mağlup olmuş ve karşılıklı yapılan anlaşma ile Cebel-i Beni Ayyâş'tan Sahra'ya kadar olan kesim Mevlây Muhammed'e bırakılmıştır.[12] 1668'de halkın da desteğini alan Mevlay Reşid, Dilâîlere karşı yapılan savaşta üstün gelmiş ve Dilâî zaviyesini tarumar edip, bir nevi onlara karşı cadı avı başlatmıştır.

Bu konu hakkında dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan biri de; halkın büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması sebebiyle sultanların köylerde ve kasabalarda, Sahra Bölgesi'nde güvenliği sağlama konusunda yetersiz kalmalarıdır. Ayrıca buralardan elde edilen vergilerin Mahzen'e[13] göre de düşük olması, kırsal

---

[10] "Muhammed b. Abdillah el-Ayyâşî (ö. 1640/41); Nisbesi ez-Zeyyânî olmasına rağmen Ayyâşî ismi ile meşhur olmuş ve bölge siyasetinde güçlü bir kimsedir. Sultan Zeydan'ın vefatı ile birlikte Mağrib-i Aksa'yı ele geçirmiş ve etkin bir tarikatı olan şahsiyet olarak karşımıza çıkar. İsminin Muhammed olması ve birçok kaynakta sadece Mücahid el-Ayyâşî olarak geçtiğinden dolayı için Ebû Sâlim'in babası ile karıştırılabilmektedir Hakkında daha detaylı araştırma yapıldığında nisbesi ve vefat tarihi ile Muhammed b. Ebîbekr olmadığı anlaşılmaktadır. Mağrib-i Aksa için Dilâîlerle karşı karşıya gelen Ayyâşî, bir suikast sonucu öldürülmüştür. Abdülkerim el-Kureyyim, **el-Mağrib fi Ahdi'd-Devleti's-Sa'diyye,** Rabat, y.y., 1977, s.334-335. Jamil M. Abun-Nasr, **A Hıstory of the Maghrib in the Islamic Period,** Cambridge University Press, s. 223-227. Muhammed Müzeyyen, **Fas ve Bâdiyetühâ (Müsâhemetü fî Târihi'l-Mağribi's- Sâ'dî),** Rabat, 1986, C. I, s.229. Aziz Samih, **Şimâli Afrika'da Türkler,** 1936, İstanbul, s. 212-213.

[11] P. M. Holt, **a.g.e.,** C.III, s.134.

[12] el- Kureyyim, **a.g.e.,** s. 334-335. İsmail Ceran, **Fas Tarihi,** TTK Yay., Ankara, 2012, s. 657-661.

[13] Bir şeyi saklamak, biriktirmek anlamındaki "hazn" kökünden ism-i mekân olan "mahzen" kavramı, Ağlebî Emîri 1. İbrahim'in (800-812) Abbâsî beytü'l-mâline göndermek üzere, içine haraç ve zekât vergilerini koyduğu demir sandıkları ifade etmek için kullanılmıştır. XII. Yüzyılın ortalarından itibaren Fas'ta hüküm süren Müslüman hânedenlarda, hazinenin beslediği idari yapıyı, yani hükümeti de kapsayacak şekilde anlamı genişleyen mahzen terimi, Sa'dîler dönemi âlimlerinden İbn Asker el-Mağribî'nin "mesâlihu'l-Mahzen" tabiriyle devletin bütün birimlerini kapsayacak şekilde anlam değişmesine uğramış bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ahmed el-Mansur (1578-1603) tarafından kurumsallaştırılan Mahzen, bütün yetkilerin sultanın elinde blunduğu idârî sistemi tanımlamak için

kesime önem verilmemesinde etkili olmuştur. Böylece köy ve kasabalarda yaşayan kabileler, zaviyelerin de etkisi ve öncülüğünde sık sık isyan etmişlerdir.

Mağrib tarihine baktığımızda siyasî ve ekonomik etkinlikleri göze çarpan zaviyelerin toplum içinde yaptıkları sosyal ve ilmî hizmetler de görmezden gelinemeyecek kadar çoktur. Camilerinin hemen hepsinin kütüphanelere sahip olduğu bölgede özellikle zaviye kütüphanelerinin ilmi gelişime sundukları katkı büyüktür. Örneğin; onaltıncı yüzyılda Der'a'da kurulan Tamgrut Kütüphanesi bünyesinde barındırdığı eserlerle Avrupalı müsteşrik çevrelerde de meşhur olmuştur.

Tüm bu hadiselerin yaşandığı dönemde etkinlik gösteren Ayyâşî Zaviyesi de Fas tarihini etkileyen amillerden biri olmuş ve Ebû Sâlim bu etki alanını genişleten, tekkenin faaliyetlerinin yayılmasını sağlayan en önemli karakter olarak karşımıza çıkmıştır. Seyahatleri sayesinde kazandığı ilmî ve kültürel birikimi de bu yolda en büyük yardımcısı olmuştur. Özellikle maşrık tarafına gerçekleştirdiği hac yolculukları ile dönemin doğu ve batı İslam dünyasının fikrî perspektifini şahsında meczetmiş ve 17. yüzyıl tarihinde etkin bir sûfî seyyah olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada en önemli eseri, ilimlerin birçoğunu bir arada toplamayı hedeflediği er-Rıhle adlı, hac yolculuğunu kaleme aldığı seyahatnamesi olmuştur.

Hicaz'ın 1517'de Osmanlılara geçmesinden itibaren dört asır boyunca Osmanlı devleti tarafından büyük bir itinayla düzenlenen hac kervanları her yıl binlerce insanın katıldığı ve başkanı, kumandanı, ordusu, kadısı, imamı, çadırcıları ve daha nice görevlileriyle birlikte adeta hareket halinde minyatür bir devlet özelliği taşımaktaydılar. Hac seyahatnameleri Osmanlı devletini ve toplumunu yakından ilgilendiren bu hac kervanlarının veya bağımsız özel hacı gruplarının genellikle sekiz aydan daha fazla süren hac yolculuklarının bir çeşit hikâyeleri niteliğinde oluşturmuşlardır. Sayılan ve vasıflıları az olsa da bu eserler Osmanlı coğrafyasını, toplumunu ve bireyini tanımamıza yardımcı olabilecek önemli kaynaklardandır. Tezkirelerin, modern tarih ve ansiklopedilerin haklarında çok az bilgi verdiği bu

---

kullanılmış, ülke toprakları hükümete itaat eden Arap kabilelerden oluşan bölge; "Bilâdü'l-Mahzen" ve yönetimin meşruiyetini tanımakla birlikte, vergiden kaçınan kabilelerin meskûn olduğu "Bilâdü's-Sibâ" olarak iki kısma ayrılmıştır. Özetle; mahzen terimi, Ayyâşî'nin yaşadığı dönemde Fas'ta sultanın hükmünün tam olarak geçerli olduğu bölgeleri ifade eden bir terim olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. [13] İsmail Yiğit, "Mahzen", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXVII, Ankara, 2003, s. 401-402.

önemli kaynaklar üzerinde şu ana kadar yapılmış müstakil toplu bir çalışma göze çarpmamaktadır. Bizim amacımız; Ebû Sâlim'in dîvânü'l ilm olarak kaleme aldığı eserinin izinde Haremeyn ve Hicaz bölgesine Osmanlı dışından sûfî bir seyyahın bakış açısını sunmak ve Fas tarihinde önemli bir yer tutan âlim bir kişiliğin yaşamının da ortaya konulmasını sağlamaktır.

Bu amaçla üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde temel kaynak olarak;

a. **İktifâü'l Eser bâ'de Zihâbi'l-Ehli'l- Eser**: Ebû Sâlim el-Ayyâşî'ye ait olan bu eser Muhammed b. Ğâzî'nin el Müselselâtü'l-Aşeratü'l-Müntehabe[14] adlı Fihrisi'nden sonra Mağrib bölgesinin en kapsamlı ve en önemli fihrisi olarak kabul edilmektedir. El-Ayyâşî 1657/1068 yılında kaleme aldığı eserini[15] öğrencisi Ahmed b. Saîd el –Müceylidî'nin isteği üzerine on bir fasıl olarak tertip etmiştir. Tarihçiler ve terâcim müellifleri nezdinde kaynak kitaplardan kabul edilmiştir. Eser sayesinde Ayyâşî'nin tüm eğitim öğretim hayatını ve tecrübe ettiği şeylere ulaşma imkânı elde etmiş oluyoruz. Böylece çocukluğundan başlayarak, dönemin ilim havzalarındaki şeyhlere varıncaya kadar pek çok bilgiyi bir arada bulabiliyoruz.[16]

b. **İthâfü'l-Ehillâ bi Esânîdi'l-Meşâyihi'l-Ecillâ:** Yine Ebû Sâlim'in kaleme almış olduğu bu eser, birinci bölümün temel kaynaklarından biri olmuştur. Genel olarak bu eserde Ayyâşî kendisi ve ailesi ile birlikte Mağribli âlimler adına seyahatlerinde elde etmiş olduğu icazetnâmelerin metinlerini sunmuştur. Aynı zamanda Mağrib'te sohbetinde bulunduğu, ilim halkasına dâhil olduğu şeyhleri ve

---

[14] Muhammed Abdulhay b. Abdilkebîr el-Kettânî el-İdrisî el-Hasanî, **Fihrisül Feharis Ve'l-Esbât ve Mû'cemu'l Meâcimi ve'ş-Şeyhât ve's-Silsilât,** Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, C. II, s.79.

[15] Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser bâ'de Zihâbi Ehli'l-Eser Fihrisü Ebû Sâlim el-Ayyâşî,** Thk. Nüfeyse ez-Zehebî, 1. bs., Rabat, ed-Dâru'l-Beyzâ, 1996, s.73.
Eserin sekiz farklı nishası olup, kullanılan tahkikli neşri yedi farklı nüshaya dayanılarak hazırlanmış olup, tam olmayan bir nüsha kullanılmamıştır. Bu nüshalar:

1. Rabat Haseniyye Kütüphanesi 3917 numara, " ح" başlığı altında yer almaktadır.
2. Selâ es-Subeyhiyye Kütüphanesi 756 sayılı "ص"başlığı altında yer alan nüshadır.
3. Rabat Halk Kütüphanesi'nde yer alan nüshalar; 956 "د", 1427 "ك", 849 "ج", 70 "ج" ve 280 "ق" işaretleri altında bulunmakta olup muhakkike bunları kullarak eseri tahkik etmiştir. el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser,** s. 92-93.

[16] El-Ayyâşî, **a.g.e.,** s. 88.

dostlarına da eserde yer vermiştir**.** Bu sayede Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin dâhil olduğu ilmî kültürü ve buna etki eden şahsiyetleri de inceleyebiliyoruz.[17]

c. **Er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye:** Eserinde özellikle İslam beldelerinde gelişen hadis isnad ve rivayet metotlarını inceleyen Ebû Sâlim, farklı yöntemleri de öğrenme fırsatı bulmuştur. Onun eseri döneminin özelliklerini, hac yolculuğunu, müellifinin şahsiyetini ve ilmî faaliyetlerini yansıtmakta olup bu noktada bize yol gösterici olmuştur.

Ayyâşî'nin rıhlesi aynı zamanda edebiyat, tarih ve tasavvufun döneme dair bir kaydıdır. Bu anlamda temel bir kaynak eser niteliği taşır diyebiliriz. Kitabında 17. Yüzyılda Mağrib ve Hicaz bölgesindeki zaviyeleri, yolları, kütüphaneleri, hazireleri, su kaynaklarını kaydetmesi, bu bölgelerin eşrafından ulemasına kadar önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgiler vermesi Ebû Sâlim ve seyahatnamesi hakkında bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Böylece er-Rıhle üzerine yapılacak bir araştırma ile h. 11. Yüzyılın siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel olaylarına da ışık tutulmuş olacaktır.

Özellikle üç kaynağı eksende tutarak bu tezi oluşturmaya ve yukarıda sıraladığımız amaçlarımızı gerçekleştirmeye çalıştık.

---

[17] Tezin çeşitli kısımlarında temel kaynak olma özelliği taşıyan bu eserin yazma nüshaları Madrid Kütüphanesi'nde 5275 numaralı yazmalarda mevcuttur. Muhakkikin iki nüsha halinde teslim aldığı yazmaların biri İthâfü'l-Ehillâ diğeri de Mesâlikü'l-Hidâye başlığını taşımaktadır. Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî, **İthâfü'l-Ehillâ bi İcâzâti'l-Meşâyihi'l- Ecillâ,** Thk. Muhammed es-Sezzâhî, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999, s. 8.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ SALİM EL-AYYÂŞÎ

1.1. Ayt Ayyâş Kabilesi ve Ayyâşî Ailesi

Ayt Ayyaş Kabilesi,[18] sahrada yer alan Sicilmâse sınırı ile Büyük Atlas Dağları arasında kalan bölgede yaşayan, aslen berberi kabilelerdendir. Dağlarla ile çevrili bu alan Mağrib bölgesi için stratejik bir öneme de haizdir. Ayyâşî ailesi bölgedeki dini ve ilmî faaliyetlerde olduğu gibi gıda ve güvenlik sorunları gibi sosyal olaylar karşısında da sessiz kalmamış, yetiştirdiği âlimler ve kurduğu zaviye ile özellikle 17 yy. Fas tarihinde hem siyasi hem ictimai alanlarda önemli bir rol üstlenmiştir. Bugünkü anlamı ile bölgenin kanaat önderlerinden olmuştur diyebiliriz.

Mağrib'te tasavvufî yapılar geçmişten günümüze kadar güçlü bir şekilde korunarak gelmişler ve toplumun yönlendirilmesinde etkin ve baskın bir görünüm arz etmişlerdir. Bu durumun oluşmasında kabile yapısı ve kabilevî tarikat anlayışının etkili olduğunu görmekteyiz. Çünkü tarikat şeyhi aynı zamanda kabilenin ya önde gelen kişilerinden biri veya kabile lideridir ve zaten içinde bulunduğu toplum doğal olarak ona bağlı sayılmaktadır.

Ailenin tarihi, yetiştirdiği âlimler, zaviyenin önde gelen şeyhleri ve kültürel hayatları hakkındaki en güvenilir ve kapsamlı bilgileri Abdullah b. Ömer b. Abdülkerim el-Ayyâşî'nin el-İhyâ ve'l-intiâş adlı eserinde bulmak mümkündür.[19]

Ebû Sâlim'in büyük dedesi Abdullah b. Abdurrahman Mağrib bölgesine gelerek, buraya yerleşmiştir. İlk önce Cezayir sınırları içinde kalan el-Ghozlane şehrine gelen Abdullah b. Abdurrahman, daha sonra Atlas Dağları'nın yer aldığı bölgeye intikal

---

[18] "Ayt" kelimesi berberce "oğlu/ oğulları" demek olup Arapçadaki "benû/ evlâd" teriminin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Berberilerden yalnız üç grup için geçerli olan bu ismi, Fas'ta Ayt Ayyâş ve Ayt Atta kullanmaktadır." CH. Pellat, "Ayt", **The Encyclopaedia of Islam,** New Edition, Ed. By; B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Vol. I, Leiden, 1986, s. 792. R. Basset, "Ayt", **İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografi Lugati,** 5. Bs., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 77.

[19] Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî, **İthâfü'l-Ehillâ bi İcâzâti'l-Meşâyihi'l- Ecillâ,** Thk. Muhammed es-Sezzâhî, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999, s.11.
Eserin yazma nüshası Hamzaviyye Zaviyesi'nde 244 numaralı 2 cüz olarak mevcuttur. Rabat Kütüphanesi'nde de mikrofilm olarak muhafaza edilmektedir. Ancak biz bu yazmalara imkânların kısıtlı olması sebebiyle erişemedik.

ederek burada evlenmiştir. Vefat etmeden önce oğlu Yusuf'u da yerine halife olarak tayin etmiştir. Yusuf ise zaviyenin güneydoğusunda yer alan eski Kasr-ı Ayt Ya'kub'a taşınarak, Ayt Ayyaş ile akraba olduğu evliliği gerçekleştirir ve kabileye nisbet edilen Ayyâş ismi de bu sayede devam ettirilir. İmamlık, müezzinlik, sıbyan mektebi muallimliği gibi dini vazifelerde bulunan şeyh, çeşitli kabilelerin de bir araya gelmesini sağlayarak barış ortamının oluşmasına sunduğu katkı ile de dikkat çekmiştir.[20] Beş çocuğu olan Yusuf'un dördünden nesebi devam etmiştir.

Ayyâşî ailesi bazı kaynaklarda İdrîsî şeriflere nisbet edilmiş, Musa b. Ebî'l-Âfiye'den çekinen aile üyelerinin çeşitli kabilelere sığınarak varlığını devam ettirdiğini söylemişler ve Ebû Sâlim'in tavîl bahrinden olan şiirlerindeki ifadelerle bu görüşlerini desteklemişlerdir.[21]

Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Nesebi:

Ebû Sâlim'in el-İhya ve'l- İntiaş adlı eserden tespit edilebilen silsilesi Abdurrahman el-Fekîkî'ye kadar götürülmektedir. Sırasıyla zikredecek olursak:

- Abdurrahman el-Fekîkî
- Abdullah b. Abdurrahman
- Yusuf b. Abdullah
- Muhammed b. Yusuf
- Musa b. Muhammed
- Yusuf b. Musa
- Ebubekr b. Yusuf
- Abdullah b. Ebibekr
- Abdullah b. Ebîbekr
- Ebû Sâlim elAyyâşî, Abdullah b. Muhammed olarak zikredilmiştir.[22]

---

[20] el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser,** s. 28. Abdullah Bin Nasr el-Alevî, **Min 'Alâmi'l-Fikr ve'l- Edeb fî fecri'd-Devleti'l-Aleviyye, Ebû Sâlim el-Ayyâşî el-Mutasavvıfı'l-Edîb, el-Memleketü'l-Mağribiyye**, Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmyye, 1998, s. 59-61.
[21] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 62.
[22] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** s. 29. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 60

Ebû Sâlim'in Babası Şeyh Muhammed b. Ebîbekr (1067) ailenin en önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Dönemin önde gelen sûfilerinden olan Şeyh, Fıkıh usulünde otorite sahibidir.[23] Dilâî Zâviyesinin önde gelen müritlerinden olmasına rağmen,[24] zengin bir kimse değildir. Köylerde, kasabalarda ve sıbyan mekteplerinde muallimlik yaparak hayatını idame ettirmeye ve geçimini temin etmeye çalışan Muhammed b. Ebîbekr[25] m. 1634-35/h. 1044 yılında kendi zaviyesini inşa etmiştir.[26] M. 1651/h. 1067 yılında vefat eden, te'lif eserleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız[27] Şeyh Ebû Abdullah'ın vaktinin büyük çoğunluğunu müridlerinin eğitimine ve irşad faaliyetlerine ayırdığını, bu yüzden kitap yazmakla meşgul olmadığını söylemek de mümkün görünmektedir.

Ebû Sâlim'in en büyük kardeşi Abdülkerim b. Muhammed babasından sonra zaviyenin misyonunu devam ettirmeye çalışmışsa da, faaliyetleri bu konuda yeterli olmamıştır. Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız m.1664/h.1074 yılında vefat eden Abdulkerim el-Ayyâşî "Envâru's-Sa'âde fi's-Salâti al'â sâhibü'ş-Şefa'â" adlı da bir eser te'lif etmiştir.[28]

Filâli Sultanı Mevlây Reşîd'in baskılarından dolayı Fas şehrine taşınan Ayyâşî ailesi maddi- manevi pek çok zorlukla karşılaşmıştır.(1082/1671) Bu durum 1672/1083 yılı Muharrem ayında Mevlây İsmâil'in[29] Ayyâşî ailesini affettiğini belirterek, kendi yurtlarına dönmesine izin vermesine kadar devam etmiştir.[30] Ebû Sâlim de tüm bu sıkıntı ve zorluklara maruz kalmış, fakat yine de irşad vazifesini ifâ hususunda titiz davranmıştır.

Ebû Sâlim'in oğlu Hamza b. Abdillah el-Ayyâşî (m. 1717/h. 1130)'de ailenin en önde gelen simalarındandır. Babasından sonra zaviyeye olan hizmetleri ve ilmî faaliyetleri açısından yaşadığı dönemin tanınan sûfîlerinden olmuştur. Ayyâşî

---

[23] el-Ayyâşî, **İthâfü'l-Ehilla,** s. 12.
[24] el- Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser**, s. 21. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehilla** s. 12.
[25] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser,** s. 29.
[26] el-Ayyâşî, **a.e.,** s.21.
[27] el-Ayyâşî**, İthâfü'l- Ehillâ,** s. 12.
[28] el-Ayyâşî**, a.e.,** s. 13.
[29] Muhammed Razûk, "Mevlây İsmâil", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXIX, Ankara, 2004, s. 455-456.
[30] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser,** s. 27.

Zaviyesi'ndeki ilk eğitiminin ardından çeşitli ilim merkezlerini de ziyaret ederek, bölgenin âlim ve şeyhlerinden dersler alan Hamza b. Abdillah, özellikle tasavvufî ilimlerde derin bir bilgiye sahiptir. Abdülkâdir el-Fâsî'den aldığı icazet ile zaviyenin şeyhliğini de üstlenen Şeyh Hamza'nın faaliyetleri bölgede o derece tanınır hale gelmiştir ki; bir süre sonra zaviye de onun ismi ile anılmaya başlanmıştır.[31]

1.1.1. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Doğumu, Nisbesi ve Hayatı

Ebû Sâlim el-Ayyâşî 17. Yüzyılda Fas'ta Zaviyelerin manevi etkinliklerinin olduğu kadar siyasi ve ekonomik olarak baskılarının da arttığı bir dönemde yaşamıştır. Bölgenin önde gelen ailelerinden birine mensup olan Ebû Sâlim, iyi bir tahsil görmüş, Mağrib'de dönemin en yaygın tarikatlarından olan Şazeliyye tarikatına intisap etmiş, birçok hadis şeyhinden icazet almış, fakih, edip, âlim, seyyah bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

Onun doğduğu dönem Mağrib'te Sâ'dîler Devletinin yıkılıp Alevî (Şerifler) Devleti'nin kurulduğu, siyasi ve ictimai anlamda karmaşanın yaşandığı bir döneme tesadüf etmektedir. Tüm bu yaşanan sıkıntılara rağmen, ailesinin de desteği ile dönemin dini ilimlere dair birikiminden istifade eden ve bu konuda her türlü meşakkate katlanarak hac yolculuklarını da gerçekleştiren Ayyâşî, günümüzde her yönüyle araştırılıp, hatırlanması gereken bir şahsiyettir.

Ebû Sâlim hakkındaki bilgileri kendi eserlerinden ve torunlarının yazdıkları üzerinden öğreniyoruz. Kitaplarından bir kısmının el yazması nüshaları günümüze kadar ulaşan Ebû Sâlim'in hayatı ile ilgili bilgiler bulabileceğimiz en önemli eseri elbette son hac yolculuğuna dair yazdığı er-Rihle'sidir. Bununla birlikte İthâfü'l-Ehilla bi icâzâti'l-Meşâihi'l-İclâ adlı eserinde de biyografisine yer vermiştir.[32]

---

[31] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 13.
[32] Bu eserin tahkikli neşri kullanılmıştır. Orjinali Rabat Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

İsmi; Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Yusuf b. Musa b. Muhammed b. Abdillah el-Ayyâşî el-Mağribî el Mâlikî[33] olup, lakabı; Afîfi'd-dîni'l-Mâlikî'dir. Künyesi olan Ebû Sâlim ile meşhur olmuştur.[34] Soyu İdrisîler'e kadar uzanmaktadır.[35]

4 Mayıs m.1628/h.1037 yılı Şaban ayının sonunda dünyaya gelen Ayyaşî[36], Mağribli olup, Sahra Çölü'ne bitişik yaşayan, Sicilmâse sınırındaki Berberî kabilelerden olan Ayt Ayyaş'a[37] mensuptur. Kabilesine nisbetle de el-Ayyâşî nisbesi ile anılmaya başlanmıştır.

Onun hayatını üç aşamada ele alabiliriz. Birinci kısım babasının zaviyesinde ilk eğitimine başladığı, çocukluk ve yetişme dönemi (1059-1037), ikinci aşama ilmî hakikatleri kavramaya başladığı, hac yolculuklarını gerçekleştirdiği dönem[38] (1059-1074), üçüncü merhale ise talebelerinin ve müridlerinin eğitimi ile ilgilendiği, diğer taraftan da eserlerini te'lif ettiği dönem (1074-1090) olarak ayrılabilir.

İlk dönemde Ebû Sâlim; zaviye ve çevresinde eğitim hayatını devam ettirmiş, bölgedeki şeyhlerden dini ilimlerin temel eserlerini okumuş, Der'a'ya giderek Nâsıriyye Zaviyesi'nde, Fas'ta Karaviyyin Camii'nde ilim adamlarının ve dini ilimlerin izini sürmüş, Marakeş ve Dilâî Zaviyesi'nde de sohbetlere ve derslere katılmıştır. Babasından sonra bu dönemde karşılaştığı ve hayatında en önemli yeri

---

[33] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser,** s. 28. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 84. Zirikli, **a.g.e.,** C.4, s. 129. Hasan Kâmil Yılmaz, "Ayyâşî", **TDV islam Ansiklopedisi,** C.IV, İstanbul, 1991, s.297.
[34] el-Ayyâşî, **a.g.e.,** s. 28. el- Kettânî, **a.g.e.,** C. II, s.832.
[35] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 84
[36] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 28.
[37] Zirikli, **a.g.e.,** s.129. Abdilkebîr el- Kettânî, **a.g.e.,** c.II, s. 832. el-Ayyâşî**, İthâfü'l- Ehillâ,** s. 23. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 84. N. Ben Cheneb, "Al-Ayyashi", **The Encyclopaedia of Islam,** Vol. I, Ed. by, B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Leiden, 1986, s. 795.
[38] Ebû Sâlim'in maşrık yolculuklarındaki, (h.1059/m.1649) kutsal toprakları ve kutsal emanetleri ziyaret aşkı, kitap ve sünnete olan ittbâsının şiddeti ile yolculuğu boyunca bir takım hallerin tecellisine de mazhar olmuştur. Medine-i Münevvere ve Kahire gibi ilmî anlamda parlayan şehirlerde Arap- İslam kültürüne muttali olmadaki gayreti de bu durumda etkili olmuştur. Bu seyahatlerinde maddi ve manevi bir olgunlaşma yaşadığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda kazanmış olduğu tecrübenin getirilerine baktığımızda Ebû Sâlim açıısndan pek çok faydasını faydasını görürüz. Bu tarihten itibaren bölgelerdeki diğer ihvanlarla birtakım ilişkler kurmuş onlarla mektuplaşmaya başlamıştır. el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser,** s.31. Muhammed Müzeyyen, **Fas ve Bâdiyetühâ (Müsâhemetü fî Târihi'l-Mağribi's- Sâ'dî),** Rabat, 1986, C. I, s.228.

işgal eden kimseler, Abdülkâdir el-Fâsî, Hasan el-Yûsî, el-Misnâvî, Muhammed ed-Dilâî'dir.[39]

İkinci merhale ise; hac yolculuklarını gerçekleştirdiği, doğu İslam dünyası ile tanıştığı ve ilmî perspektifini genişlettiği dönemdir. Ulemanın âdeti olduğu üzere ilim yolculukları gerçekleştiren Ebû Sâlim, ne Mağrib bölgesinde ne de şarkta gittiği şehirlerde ziyaret etmediği, sohbetine katılmadığı, kabrini ziyaret etmediği, ulemâ ve meşâihten kimse kalmamıştır demek yanlış olmaz. Böylece üç defa gerçekleştirdiği hac yolculukları ile (1059-1064 ve 1072 yıllarında) âlimler ile sıkı bağlar kurmuş, her anlamda onlardan istifade etmiş ve ilmî icazet ve silsilelerini sağlam bir hale getirmiştir. Bu seyahatler ile Ebû Sâlim'in dini ve fikrî anlamdaki en verimli dönemi sayılabilir. [40]

Üçüncü merhale olarak değerlendirebileceğimiz kısım ise, zaviye şeyhliğini üstlendiği, müridlerinin eğitimine ağırlık verdiği dönemdir. Ayrıca bu yıllarda eserlerini te'lif etmiş, Fas'ta Karaviyyîn Camii'nde de dini ilimlerin çeşitli dallarında dersler vermiştir. Hamza el-Ayyâşî, El-Müceylidî, el-Marakeşî gibi meşhur talebelerini de yine bu zamanlarda yetiştirmiştir.

Er-Rihle adlı meşhur eserini de üçüncü hac yolculuğundan dönüşte, bu yıllar arasında kaleme almıştır. Bu dönem Ebû Sâlim'in şöhretinin Kuzey Afrika'da yayıldığı zamana tesadüf etmektedir. Bölgedeki tanınırlığı ve ilmine olan güven sayesinde, kendisine Sultan Mevlây Reşid tarafından Marakeş kadılığı teklif edilmiştir. Hatta kabul etmesi hususunda yakın dostlarından da baskı görmüş fakat o reddetmiştir. Teklifi reddedilen Sultan Reşid, Ayyâşî ve ailesini Fas'a sürgün etmiş (1063 veya 1082) ve orada zorunlu ikamete tabi tutmuştur. Bir müddet Fas'ta kalan aile ancak Mevlây İsmail'in affı ile bölgeye dönebilmiştir. Orada kaldıkları müddetçe maddi- manevi baskıya maruz kalan aile, bir takım sıkıntılar ile de karşılaşmıştır.[41]

---

[39] el-Alevî, **a.g.e.,** s.84**.** Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed el-Ayyâşî**, er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** tahk. Saîd el-Fâdılî, Süleyman el-Kurâşî, 2 Cilt, Dâru's-Süveydî, BAE., C.I, s. 58-85. el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser,** s. 32.
[40] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 85-86. el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 34.
[41] el-Alevî, **a.g.e.,** s.87**.** el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s.32.

Bazı araştırmacılara göre bu icbârî ikametin Ayyâşî'nin hayatında tarihi olarak bilinmese bile farkedilen faydaları vardır:

1. Ebû Sâlim Sultanın makam mevki ihsanını reddetmiş, böylece tek derdinin eğitim-öğretim faaliyetleri ve ibadet ve kulluk olduğunu göstermiştir.
2. Fas'ta geçirdiği bu süre onun ilmî anlamda zihni oluşumunu da desteklemiştir. Döneminin en önemli şeyhlerinden istifade etmiştir.
3. Bu zorunlu ikametin neticeleri Ayyâşî için olumsuz değil aksine olumlu olmuştur. Faslı Şeyhlerin de itiraf ettiği gibi fikrî bir konum kazanmış ve ilmin başkentinde daima eğitim öğretim ile meşgul olmuş, burada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.[42]

Hayatını dini ilimlere, müridlerine ve zaviyesine adayan Ebû Sâlim el-Ayyâşî bölgede yayılan veba salgını neticesinde 10 Zilhicce veya 17 Zilkâde 1090/1679 yılında vefat etmiştir.[43]

1.1.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin İlmî Kişiliği, Hocaları ve Yetişmesine Katkısı Olan Şahsiyetler

Âlimlerin ilmî serüvenlerini incelediğimizde, özellikle modern dönem öncesinde hocaların ve silsilelerin ne kadar önemli olduğu gerçeği ile karşılaşırız. Hadis rivayetleri ile başlayan sened sorma işleminin benzeri, âlim ve şeyhlerin ders aldıkları hocalarının silsilelerini belirtmeleri ile devam etmiştir. Böylece tarihi süreç içerisinde ulmânın ilmî birikiminin izini sürme imkânını elde ediyor, böylece daha sağlam bir zemin oluşturabiliyoruz. Buna bağlı olarak Ayyâşî'de eserlerinde ve risalelerinde sohbetinde bulunduğu, ilim halkalarında derslerine devam ettiği ve kendilerinden icazet aldığı hocalarını zikretmeye önem vermiştir. Tabakât kitaplarında da Ebû Sâlim'in hocalarından bir kısmının ismi verilmiştir.

---

[42] el-Ayyâşî, **a.g.e.**, s. 33.

[43] Hasan Kâmil Yılmaz, "Ayyâşî", **TDV islam Ansiklopedisi,** C.IV, İstanbul, 1991, s.297; el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 28. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 88. Abdullah el-Hâcî, **ed-Devletü's-Sâ'diyye Âliyât et-Tedavvur ve Mezâhiru't-Tedhûr,** İfrikiyye eş-Şark, Mağrib, 2013, s. 266. . N. Ben Cheneb, "Al-Ayyashi", **The Encyclopaedia of Islam,** Vol. I, Ed. by, B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Leiden, 1986, s. 795.
Vefat ettiği ay ve gün konusu kaynaklarda ihtilaflı olmakla birlikte sene ve hastalığı konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

İlk Arapça kaynakları ve temel dini eğitimini ailesinden alan Ebû Sâlim'in bu konuda en büyük destekçisi ve ilk hocası zaviyenin de kurucu şeyhi olan babası Muhammed b. Ebîbekr olmuştur. Fıkıh usûlü ve ferâiz konusunda klasik eserleri de yine bu dönemde okumaya başlamış, hıfzını da babası ile tamamlamıştır. Onun kendisine verdiği eğitimi anlatırken: "*Beni babam terbiye etti, ne de güzel terbiye etti. İlim ile doyurdu, besledi, o ne de güzel gıdadır."* sözlerinde görmekteyiz. Aynı zamanda zikir ve evrâdını babasından almış, tarikat şeyhliği hırkasını da ondan giymiştir. Muhammed b. Ebîbekr'in sahip olduğu geniş kütüphane, temel eserler, dîvanlar da Ayyâşî'ye babasının en önemli mirası sayılır.[44]

1053/1643 yılında Ebû Nasır ed-Der'î'nin zaviyesindeki ilim halkalarına dâhil olan Ebû Sâlim bölgenin önde gelen sûfîleri ve ulemâsı ile tanışmış ve onlardan da ders almıştır. Fıkıh ve hadis, tefsir gibi şer'i ilimlerdeki bilgisini artırmak isteyen Ayyâşî Fas'a giderek Karaviyyîn Cami külliyesindeki derslere devam etmiştir.[45] İlim öğrenmeye oldukça iştiyaklı olan Ayyâşî burada ilim adamlarının sohbet halkalarına katılmış, icazetler almış fakat aldığı eğitim ile yetinmemiş, bir nevi bu durum ilmî konulara olan açlığını gidermekte yeterli olmamıştır.

İlim öğrenme amacına da mâtuf olarak üç defa doğuya hac yolculuğu vesilesi ile seyahatler gerçekleştiren[46] Ebû Sâlim Kahire, İskenderiye, Dimyat, Şam, Kudüs, Mekke, Medine gibi Meşrik'te önde gelen ilim merkezlerini ziyaret etmiştir. Bu şehirlerdeki müderrisleri, mutasavvıfları araştırmış ve onların eğitim merkezlerine giderek ders halkalarına katılmış, bu sayede dinî ilimlerdeki bilgisini artırmış, devrin ilmî merkezlerindeki ortamı teneffüs etmiş ve hocalardan da kendisi ve talep eden kardeşleri veya Mağrib'deki şeyhleri adına icazetnameler almıştır.[47] er-Rihle adlı hacimli seyahatnamesinde uğradığı beldelerdeki bu âlimlerden ve derslerinden muhakkak bahsetmiş ve birçoğundan övgü ile söz etmiştir. Kendilerinden teberrük ettiği, ilim öğrendiği veya icazet aldığı hocalarını İktifâü'l-Eser ve İthâfü'l-Ehillâ adlı eserlerinde de serdetmiştir. Ayrıca seyahat ettiği bölgelerdeki münazaralara da

---

[44] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s.36. el-Ayyâşî**, İthâfü'l- Ehillâ,** s. 40. El-Alevî, **a.g.e.,** s.88
[45] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 84.
[46] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 40.
[47] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye, C.II,** s. 253.
Örneğin Şeyhi el-Meymûnî'ye veda etmek için gittiğinde ondan bu şekilde talepte bulunmuştur.

katılmış, âlimlerin veya şehirlerin geniş kütüphanelerinden faydalanmış ve bazı temel eserleri kendisi için istinsah etmiştir.[48] Açıkça görmekteyiz ki Ayyâşî o dönem İslam Dünyası olarak bilinen hemen her beldeyi ziyaret etmiş ve ilmî atmosferinden muhakkak istifade etmiş, böylece ilimde yüksek bir mertebe elde etmiş ve günümüze kadar etkisini sürdüren bir şeyh olarak tanınmıştır.

Ebû Sâlim'in ilmî kimliğini inşa etmesinde katkısı olan onlarca âlimden söz etmek mümkündür. Bunlardan bir kısmı daha çok ön plana çıkmış veya Ayyâşî onlardan daha çok istifade etmiş ve ilmî hayatında ona bir şahsiyet kazandırma noktasında diğerlerine nazaran daha çok etkili olmuşlardır. Bu âlim ve şeyhleri çeşitli şekillerde kategorize etmek mümkündür. Biz ders aldığı bölge ve şehirleri dikkate alarak bir ayrım yapacağız.

İlk eğitim dönemini Mağrib bölgesinde tamamladığı için öncelikle bu bölge âlimlerinden ve Ayyâşî üzerindeki tesirlerinden bahsetmek gerekir.

Abdülkadir b. Ali b. Yusuf el-Fâsî (1091/1680) : Yaşadığı dönemin önde gelen mutasavvıflarından olan Fâsî hakkında Ayyâşî: *" Fıkıh, tefsir, nahiv, beyân, hadis ve tasavvuf gibi ilimlerin birçoğunu ondan öğrendim"* sözleri ile hocasını övmüştür.[49] Ebû Sâlim şeyhten Hikem-i Atâiyye'yi okumuştur. *"Şeyh Muhammed El-Bûnânî'den sonra sened ve sem'â konusunda Fâsî'den daha iyi bir hoca görmedim."* sözleri ile hocasının hadis ilmindeki önemli konumunu da göstermiştir.[50]

Endülüs'ten Fas'a yerleşen köklü bir ulemâ ailesine mensup olan Fâsî, Fas'ın kuzeyinde bulunan Kasru'l Kebîr'de dünyaya gelmiştir. Cezûliyye ve Zerrûkiyye tarikatının alt kolu sayılan Fâsiyye tarikatı şeyhidir. İlk eğitimini de babasından almış, daha sonra Fas'a giden Abdülkâdir babasının amcası Abdurrahman b. Muhammed el-Fâsî, Ebu'l-Abbas el-Makkârî ve İbn Âşir el-Fâsî gibi meşhur âlimlerden de ders alarak ilmî serüvenini tamamlamıştır. Şeyh Abdurrahman el-Fâsî'ye intisap ederek

[48] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 23-24.
[49] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 42. el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 32.
[50] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 32-36.

dedesi Ebu'l Mehâsin el-Fâsî'nin kurucusu olduğu, Fas'taki Zaviyetü'l-Fâsiyye'nin şeyhliğini üstlenmiştir.[51]

Şeyh Abdülkâdir, Fas'taki eğitim- öğretim hareketinin öncülerindendir. Halka vaaza oldukça önem veren şeyh, aynı zamanda Ulûmu'l- Hadis'i yeniden ihya etmiş, Usûl-i Fıkıh ve Arapça ders halkalarını genişleterek büyük bir kesimin faydalanmasını sağlamıştır. Ebû Ali el-Yûsî, Ebu'l-Hasan el- Hureyşî, Muhammed b. Abdisselâm el-Bennân ve Ebû Sâlim gibi yetiştirdiği meşhur ve önemli talebeleri hakkında oğlu Abdurrahman; *İbtihâcü'l- beşâir fî men kara'e 'ale'ş-Şeyh Abdilkâdir* adlı eseri kaleme almıştır. Vasiyeti üzerine kendi zaviyesine defnedilen Fâsî'nin birçoğu öğrencileri tarafından bir araya getirilmiş fetva ve ders notlarından oluşan eserleri mevcuttur.[52] Ebû Sâlim pek çok defa seyahatnamesinde hocasından söz etmiş ve onunla yaşadığı hadiselerden bahsetmiştir.[53]

Ebû Bekr b. Yusuf es-Sektânî el-Marâkeşî (1063/1653): Üç defa şark istikametine ilim için seyahat eden es-Sektânî, Mısır ve Hicaz'da iki yıl kalmış, Kudüs'e gitmiş ve on defa haccetmiş, nihayetinde Kahire'ye yerleşmiş ve uzun bir süre orada kalmıştır.[54] Farklı coğrafyalara seyahat ederek Kıraat ilimlerinde uzmanlaşan es-Sektânî, oldukça zâhidâne bir hayat yaşamış ve Marâkeş'te vefat etmiştir.[55] Sa'diler döneminin seçkin sûfîleri arasındadır. Dönemin önde gelen muhaddis ve fakihlerinden de sayılan şeyh, Ayyâşî ile hem Biskra hem İskenderiye'de (1060/1650) bir arada bulunmuş ve rivayetlerinin hepsini Ebû Sâlim'e vermiş, kendisinden rivayet etmesi hususunda bir de ona icazet vermiştir.[56]

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Nâsır b. Ömer ed-Der'î el-Ağlânî (1085/1674): Köklü bir ulema ailesinden gelen İbn Nâsır dedesine nisbetle bu

---

[51] İbrahim Harekât, "Abdülkâdir b. Ali Fâsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 211. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Hâlid b. Hammad Selavi, **Kitâbü'l-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-Aksâ,** thk. Cafer Nasıri, Dârü'l-beyzâ, 1954, C. VII, s. 4,45,105,108.
[52] İbrahim Harekât, "Abdülkâdir b. Ali Fâsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 211.
[53] Bkz. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 58.
[54] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 40 -41
[55] Muhammed Sağîr b. Muhammed el-Merâkeşî, **Safvetun men İnteşera Min Sulehâi'l-Karni'l-Hâdi Aşar**, Fes, s.112. Abbas b. İbrahim, **el-Î'lâm bi men halle ve Marâkeş ve Ağmât mine'l-A'lâm**, thk. Abdülvehhab Benmansur, Rabat 1974, s.215-218. Kadir Özköse, **Mağrib'te Tasavvuf,** Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları no:144, Sivas, 2013, s. 451-452.
[56] İktifaül eser s. 37. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 41 . el-Alevî, **a.g.e.,** s.88.

isimle anılmaya başlanmıştır. El-Muvattâ ve el-müdevvene hafızı olan şeyh aynı zamanda Mâliki fıkhında fakihtir. Şâzeliyye tarikatına mensup olan İbn Nâsır'a zamanla tarikatın Nâsıriyye kolu nisbet edilmiştir. Sâ'diler'in çöküşü ile birlikte Nâsıriyye Zaviyesi de bu durumdan etkilenmiş ve aile Temgrut Zaviyesi'ne gitmeye karar vermiştir. İlmî faaliyetlerine ara vermeden devam eden İbn Nâsır daha sonraki dönemlerde müsteşrik çevrelerce de tanınan kütüphanenin kurulmasına yardımcı olmuş ve birçok eseri bizzat istinsah etmiştir. Astronomi ve matematikle de ilgilenen şeyhin fıkıh, tefsir ve lûgât gibi alanlardaki ders halkalarına Ayyâşî'de katılmıştır. Ve Mağrib bölgesindeki eğitiminin önemli bir kısmını burada, Nâsıriyye Zaviyesi'nde tamamlamıştır.[57]

Ebû Alî Nûriddîn Hasen b. Mesûd b. Muhammed el-Yûsî (1102/1691): Yaşadığı dönemin önde gelen edîb ve âlimlerinden kabul edilen Yûsî, Mağrib'in önemli ilim ve kültür merkezleri kabul edilen Sûs, Der'â, Marakeş ve Sicilmâse bölgelerine seyahat etmiş ve buralardaki ilim halkalarına dâhil olmuş, nahiv, sarf, tasavvuf, şiir, mantık, fıkıh, kelam gibi alanlarda icazetler almıştır.[58] Önce İbn Nâsır ed-Derî'ye intisap eden Yûsî daha sonra Dilâ köyüne gelerek Dilâî Zaviyesi'nde önce ilim tahsil etmiş, tekkedeki hocalardan icazet almış ve ardından kendisi de zaviyede ders vermeye başlamıştır. Ayyâşî'de şeyhten burada bulunduğu zamanda birçok konuda faydalanmış ve derslerine iştirak etmiştir.

Şeyh, Sultan Mevlây Reşid ile yakınlığı sebebiyle, saraydaki toplantılara davet edilmiş, Karaviyyîn Cami'nde dersler vermiş ve büyük bir şöhrete de kavuşmuştur. El Muhâdarât ve Fehresetü'l Yûsî gibi pek çok eseri ve risalesi bulunan Yûsî, Misnavî, İbn Zâkûr, İbn Rahhâl gibi meşhur âlimlerin yetişmesine de katkı sunmuştur.[59]

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Meyyâre el-Fâsî (1072/1662): Kaynaklardan bir kısmında döneminin "Mâlik'i" olarak adlandırılmasına rağmen, Yahudi asıllı bir aileye mensup olan Meyyâre bu sebeple resmi bir görev elde edememiş ve düğünlerde kadınlara takı kiralayarak hayatını

---

[57] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 43. el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s.38. El-Alevî, **a.g.e.,** s.89. Mustafa Salim Güven, "İbn Nâsır ed-Derî", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 2016, Ek Cilt I, s. 596-597.
[58] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 41. Tuncay Başoğlu, "Yûsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, C.XXXXIII, s. 615.
[59] Tuncay Başoğlu, "Yûsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, C.XXXXIII, s. 615-617.

devam ettirmiştir. İbn Âşir, Makkâri gibi âlimlerden ders almış, çeşitli fıkıh kitaplarına şerh ve hâşiyeler yazmıştır.[60]

Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed Nâsır ed-Der'î (1129/1717): Babasının vefatının ardından Der'iyye zaviyesi'nin şeyhliğini üstlenen İbn Nâsır, Tilimsânî ve Ebu'l Abbas el-Cezûlî gibi meşâihin önde gelenlerinden de dersler almıştır. Ayyâşî'nin yaptığı gibi doğuya dört defa seyahat eden İbn Nâsır, yolculuğu boyunca da ulemadan istifade etmiş, zaviye şeyhliği döneminde ülkesinin çeşitli yerleirnde mescid ve medreselerin inşasına katkı sunmuştur. Ona nisbet edilen Tecdîdü'l-Mevâsim adlı eser mevcuttur.[61] Zaviye onun döneminde ilmî faaliyetleri ile ön plana çıkmış ve o da doğu ve Mağrib bölgesi seyahatlerini anlattığı bir de rihle kaleme almıştır.[62]

Fas'ta Şeyh Ebu'l-Abbas el-Ebâr'dan Mâlikî fıkhına dair Muhtasar-ı Halîl dersleri alan Ayyâşî, nazarî ve amelî konularda ondan çokça istifade ettiğini dile getirmiştir. Şeyh Muhammed b. Ahmed'den de el-Mürşidi'l Muayyen okuyan Ayyâşî şeyhten bir icazetnâme de almıştır. [63]

Ayrıca gerek sohbetinde gerek ilim halkalarında yer aldığı, kendisinden teberrük ettiği veya ona icazet veren daha pek çok hocası olmuştur. Bunlardan bazıları: Muhammed b. Sevde, Abdurrahman b. Abdulkâdir el-Fâsî, Şeyh Muhammed b. Kâsım ed-Dâdesî, Meymûn er-Rutebî, Ahmed b. Celâl, Ahmed b. Ali ez-Zerhûnî, Seyyid Abdüsselâm b. Nâsır, Ahmed b. Ali ez-Zerhûnî, Ebu'l-Hasen Ali ez-Zerhûnî, Ahmed Hamdûn el-Mizvâr, Ebu'l Abbas Ahmed el-Ebâr, Ahmed b. Abdirrahmân et-Tilimsânî[64]'dir.

Yukarıda bahsi geçen hocalarının yanında, er-Rihle adlı eserinde ve fihrisinde zikrettiği Afrikalı bazı şeyhlerinden de söz etmek mümkündür. Bu şeyler arasında Cezayir'in Konstantin şehri şeyhlerinden olup Konstantin Camii ve ailesinin

---

[60] Ahmet Özel, "Meyyâre", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2004, C. XXIX, s.513-514. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 42. el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s.114-115. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 88-89.
[61] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 49. el-Alevî, **a.g.e.,** s.89
[62] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 61.
[63] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser**, s. 36.
[64] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 88-90.

zaviyesinde dersler veren, Muhammed b. Abdilkerîm Konstantinî (1662/1073)[65], kırk yıl Trablus'ta fetva makamında bulunan, Trablus Camii ve evinde eğitim öğretim faaliyetlerine devam eden Muhammed b. Ahmed b. Mesâhil[66] sayılabilir.[67]

Hac yolculuğu esnasında uzun süre Mısır'da ikamet eden Ayyâşî, bölgedeki çeşitli mezhep ve tarikatlara mensup ulemâ ve meşâihin sohbetinde ve derslerinde hazır bulunmuş, ilmî bilgisinin önemli gelişim aşamalarını tamamladığı yer olmuştur. Zâhir ve bâtın ilimlere vâkıf âlimlerden övgüyle söz eden Ayyâşî Mısır'daki vakitlerini bu hocaların dersleri ve onların eserlerini istinsah ile geçirmiştir. Eserlerinde zikrettiği hocalarından bir kısmı şu şekildedir:

Ebü'l-İrşâd Nûrüddîn Alî b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Üchûrî el-Mısrî (1066/1656): Ebû Sâlim'in Mısır'da ders aldığı hocalarındandır. Osmanlı dönemi Mısır ulemasının önde gelen simalarından olan el-Üchûrî, birçoğu Ezher şeyhi olan otuz kadar hocadan Fıkıh, usûl-i fıkıh, arap dili, tasavvuf, hadis, tefsir, mantık, belâgat gibi alanlarda dersler almıştır.[68] Yüz yıla yakın bir ömür süren Üchûrî, döneminin âlimlerinden birçoğuna yetişmiş ve bu sayede âli isnad sahibi olmuştur. Böylece Mısırlı talebeleri dışında, diğer bölgelerden gelen çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında Ezher şeyhi Harâşî, Nureddin eş-Şebramellisî, Abdülbâkî b. Yusuf ez-Zerkânî, Rudânî ve Ebû Sâlim Ayyâşî gibi tanınmış simalar yer almaktadır. Ayyâşî kendisiyle Özbekiye semtinde bulunan evinde iki defa görüşmüş, hadis kitaplarından bazılarını bizzat ondan almış, Buhârî'nin uşâriyyât ve selâsiyyâtlarını, müselsel hadislerini sem'a etmiş[69] ve 13 Şevval 1065'te şeyhten rivayet için icazet almıştır.[70] Tasavvuf şeyhi de olan Üchûrî, Sühreverdiyye Tarikatı'nın Büzgâşiyye koluna intisap etmiştir.[71] Ebû Sâlim şeyhten Sühreverdî zikri de aldığını kaydetmiştir.[72]

---

[65] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.II, s. 390-396.
[66] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.I, 55-62.
[67] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 44-45.
[68] Ali Hakan Çavuşoğlu, "Üchûrî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, C. XXXXII, s. 274.
[69] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser** s. 37, 119-122. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 243-244.
[70] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser** s. 119-120-149. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II. s. 184.
[71] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser** s.151-152. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 452.
Ayyâşî burada silsilesini de zikretmiştir.
[72] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser** s. 120-149.

Mâlikî mezhebinde fakih olan şeyh, Mağrib uleması ile kuvvetli bağlar kurmuş, onlarla mektuplaşmış ve fetvalar hususunda daima bölge ile iletişim halinde olmuştur. Özellikle *Muhtasar-ı Halil şerhi* mezhebin gelişimi açısından oldukça etkin bir eser olarak tanınmıştır. Hadis, siyer, fıkıh, kelâm gibi ilimlerde pek çok eser telif etmiş olan Üchûrî, şahsıyla ilgili bir fetvasını beğenmeyen öğrencisinin saldırması sonucu yaralanmış ve derslerine vefatına kadar evinde devam etmiştir.[73]

Şeyh İbrâhîm el-Meymûnî: Hadis ve beyân ilminin önde gelen şahsiyetlerinden olan şeyh, Mısırdaki ikameti müddetince meclisinde bulunan Ebû Sâlim'e kendisinden sem'a ettiği kitaplarını rivayet konusunda icazet vermiştir. Beydâvî Tefsiri'nde daha çok şerhe yönelmiş olan şeyh Ayyâşî'yi de lâfız, beyân ve meânî ilimlerine yönlendirmiş ve bu alanda teşvik etmiştir. Ebû Sâlim Hicaz'a hareket edinceye kadar Meymûnî'nin derslerini takip etmiş ve ondan Muhtasar-ı Sâ'd okumalarına da devam etmiştir.[74]

Şeyhin eğitiminden oldukça etkilenen Ebû Sâlim, er-Rihle'sinde hocasının hüsn-i ahlâkından bahsetmiş ve Şeyh Meymûnî'nin özellikle aklî ilimlerdeki konumundan övgüyle bahsetmiştir.

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (1069/1659): Tefsir, fıkıh, Hadis, edebiyat gibi ilimlerin yanında geometri, cebir, tıp gibi alanlarda da bilgi sahibi olan Şihâbüddîn Hafâcî, Mısır ve Rumeli kadılığı yapmış, Osmanlı dönemi Kâdı'l-kudatlarındandır.[75] Hanefi imamı olan şeyhten yazmalarını ve müselsel hadisleri sem'a eden Ayyaşî şeyhten bu ilimlere dair icazet almıştır.[76]

Ebü'z-Ziyâ Nûruddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî el-Kâhirî (1087/1676): Ezher'de ders veren Şafii fıkhı, Usul-i Fıkıh, tarih ve kıraat alanlarında otorite sayılan şeyh, Abdurrahman el-Mahallî, Abdülkādir el-Bağdâdî, Abdülganî en-Nâblusî gibi dönemin önde gelen âlimlerine de hocalık yapmıştır.[77] Ayyâşî, Suyûtî'nin Uşâriyyât'ı hususunda icâzet almış, farklı alanlardaki ders halkalarına katılmış ve istifadesini

---

[73] Ali Hakan Çavuşoğlu, "Üchûrî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, C. XXXXII, s.274.
[74] el-Ayyâşî, **İktifâü'l -Eser** s. 37-38, 123-126. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye**, 246-247.
[75] Ali Şakir Ergin, "Hafâcî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, C. XV, s. 72.
[76] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 38. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 184.
[77] Abdullah Kahraman, "Şebramellîsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, C. XXXVIII. s. 395.

açıkça belirtmiş, şeyhin fehm ve zekâ konusunda Allah'ın âyetlerinden olduğunu belirtmiş, hocasından övgüyle bahsetmiştir.[78]

Abdüsselâm b. İbrahim b. İbrahim el- Lekânî (1078/1668): Tahsilini babasının ders halkalarında başlayan el-Lekânî, Necmeddin Muhammed b. Ahmed el-Gaytî, Abdülkâdir el-Fâsî gibi âlimlerden de istifade etmiştir.[79] Babasının vefatının ardından Ezher'de ders vermeye başlamış ve onun Cevheretü't- Tevhid gibi akaid risalelerine yazdığı şerhler ile de tanınmıştır.[80] Ebû Sâlim'de Kahire'de kaldığı süre içinde şeyhin derslerine devam etmiş, Suyûtî'nin en-Nikâye gibi eserlerini okumuştur.[81]

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (1069/1659): Ezher ulemasının önde gelen şahsiyetlerinden olan Kalyûbî Şafii fıkhında otorite olarak bilinmekte olup, kendisi için "Küçük Şafîi" lakabı da kullanılmıştır. Ebû Sâlim ondan hadis sem'a etmiş, Suyûtî derslerine katılmış ve tüm rivayetleri için ondan icâzetnâme almıştır.[82]

Yukarıda zikri geçen meşhur âlimlerle birlikte; "Abdülcevâd b. İbrahim et-Tûrûnî'den (h.1073) şahsî yazmalarını sem'a etmiş[83], Ali eş-Şemurkesî, Ebû Mehdî İsâ es-Seâlebî'den icâzet almış, Haremeyndeki ikameti boyunca Îsa es-Seâ'lebî'nin (h.1080) derslerine uzunca bir süre devam etmiş, hatta ondan öğrendiği pek çok şeyi

---

[78] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser** s. 38, 130-131. el-Alevî, **a.g.e.,** s.90.

[79] el- Kettani, **a.g.e.,** C. I., s.118, C. II, s. 890,1027.

[80] Metin Yurdagür, "Lekânî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2003, C. XXVII, s.130. el-Alevî, **a.g.e.,** s. 90. Şeyh el-Lekânî ile Medine-i Münevvre'de tekrar buluşan Ebû Sâlim ondan kendisi için duada bulunmasını istemiştir. Onun için dua ve niyazda bulunan şeyh, Ayyâşî'ye sağ salim evine döneceğini fakat bir daha görüşme fırsatlarının olmayacağını zira kendisinin yakın zamanda vefat edeceğini haber vermiştir. Hocasının söylediğinin kısa zamanda gerçekleştiğini dile getiren Ebû Sâlim onun ehl-i kerametten olduğuna vurgu yapmıştır. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 252.

[81] el-Alevî, **a.g.e.,** s.90. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 45. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I. s. 228.

[82] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s.38, 130. Cengiz Kallek, "Kalyûbî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, C. IV, s. 270. El-Alevî, **a.g.e.,** s.90. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 230-231, 242-243. Seyahatnamesinde hocasının derslerine geniş yer veren Ayyâşî, âbık köle veya zina eden kimselere uygulanan katl ve içki içenin cezası gibi konularda da bilgiler almış ve ilmî konularda tartışmaya girmiştir.

[83]el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ**, s. 45. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 228. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser** s. 129-130.

Hocasının pekçok ilme vukufiyeti olduğunu belirten Ebû Sâlim onun elindeki kitaplarına da muttali olduğunu, hadislerdeki meânî konusundaki risalelerini okuduğunu da zikretmiştir.. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 257.

detayları ile rıhlesinde de zikretmiştir.[84] Muhammed Tahtâvî[85], Abdülkâdîr Celâlüddîn el-Mahallî'nin de derslerinde bulunmuştur. [86]

Haremeyn Ebû Sâlim için son nokta olmuş ve buraya gelerek uzun süre kalmıştır. Pekçok hocanın derslerine iştirak etmiş ve yine buradaki âlimlerden özellikle hadis ilmi ve rivayetine dair icâzetnâmeler talep etmiş ve Mağrib ulemasından da icazet isteyenlere rivayet ilmine dair taleplerde bulunmuştur.

Ebü'l- İrfân Burhânüddîn İbrahim b. Hasen b. Şihâbüddîn el-Kûrânî eş-Şehrezûrî (1101/1690): Necmüddîn el-Gazzî, Safiyyüddîn el-Kuşâşî gibi tanınmış âlimlerden ders alan el-Kûrânî, hadis ve tasavvuf başta olmak üzere, arapça, mantık, hendese, meânî, fıkıh gibi ilim dallarında dönemin ilim havzaları kabul edilen Bağdat, Dımaşk, Mekke, Medine ve Anadolu şehirleri gibi pek çok farklı şehirde dersler almış, Şâfi fakihidir. *Başta Nakşibendiyye olmak üzere çeşitli tarikatlara intisap eden Kurânî, hocası Safiyyüddîn el-Kuşâşî'nin vefatı ile Medine'de onun Şüttariyye tarikatına bağlı zaviyesinin başına geçer.*[87] Ebû Sâlim'de ondan Medine'de bulunduğu süre zarfında hadis ve kelam dersleri alır. Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Kurânî çağdaşları tarafından onyedinci yüzyılın müceddidi olarak gösterilmiştir. Ayyâşî, onun Hicaz'da "haddesenâ,ahberenâ" lafızlarını kullanan tek alim olduğunu söyler.[88] Şeyhin aklî ilimlere dair yaptığı tanım ve açıklamaları çok beğenmesine rağmen Ayyâşî öğrencilerinin çoğunluğu Türklerden oluştuğu için ağırlıklı olarak Türkçe ve Farsça konuşan şeyhin derslerinden yeterince istifade edemediğini, şeyhin lehçesinin

---

[84] Bkz. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 63-336-340-467, C. II. s. 50-51. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s.131-133.
Ebû Sâlim şeyhten hırka giymiş ve Nakşî silsilesine dâhil olmuştur. Kırk Hadis ve diğer rivayetleri için icazet almış, Ravza'daki derslerine de katılmıştır.
Mekke'de bulunduğu zaman bayram günü dahî ondan hadis rivayetinde bulunmak için icazet istemeye gitmiş, her türlü faaliyetinde yanında bulunmaya ve onun görüşlerini nakletmeye önem vermiştir. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.II, s. 148-150.
Ebû Mehdi'nin Mescid-i Haram'a yakın olan evinin yanında ondan Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd'in yazmalarını dinlemiş ve onun eserleri, diğer rivayetleri ve Mâliki Mezhebi yazmaları için icâzet almıştır. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.II, s. 264.
[85] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 133-134.
[86] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 38. El-Alevî, **a.g.e.,** s.90-91. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 228-232.
[87] Recep Cici, "Kurânî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, C. XXVI, s. 426.
[88] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye, C. I.,** s. 480.
Şeyhe büyük bir hayranlık besleyen Ebû Sâlim onun hakkında çok detaylı bilgilere yer vermiştir. Detaylı bilgi için Bkz. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 479-486.

Mele' Nafî' el-Acemî'nin kürdi lehçesine benzediği için anlaşmakta zorluk çektiğini söylemiştir. Fakat yine de onun görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmuş ve eserlerinde tartışmıştır. Er-Rihle'de şeyhin Mağrib'e intikal eden risalelerini değerlendirmiş ve tartışmaya açmıştır.[89]

Kûrânî Haremeyn'in en meşhur âlimlerindendir. Bununla birlikte Mekke ve Medine'de halkalarına dâhil olduğu diğer âlimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Miknâsî (1091/1680): Şark seferi neticesindemekke'ye yerleşen (1040/1630) ve yirmi yılı aşkın bir zamanda burada ikâmet eden Miknâsî, İbn Arâbî'nin tasavvûfî öğretisini savunmuş, talebelerini de bu sistemi öğrenmeye teşvik etmiştir.[90]

Mekke kadılığı da yapmış olan, muhakkik, müderris *Şeyh Tâcü'd-dîn el-Mekkî el-Ensârî* (1655/1066)'den Sahih-i Buhârî okumuş ve bazı rivayetleri için de icazet almıştır. Şeyh Muhammed b. Alâeddin el-Bâbilî'den hadis okumuş,[91] Şeyh Ali b. Muhammed b. Abdirrahman el-Yemenî ez-Zebîdî(1665/1076)'den hadis ve kıraat öğrenmiş[92], iki kardeş olan Zeynel Âbidin el- Hüseynî et-Taberî(1078) ve Ali b. Abdulkâdir el- Hüseynî et-Taberî, Şeyh Ali b. Ahmed el-Yemenî eş-Şâfîi ve Cemâlüddîn el-Hindî en-Nakşibendî[93] (1665/1076), Ebû Sâlim İbrâhim b. Abdirrahman el-Hayârî'den de çeşitli ilim dallarında dersler almıştır.[94]

Medine-i Münevvere'de ise mutasavvıfların kutub olarak kabul ettikleri, Ahmed b. Ali eş-Şinnâvî'nin vefatı ile zaviyesinin başına geçen Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî'den (1071/1661) tasavvuf dersleri[95] ve Şeyh İbrahim b.

---

[89] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 39. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye, C. I.,** s. 479- 491.
[90] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ**, s. 40-41.
[91] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 135-136.
[92] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 471-472.
Ebû Sâlim 1069 yılında Mekke'de karşılaştığı şeyhten icazet almış ve el-Kuşâşî ile tanışmasına vesile olmuştur. Şeyh Medine'ye geldiğinde de ona İmam İbn Kesîr kıraati üzere Kur'an-ı Kerîm okumuş, kıraati ve hadisleri üzerine icazet almıştır. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 472-476.
[93] **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye** C. I, s. 333-634. Ebû Sâlim hac vazifesini yerine getirdikten sonra, Davûdiyye medresesinde Şeyh Cemâlüddîn ile görüşür. Şeyh Ali el-Yemenî'ye Nakşibendiyye tarikatının Haremeyn'deki temsilcisini sormuş, o da Şeyh Cemâlüddîn'e götürmüştür. El-Hindî ile tanışmasını aktaran Ayyâşî büyük bir hayranlık ve saygı duyduğu hocasından ve tarikatının faaliyetlerinden övgü ile bahsetmiştir.
[94]el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ**, s.46-47. El-Alevî, **a.g.e.,** s.91. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye** C. I, s. 628. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 136-141.
[95] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ**, s. 45, el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 407-429.

Abdurrahman el-Hayârî'den hadis rivayetlerini almıştır.[96] Şeyh Kuşâşî ile evinde uzun zaman geçiren Ayyâşî bazı şerh ve risalelerinin istinsahı konusunda şeyhin onu teşvik ettiğini de kaydetmiştir.[97]

Ali ed-Debî' el-Yemenî'nin kıraat derslerine iştirak etmiş, tecvid konusunda el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye okuyan tek öğrencisi olmuştur. Günlük devam ettiği bu derslerde İbn Kesîr kıraâti ile hatim okumuş ve icazet almıştır. [98]

Aklî ilimlere de ilgi gösteren Ayyâşî, Şeyh Bedreddin el-Hindî'den mantık dersleri de almıştır. Fakat Şeyh Bedreddin'in ilm-i rivayete olan menfi bakış açısından da bigâne değildir. Yine de mantık ilmi söz konusu olduğunda onun uslûp ve belagat konusundaki inceliğini övmekten geri kalmamıştır.[99]

Fihrisinde zikrettiği daha pek çok derse iştirak eden ve kaynak kitapları okuyan Ayyâşî ilim yolculuğunu da böylece nihayete erdirmiştir.[100]

Hocalarını serdetmeye çalıştığımız listeye baktığımızda görüleceği üzere, dönemin önde gelen, tanınmış âlimlerinin Ayyâşi'nin ilmî hayatına çok büyük katkısı olmuştur. Eserlerinde de bu durumdan övgüyle bahseden Ebû Sâlim'in biyografisi aslında bir nevi devrin Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz ulemasının da izini sürmek gibidir. Bahsi geçen şeyhlerin pek çoğu ile hac yolculuğu vesilesi tanışmış olan Ayyâşî, ilk yolculuğunda kurduğu bağları koparmamış ve uzun bir sefer olarak nitelendirebileceğimiz son hac yolculuğunda bütün bu âlimlerin ders halkalarına dâhil olmuş ve yeterince istifade etmiştir.

---

[96] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 39.
[97] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 46.
[98] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 487. Şeyhe intisab ettiğin belirten Ebû Sâlim ondan övgüyle söz etmiş ve hakkında beyitler yazmıştır.
[99] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 39. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 629-630.
Ebû Sâlim, Şerhu'l Mevâkıf'ı da ilk defa şeyhten okumuştur. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye, C. I,** s. 631.
[100] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 39.

Bahsi geçen hocalarının kısmı ile farklı âlimlerin ders halkalarında talebe olarak bulunmuş olması,[101] da Ayyâşî'nin herhangi bir çıkar veya üstünlük duygusu olmadan, sadece ilim öğrenmeye yöneldiğini bize göstermektedir.

Ayrıca yukarıda ismini zikrettiğimiz hocalarının hemen hepsi farklı mezhep veya tarikat silsilelerinin müntesibidir. Ebû Sâlim ilme gösterdiği ihtimam sebebiyle bu kimseler arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır. Ulemânın ve meşâihin Hanefî, Şâfîi, Mâturîdî, Eş'arî, Nakşî, Kâdîrî veya Şâzelî olmalarının Ayyâşî'nin zihin dünyasında negatif bir anlamı yoktur. O bütün bu farklılıkları kendi bünyesinde harmanlamış ve ilmî bir kişilik kazanma noktasında basamak olarak görmüş, bununla birlikte farklı düşüncelere açık bir kişi olarak, çok kültürlülüğü en güzel şekilde yansıtmıştır. Âlimlerin mezhep veya meşrebinin onun nezdinde herhangi bir önemi yoktur. Açıkça görülmektedir ki Ebû Sâlim için önemli olan şey, ilmin ve öğrenilmek istenilen şeyin bizatihi kendisi olup, hayatını ilim öğrenme öğretme yoluna adamıştır.

1.1.3. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Talebeleri

İlim öğrenmek kadar öğretmek de büyük bir özveri ve kabiliyet gerektiren işlerdendir. İnsanlık tarihi boyunca birinden diğerine aktarılarak günümüze kadar gelen ilmî mirasın varisleri her devirde üzerine düşen görevi yerine getirmiş ve kendisine intikal eden birikimi daha da faydalı hale getirerek sonraki nesile aktarmıştır.

Bir önceki bölümde Ayyâşî'nin ilim öğrenme sürecine tanık olduk. Fakat eski çağlardan itibaren eğitim süreçleri öğrenirken aynı zamanda öğretme faaliyeti şeklinde de gerçekleşmiş ve ulema, bir taraftan yeni bilgiler öğrenmeye devam ederken diğer taraftan talebelerinin eğitimini de devam ettirmiştir. Ayyâşî'de kimi zaman aynı ilim halkasında ders okuduğu arkadaşından tahsilde bulunmuş ve icazet almış, kimi zaman da onlara hocalık yapmıştır. Çünkü önemli olan şey bilgi ve elde edilecek olan birikimdir. Yaş ve makam bu bağlamda ön sırada ehemmiyet verilen bir konu olmamıştır.

---

[101] Örneğin; Abdurrahman el-Mahalli ile Şebramellisi'nin dersleirnde bulunmuştur. Aynı zamanda Mahallî'den hadis sem'a etmiş ve şahsi yazışmalarını okumuş ve rivayet konusunda icazet almıştır. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s 38.

Kendi eğitimini şartların elverdiği çerçevede en verimli şekilde ikmâl eden Ayyâşî, hocalık vazifesini de hayatı boyunca devam ettirmiştir. Bineğinin üzerinde iken bile sorulan sorulara cevap verdiği nakledilir. Özellikle uzun vakit geçirdiği Medine-i Münevvere 'de şeyhlerden, hac için bölgeye gelen heyet ve elçilerden de istifade eder. Böylece muhtelif fikirlerde tarikatlar, adetler, lehçeler ve görüşleri tanıma imkânına da kavuşmuştur.[102]

Ebû Sâlim'in gerek kendi devrinde gerekse vefatından sonra özellikle Kuzey Afrika bölgesinde öne çıkan pek çok talebesi olmuştur. Kısaca bu talebelerini zikredeceğiz.

İbrahim b. Ali b. Muhammed ed-Der'î (1742/1155); Özellikle Şeyh İbrahim el-Kûrânî'den eğitim almak ve tasavvuf eğitimini tamamlamak için şark yolculuğu yapan Derî, Eş-Şumûs'ul-Meşrik bi Esânîdi'l-Meşârika ve'l-Meğâribe eserinin de müellifidir.[103] Fas'ta bulunduğu süre içerisinde Ayyâşî'den ders almış ve ondan rivayette bulunan talebeleri arasında yer almıştır.[104]

Ahmed b. Saîd el-Müceylidî (1682/3-1094): Mâliki fakihi olarak Fas'ta kadılık yapan Müceylidî, şark seferinin son durağı olan Haremeyn'de bir süre ikamet etmiş ve İsâ es-Seâlebî ve İbrahim el-Kûrânî'nin de önde gelen talebelerinden olmuştur. Et-Teysîr fi Ahkâmi't-Te'sîr adlı eserin müellifidir. Müceylidî'nin ilme olan iştiyakını gören Ayyâşî, Mesâlikü'l Hidâye adlı eserinin mukaddimesinde onu övmüş ve tükenmeyen ilim öğrenme isteğinden bahsetmiş, neticede saadete ereceğini söylemiştir.[105]

Hamza b. Ebî Sâlim (1717/1130): Ayyâşî'nin en büyük oğlu olan Hamza, ondan sonra zaviyenin şeyhliğini de üstlenmiş ve Haremeyn yolculuğu esnasında babasının yaptığı gibi, kendisi ve oğulları için bazı şeyhlerden icâzet talebinde bulunmuştur. Ayyâşî Kütüphanesi ile yakından ilgilenen şeyh, hem kütüphaneye satın alma yolu ile bağışta bulunmuş, hem de kendi istinsah ettiği eserleri buraya bağışlamış, böylece kütüphanenin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Ayyâşî Zaviyesi'nin en meşhur

---

[102] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 35.
[103] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 48.
[104] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 62. El-Alevî, **a.g.e.,** s.86.
[105] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 48. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 60. El-Alevî, **a.g.e.,** s.86.

şeyhi olan Hamza b. Ebî Sâlim sayesinde tekke bugün dahî Sidi Hamza Zaviyesi olarak bilinmektedir.[106]

Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed Nâsır ed-Der'î (1129/1717): Babasının vefatının ardından Der'iyye Zaviyesi'nin şeyhliğini üstlenen İbn Nâsır, Tilimsânî ve Ebu'l Abbas el-Cezûlî gibi meşâihin önde gelenlerinden de dersler almıştır. Ayyâşî'nin yaptığı gibi doğuya dört defa seyahat eden İbn Nâsır, yolculuğu boyunca da ulemadan istifade etmiş, zaviye şeyhliği döneminde ülkesinin çeşitli yerlerinde mescid ve medreselerin inşasına katkı sunmuştur. Ona nisbet edilen Tecdîdü'l-Mevâsim adlı bir eser mevcut olup, Mağrib bölgesi seyahatlerini kaleme aldığı bir de rihlesi vardır.[107] Zaviyesi onun döneminde ilmî faaliyetleri ile ön plana çıkmış, tanınır hale gelmiştir.

Hasan b. Ali el-Uceymî el-Mekkî (1702/1113): Ayyâşi'nin en önemli talebelerinden olan, rihlesinde özel bir bölüm açtığı ve yakın dostu olarak bahsettiği Uceymî için Trablus ve Kahire yolculuklarında da bazı hocalardan icazet talebinde bulunmuştur. Kuşâşî, Rudânî, Şebramellisî gibi daha pek çok âlimden ders almıştır. Târihu Mekke ve'l-Medine ve Beyti'l-Makdis gibi eserleri ile birlikte Mâ'rifeti Turuku's-Sûfiyye gibi risaleleri de mevcuttur. [108]

Ebû Muhammed Abdisselâm b. Ahmed Cessûs (1709/1121): Faslı sûfî ve fakihlerden olan Cessûs, Abdülkâdir el-Fâsî ve Meyyâre gibi şeyhlerden icazet

---

[106] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 60-61. el-Alevî, **a.g.e.,** s.86.
[107] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 49. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 61.
[108] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 50-51. el-Alevî, **a.g.e.,** s.86. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 63. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 562.
Ebû Sâlim rıhlesinde Kuşâşî'den hırka giydiğini de anlatmaktadır. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 569.
Medinede karşılaştığı Muhammed b. Muhammed el-Mağribî er-Rudânî'nin (1683/1094) uzun süre sohbetinde bulunmuş ve ahbaplık etmiştir. " Daha önce ne o beni ne de ben onu tanırdım, fakat karşılaştığımızda birbirimizden haberdar idik, çok güzel bir münasebet bağ kurduk. Medine'de kalacağımızı öğrendiğinde bize daha önce oturduğu evi tahsis etti. Ve beni Sultan Kayıtbay'ın vakfettiği, Harem-i Şerif'e komşu sayılan kütüphaneye götürdü. Orayı kullanmamız için süpürüp temizledi ki göstermiş olduğu bu davranış ve tevazusu beni utandırdı." Sözleri ile seyahatnamesinde şeyhten övgü ile bahsetmiştir. Şeyh Rudânî'den risalesini okumuş hatta arkadaşı onun için bu risaleyi istinsah etmiş ve Ayyâşî'de eseri Mağrib'e dönüşte yanında götürmüştür. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 25.

almıştır. El-Ed'îyetü'n-Nebeviyye adlı eserin müellifi olan Cessûs Fas'ta hapishanede katledilmiştir.[109]

Ebû Abdillâh Tayyib b. Muhammed b. Abdilkâdir el-Fâsî (1701/1113): Bölgenin en tanınmış ilim adamlarını yetiştiren ailelerinden birinde dünyaya gelen Fâsî ilk eğitimini de babası ve amcasından almıştır.[110]

Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Hureyşî el-Fâsî (1730/1143): Abdülkâdir el-Fâsî ve Hasen el-Yûsî gibi şeyhlerden de ders alan, muhaddis ve usûl âlimlerindendir. Ayyâşî Zaviyesi'nde bir süre ikamet etmiş ve tahsiline burada devam etmiştir.[111]

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman b. Abdilkâdir el-Fâsî (1722/1134): çok yönlü bir âlim olan ve birçok alanda eserleri bulunan Abdurrahman b. Abdilkâdir el-Fâsî'nin oğlu olan Ebû Abdillâh, fakih, müerrih ve muhaddis olarak bilinmektedir.[112]

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Zâkûr el-Fâsî (1701/1113-1708/1120)[113]: Naklî ilimlerde temeyyüz etmiş olan, fakih, muhaddis ve edîb olarak bilinen Zâkûr, şeyh Hasan el-Yûsî, Ahmed b. el-Hâc, Abdülkâdir el Fâsî gibi Mağrib'in önde gelen hocalarından da ilim tahsil etmiştir.[114]

Ahmed b. Muhammed (1715/1127): Nâsıriyye Zaviyesinde eğitim faaliyetlerine devam eden ve ders halkası kuran Ahmed b. Muhammed bölgenin seçkin âlimlerinden olan İbn Nâsır ed-Der'î, İbn Mesûd el-Yûsî 'den de icazet almıştır.[115]

Bütün zikri geçen talebelerine ilaveten Ayyâşî zaviyede bulunduğu dönemlerde de pek çok müridine ders vermiş ve onların ilmî ve manevî eğitimlerini ihmal etmemiştir. Talebelerinden birçoğu sonraki dönemlerin öne çıkan şahsiyetleri arasında yer almıştır. Ayrıca bütün bunlar göstermektedir ki ilim öğrenmeye gösterdiği özen ve

---

[109] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 51,
[110] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 51.
[111] el-Ayyâşî, **a.e.,** s. 51-52
[112] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 52. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 61
[113] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 61.
[114] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 52 , el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 61.
[115] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 62.

çabayı öğrencileri ve müridlerinin zâhir ve bâtın ilimlerinde mesafe katetmeleri için de göstermiştir.

1.1.4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Eserleri ve el-Ayyâşî Kütüphanesi

İlmî mirasın sonraki kuşaklara aktarımı bizzat alanın uzmanından ders alarak, onunla birlikte bulunmakla mümkün olur veya ortaya koyduğu eserle, zihin dünyası, tecrübeleri ve ilmî birikimi anlaşılabilir. Eser bırakmak, sadece çağdaşı olanlara seslenmek değil, vefatından yüzlerce yıl sonra bile hala talebe yetiştirmek anlamına gelir. Bütün bu amaçlara matuf olarak Ayyâşî de risalelerini te'lif etmiştir.

Ebû Sâlim de yalnız kendi dönemindeki öğrencilerinin eğitimi ile yetinmemiş, birçok eser bırakarak sonraki nesillerin de kendi tecrübelerinden ve ilmî mirasından faydalanmasını sağlamıştır.

Haremeyn'de mücavir olarak ikame ettiği dönemde Hicaz bölgesinin ilmî havzasından istifade eden Ayyâşî çabaları neticesinde hadis ve rivayet alanında oldukça zengin bir kimse haline gelmiştir. Elde ettiği bu birikimle birlikte; fıkıh,kelâm, hadis, tarih, nahiv, tasavvuf, seyahat, edebiyat gibi farklı mevzularda pek çok risale ve eser te'lif etmiş, Haremeyn ziyaretini bitirdikten sonra 1662/1073 yazılarını da yavaş yavaş gün yüzüne çıkarmaya başlamıştır.[116]

Bugün dahî Ayyâşî'nin yazmalarının tamamına ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ancak farklı terâcim kitaplarında isimleri geçen eserleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Hac yolculuğunu kaleme aldığı Er-Rihle ve İktifâül Eser adlı fihrisi dışında diğer eserleri orta hacimli risaleler olup, bir kısmı hala kayıptır.[117] Ayyâşî'nin, çeşitli kitaplarda hakkında bilgi verilen eserlerine ve İthâfü'l Ehillâ, İktifâü'l Eser adlı Fihrisleri ve er-Rihle'sine istinaden bu bölüm teşkil etmiştir.

Ayyâşî'nin Fihrisleri:

Mesâlik'ül Hidaye ilâ Meâlimi'r- Rivâye:[118] *İktifâü'l Eser bâ'de Zihâbi'l-Ehli'l-Eser* adıyla da bilinmektedir. Muhammed b. Ğâzî'nin el Müselselâtü'l-Aşeratü'l-

---

[116] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 39. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 53.
[117] el-Ayyâşî, **a.e.,** s. 53
[118] el-Ayyâşî, **a.g.e.** s. 56. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 69.

Müntehabe[119] adlı Fihrisi'nden sonra Mağrib bölgesinin en kapsamlı ve en önemli fihrisi olarak kabul edilen Ayyâşî 1657/1068 yılında kaleme aldığı eserini[120] öğrencisi Ahmed b. Saîd el –Müceylidî'nin isteği üzerine on bir fasıl olarak tertip etmiştir. Tarihçiler ve terâcim müellifleri nezdinde kaynak kitaplardan kabul edilmiştir.

Bu eser sayesinde Ayyâşî'nin tüm eğitim öğretim hayatını ve tecrübe ettiği şeylere ulaşma imkânı elde etmiş oluyoruz. Böylece çocukluğundan başlayarak, dönemin ilim havzalarındaki şeyhlere varıncaya kadar pek çok bilgiyi bir arada bulabiliyoruz.[121]

Eserin bilinen sekiz yazması mevcuttur. Nüshalardan bir tanesi tam olmadığı için bölümün oluşturulması esnasında kullandığım tahkikli neşir yedi farklı yazmanın bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Bunlar Rabat, Selâ, Halk Kütüphanesi'nde bulunan yazmalardır.

Mağrib bölgesinde ders aldığı şeyhleri birinci fasılda zikreden Ayyâşî bu bölümde hocalarının sayısını altıya kadar sınırlamış ve bütün şeyhleri ve hocalarını daha geniş zikredeceği bir eser yazacağını da eklemiştir. İkinci fasılda Mısır'daki şeyhlerini anlatmış ve bunların sayısını da dokuz olarak belirtmiştir. Haremeyn'de birlikte bulunduğu hocalarından yedi kişiden bahsettiği üçüncü bölümün ardından bölge ve şehir ayrımını bırakarak, kendisinden zikir ve evrad telkini aldığı veya hırka giydiği şeyhleri ile dördüncü fasılı tamamlamıştır. Beşinci fasılda ise daha ayrıcalıklı konumda gördüğü yedi tasavvuf şeyhinden bahsetmiş ve yine bu fasılda silsilelerini zikretmiştir. Bu silsileler içinde hadis ile ilgili olanlar da mevcuttur. Altıncı fasılda; hadis, tefsir, fıkıh, usul gibi alanlara dair elli kadar meşhur bazı kaynak kitaplara yer vermiştir. Bu kaynak kitaplar aynı zamanda Ayyâşî'nin ders okuduğu ve eğitim-öğretimde kullandığı eserlerdir. Altıncı faslın sonunda ise musanneflerin ravilerine ve onlara isnad edilen bilgileri öğrenmek isteyenler için bir bölüm oluşturmuş ve bu kitapların ümmetin en önemli kaynakları olduğunu, ona ulaşan kimselerin de İslami kaynakların en önemlilerine erişmiş sayılacağını kaydeder. Yedinci fasılda şeyhlerinin

---

İktifâü'l-Eser başlığı ile bu eserin el yazması bir nüshası Rabat Kütüphanesinde 1427 kéf başlığı altında mevcuttur.

[119] El-Kettânî, **a.g.e.,** C. II, s.79.

[120] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 73

[121] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 88.

ve yakın arkadaşlarının şiirlerine yer vermiştir. Bir nevi şiir mecmuasıdır da denilebilir. Fas kadısı Muhammed b. Sevde veya Şeyh Abdülkâdir el-Fâsî'nin şiirlerine burada rastlamak mümkündür. Sekizinci fasılda Mâlikî fıkhının Mağrib silsilelerinden kendisine ulaşanları serdetmiştir. Faslın sonunda ise Celâlüddîn es-Suyûtî'nin Uşâriyyât'ı hakkında bilgi vermiştir. Bu fihrisini nazım şeklinde olan üç icâzet ile tamamlamıştır.[122]

İthâfü'l-Ehillâ bi Esânîdi'l-Meşâyihi'l-Ecillâ: Birinci bölümü meydana getirmede en büyük yardımcım bu eser olmuştur.

Ayyâşî'nin hocaları başlığı altında incelediğimiz ulemânın büyük kısmı Mısır ve Hicaz bölgesindendi. Tüm hac yolculuklarında Ayyâşî'nin uğradığı her bölgede bu âlimlerin ders halkalarına dâhil olduğunu ve onlardan icazetler aldığını zikretmiştik. Genel olarak bu eserde Ayyâşî kendisi ve ailesi ile birlikte Mağribli âlimler adına seyahatlerinde elde etmiş olduğu icazetnâmelerin metinlerini sunmuştur. Aynı zamanda Mağrib'te sohbetinde bulunduğu, ilim halkasına dâhil olduğu şeyhleri ve dostlarına da eserde yer vermiştir. Bu şeyhler, hocalar veya ailesinden de meşrik'teki ilim silsilelerine dâhil olmak isteyenler Ayyâşî'den kendileri için devrin önde gelen alimlerinden icazet istemesini rica etmişler ve Ebû Sâlim de bir kısmından onlara resmi bir belge olacak şekilde Mekke, Medine, Gazze, Şam, Mısır gibi şehirlerdeki ulemadan senedlerinde zikretmeye izin verecek şekilde icazetnâme almıştır.

Bölümü detaylandırma amacıyla kullandığımız nüsha 4 farklı yazmanın bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu yazmaların iki tanesi Tunus Ulusal Kütüphanesi'nde bir diğeri Berlin Devlet Kütphanesi'nde ve başka bir yazma da Madrid Ulusal Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ayrıca Rabat Halk Kütüphanesi ve Hamzaviyye Zaviyesi Kütüphanesi'nde de birer nüsha bulunmaktadır.[123]

Kitabın ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Örneğin Kettânî Fihrisü'l Fehâris'te; İthâfu'l Ehillâ bi esânîdi'l-Ecillâ olarak kaydetmişken İbn Sevde ise, İthâfu'l-Ehillâ bi İcâzâti'l- Ulemâi'l-Ecillâ olarak kaydetmiştir.[124]

---

[122] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 56-59.
[123] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 64-76.
[124] el-Ayyâşî, **a.e.,** s. 64.

Kelâm ilmine dair eserleri:

el-Hükmü bi'l-adli ve'l-insâfi'r-Dâfi' li'l-hilâf fî mâ vekâ'a beyne fukahâi Sicilmâse mine'l-ihtilaf fî Tekfîri men ekarra bi Vahdâniyetillâhî: Bu manzum eseri 1073/1662 yılında Medine'de tanzim etmiştir. 42 kasideden müteşekkil bu eser Muhammed Menûni kütüphanesindedir.[125] Mağrib'te mütekellimûn arasında zuhur eden Vahdaniyet ve Allah'ın sıfatları konusundaki tartışmalar bir takım kimselerin birbirini küfürle itham etmesine kadar gitmiş, Sicilmâse ve Marakeş civarında ortaya çıkan fitne ve şiddet olaylarını önlemeye çalışan Ayyâşî'de konu hakkında bu risaleyi te'lif etmiştir. Eser er-Rihle'den sonra Ayyâşî'nin çevresinde en çok bilinen eseri olup fikri tartışmalar çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bu eserinde Kur'an ve sünnet ve Usûl-i İslâmiyyeyi esas alan Ayyâşî mu'tedil bir yol benimsemeye çalışmıştır. İbn Mahallî'nin dinde çatışma ortamı yaratan görüşlerine karşı çıkan Ayyâşî, aklî ve naklî deliller getirmek suretiyle bunları çürütmüştür.[126] Meseleye aynı şekilde itiraz eden Şeyh Hasan el-Yûsî'de Tafilalt'a gelerek durumu bizzat müşahede etmiş ve mütekellim arasındaki tartışmaya ve taassuba tanıklık etmiştir. Bu tartışmalar 1679 yılındaki veba salgınına kadar da devam etmiştir. Fakat salgının etkisi ile tartışmalar azalmıştır.[127] Eser hakkında Kettâni: "büyük bir gerçeği üstlendiğini" ifade etmiştir.[128] Kitabı Ebû Sâlim'in kendisine İbrâhim el-Kûrânî'nin takdim ettiği telhise nisbetle düzenlediği ve el-Keşf ve'l-Beyân fî Mes'eleti'l- kesbi ve'l-Beyân başlığı altında bir bölüm eklediği de söylenmiştir.[129]

İzhâru'l- Minne ale'l-Mübeşşirîne bi'l-Cenneti: bu eserinde siyer ve hadis alanındaki yazmalardan faydalanan Ayyâşî, birinci bâbı Hz. Peygamber ve ehl-i beytin şahsiyetine ayırarak yedi bölüm halinde eserini tertip etmiştir. [130]

---

[125] Kadir özköse eserin ismini; "El-Hikemu bi'l-adli ve'l-insâfi'd-dâfi' li'l-hilâfi fima beyne fukahai Sicilmase mine'l-ihtilâf Mecmûatun mine'l-edâhi'n-Nebeviyyeti" olarak belirtmiştir. Özköse, **a.g.e.,** s. 601.

[126] el-Ayyâşî, **a.e.,** s. 61- 62.
[127] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 52.
[128] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ** s. 62.
[129] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 66.
[130] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 66. Bu eser Hamzaviyye zaviyesi kütüphanesinde yazma nüsha olarak mevcuttur.

Kelam ilmine dair eserlerinden biri de: *Tahmîsü'l-Bürde veya el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Menâkıbı Eşrafü'l-Beriyye* ismiyle bilinen manzum risalesidir. Bunlara ilave olarak; *Kasâid, Hâletü'l-Bedr fî Nazmı Esmâi ehli Bedr* eserleri de mevcuttur.[131]

Fıkıh alanında yazdığı bilinen eserleri ise: *Ecvibetü'l- Halil 'Ammâ İsteşkele Kelâmü Halil*: Mâlikî fıkhının temel eserlerinden olan Muhtasarı Halil Şerhi olarak kaleme alınmıştır.[132]

Tahrîru Kelâmu'l- Kavmi fî Emri'n-Nebiyyi Aleyhi's-Selâm fi'n-Nevmi: Şeyh İbrâhim es-Senûsî'nin Ayyâşî'ye Hz. Peygamberi rüyada görmekle alakalı sorduğu soru üzerine telif ettiği manzum risaledir.[133]

Raf'u'l-Hacer ani'l-İktidâi bi İmâmi'l-Hicr: Mekke'de Hanefi imamların arkasında namaz kılan Mâlikîlerin namazlarının sıhhat durumu ile alakalı olarak tartışılan konu hakkında bu eseri te'lif ettiğini belirten Ayyâşî, risalesinde gerçeği açıkladığını da belirtmiştir.[134]

Diğer fıkıh eserleri ise*: Şerhu'l-Mahallî, El-'İlâve fî men Rake'a Mahalli Sucûdu Tilâve, el-Kavlü'l- Muhkem fî Ukûdi'l- Esammi'l-Ebkem, Meûneti'l-Müktesebi ve Bağyeti't-Tâciri'l-Muhtesib*[135] başlıklı 370 beyitten oluşan manzum bir kitap*, İrşâdu'l-müntesib ila Fehmi meûneti'l- muktesib*[136] adlı Meûnetü'l-muktesib adlı eserinin şerhi*, el-Muğayyirât fî Islâhı'l-Vetriyyât* adlı risale ve kitaplardır.[137]

Hadis ilmine dair eseri: *El-Müselselâtu'l-aşeratu'l-muntehab'dır.*[138]

Tasavvuf'a dair eserleri: *Tenbîhu zevi'l-himemi'l-âliyeti ale'z-zühdi fi'd-dünya'l-fâniyeti*[139]*:* Tasavvufun ilk dönemde ortaya çıkan ve en çok önemsenen

---

[131] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 66-67. Özköse, **a.g.e.,** 601-602
[132] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 60. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 67
[133] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 60.
[134] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ**, s. 60.
[135] Rabat Kalk Kütüphanesinde 2 nüsha olarak mevcuttur. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 61. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, 67.
[136] Rabat Halk Kütüphanesinde ve Hamzaviyye Zaviyesi Kütüphanesi'nde birer nüshası mevcuttur. . el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 61. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 67.
[137] Bu eseri ilmü't-Tevhid başlığı altında zikredenler de olmuştur. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 67
[138] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ** s. 61, Özköse, a.g.e., s. 601-602.
[139] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I., s. 50. Özköse ise eserin ismini; "Tenbîhu ehli'l-himemi'l-âliyeti ale'z-zühdi fi'd-dünya'l-fâniyeti olarak zikretmiştir." Özköse, **a.g.e.,** s.582.

konularından zühd hayatına dair bilgiler içeren bu eser, Ayyâşî'nin müridlerine ve talebelerine zahidane yaşamı öğütlemek için ortaya koyduğu bir eserdir. Gazzâlî, Atâullah İskenderî ve İbn Âşir gibi tasavvuf erbabının kitaplarında da bahsi geçen zühd hayatından övgüyle bahseder ve talebelerine bu konuda yol gösterir. [140]

Vesiletu'l-ğarik fi-eimmeti't-tarîk: 300 beyit halinde meşayıha tevessül üzerine yazılmış manzum bir eserdir.[141]*Fas'teki Hızanetu'l-Ahmediyyetu's- Sevdiyye'de bir nüshası bulunmaktadır.*[142]

*Me'âricü'l-Vusûl ilâ usûli Evveli'l-*Usûl adlı *Ahmed Zerruk'un tarikat usulüne dair 133 beyitlik eseridir. Muhammed b. Kasım Cesûs tarafından şerh edilen risalesi*[143] ve Elfiyye fi't- Tasavvuf başlığı altında torunu el-İhyâ ve'l-İntiâş müellifi Abdullah'ın zikrettiği bir eseri de mevcuttur.[144]

Edebî yönü de bulunan Ayyâşî bir takım kasideler ve manzum eserler de ortaya koymuştur. Bunlar: Şeyh Abdülkâdir el-Fâsî'den Şemâil okuduktan sonra yazdığı ***Kaside***'si, Trablus'tan şeyhi Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî'ye *Tuhfetü'l-Ekâbir* adlı eserin içinde yazdığı manzumesi, yine *Risâle* adlı bir manzumesi de mevcuttur.[145]

Mecmuatu'l-emdâhi'n-Nebeviyye: Eserin bir nüshası Zaviyetu'l Hamzaviyye'de bulunmaktadır.

İstiğasetun bi –ehli Bedrin: Tunus'taki Mektebetu Hasan Hasanî Abdulvehhab'ta bulunmaktadır. .[146]*"*

Üç defa hac yolculuğu yapan Ayyâşî mutasavvıf ve âlim kişiliğine uygun olarak seyahatlerini kaleme aldığı eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerinden en geniş hacimli ve tamamı neşredilmiş olanı Er-rihletü'l Ayyâşiyye olarak bilinen Mâü'l-Mevâid adlı eserdir. İkinci bölümde hac yolculuğunu da bu eser üzerinden takip edeceğimiz Ayyâşî kitabınu bu üç yolculuğundan edindiği bilgi ve tecrübelerine istinaden son seferinden

---

[140] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 62. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 68. Bu eser; Şevku'l-Arûs ve Ünsü'n-Nufûs veya Risâletü fî Zemmi'd-Dünya gibi isimlerle de bilinmektedir.
[141] Özköse**, a.g.e.,** s.582.
[142] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser** s. 68. Özköse, **a.g.e.,** 601-602.
[143] özköse, **a.g.e.,** 601-602.
[144] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 67.
[145] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 69.
[146] Özköse**, a.g.e.,** 601-602.

dönüşte (1663/1074) te'lif etmiştir. Bazı kitaplarda edebî eserler arasında da zikredilmiştir. *Muhteva ve üslûp bakımından Mağribte yazılmış seyahatnâme türü eserlerle oldukça benzerlik gösteren er-Rihle'de Ayyâşî, hac yolculuğu için hazırlık aşaması, yolun özellikleri, çölü geçmenin yolları ve tehlikeleri, şehirler, uğradığı bölgelerdeki şeyhler ve gördüğü, işittiği konuları zikretmiştir. Onu farklı kılan özelliği ise Ayyâşî'nin eserini bir dîvan gibi yazma gayretidir. Bu amacını rihlesinde de açıkça belirten seyyah, amacına mâtuf olarak birçok önemli mesele ve konuya temas etmiştir."*[147] Muhammed el-Misnâvî de bu bakımdan er-Rihle'den övgüyle bahsetmiş ve onu tatLı bir kaynak, birçok ilmî konunda yol gösterici olarak tanımlamıştır. Eser aynı zamanda bize Mağrib'de yaşanan siyâsî, ictimaî olayları da yansıtmaktadır. Böylece meydana gelen savaş ve çatışmaları, fitneleri bizzat yaşayan birinin penceresinden tahkik etme imkânı sağlamaktadır.[148]

Diğer bir seyahatine dair kitabı ise Er-Rihletü'l-suğrâ olarak bilinen Et-Tâ'rîf ve'l-îcâz adlı eseridir. 1068 yılında yazdığı bu eser Ahmed el-Müceylidî için yazdığı uzunca bir risaledir.[149]

Bütün bu zikrettiğimiz eserleri ile birlikte Kürrâsetü fî lev eş-Şartiyye adlı, seyahati esnasında kaleme aldığı, sarfa dair risalesi de vardır.[150]

Oldukça velûd bir yazar olduğunun müşâhede ettiğimiz Ebû Sâlim birçok farklı alanda eğitim aldığı gibi, eser olarak bunları sunmayı da başarabilmiş, farklı alanlara dair ihtisasını ortaya koymuştur. Özellikle ilmî rivayet ve icâzet konusunun çok önemli olduğu bir dönemde gerek elde ettiği rivayetlerin zeminini belirtmede, gerekse icazet verdiği alanları ve kimseleri belirtmede hiçbir sakınca görmede olabildiğince şeffaf davranmış ve bize özellikle Mağrib bölgesinde ilmî birikimin izini sürmede büyük bir kolaylık tanımıştır.

Ayyâşî Kütüphanesi:

---

[147] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 53-54.
[148] Eser hakkında daha geniş bilgi ikinci bölümde verilmiştir.
[149] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 68.
[150] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s. 67. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 62.

Mağrib bölgesi tarih boyunca kitaplara ve kütüphanelere oldukça önem verilen bölgelerden olmuştur. Fas'ta Mağrib tarihi kitapları ilk defa İdrisîler döneminde bir araya getirilmiş ve kütüphane kurulmuştur. Yine Fas'ta Yahya el-İdrisî (h.292-307) tarafından inşa edilen İdrisîler kütüphanesi ilk Arapça eserlerden oluşan kütüphane olarak bölge tarihindeki yerini almıştır. Hamzaviyye zaviyesini sonraki süreçte bölgede ilmi manada etkin ve güçlü kılan sebeplerden biri de geniş bir kütüphaneye sahip olmasıdır.

Mağrib Kütüphanelerini genel olarak; Sultanlara ait olanlar, şahıslara ait özel kütüphaneler, mescidlerin kütüphaneleri ve medrese ve zaviyelere bağlı kütüphaneler olarak kategorize etmek mümkündür. Mevcut sınıflandırmaya göre Zaviye kütüphanelerinin Mağrib'te önemli bir konumu vardır. Midelt şehrinin güneyinde Tafilalt bölgesinde yer alan Hamziyye Zaviyesindeki el yazması eserler de bu konuda hala önemini korumaktadır.[151] Ve bu eserler Vakıflar Bakanlığı bünyesinde koruma altına alınmıştır.

Kütüphanenin tarihi zaviyenin kuruluşu ile irtibatlıdır. Muhammed b. Ebî Bekir (1067) ve kardeşi Abdülcebbar'ın (1082) kitaplarını zaviyeye vakfetmesi ile ilk nüvesi oluşturulmuş ve Ebû Sâlim ile kurumsal bir hale bürünmüştür.[152] Sidi Hamza (h. 1130) döneminde ise kütüphane tanınır hale gelmiş ve meşhur olmuştur. Onlardan sonra oğulları ve torunları yazmalara sahip çıkmışlardır. Aile Fas'a sürüldüğü dönemde kitapları da beraberlerinde götürmüştür.[153]

Dinî ilimlerde derinleşen ve mutasavvıf olan ailenin bu geleneği sebebiyle kütüphanede ekseriyetle fıkıh, dil, nahiv, edebiyat gibi alanlara dair eserler ön plana çıkmaktadır. Sayıları az da olsa mantık, tıp, astronomi gibi alanlara dair eserler de bulmak mümkündür.[154]

---

[151] Muhammed Haccî, **Cevlâtu't-Târihiyye, Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî,** Beyrut,1. Baskı, 1995, C. I, s. 127. Hajji Mohamed, **Périples a travers l'Histoire,** Dar Al- Gharb Al- Islamı, Beyrouth, 1995, v.1. s. 127.
[152] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 64. Bu vakfiyye hala zaviye kütüphanesinde yazma olarak mevcuttur. Fihrisül vasfi, s. 8
[153] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 65. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 13. Muhammed Haccî, **a.g.e.,** C. I, s. 127-128.
[154] Fihrisül vasfi s. 11

Kütüphanenin oluşum sürecinde tüm gücünü seferber eden aile maddî-manevi olarak çok büyük bir gayret göstermiştir. Kendi te'lif veya istinsah ettikleri eserleri buraya bağışlamışlar, ayrıca satın alınan eserler veya hediye, bağış gibi yollarla da kütüphanenin zenginleşmesini sağlamışlardır. Ebû Sâlim'de bu yapının daha geniş ve faydalı bir hâle gelmesi için büyük bir çaba sarf etmiş, birçok eseri ya istinsah etmiş veya tashih etmiştir. Hac yolculuğu esnasında edindiği kitaplarını da kütüphaneye bağışlamıştır. Bağışladığı bu eserlerin bir listesi de yine kütüphanede saklanmıştır.[155]

Günümüze kadar mevcut yazmaların büyük çoğunluğu kayıtlı bir şekilde ulaşmıştır.[156]

Ayyâşî 17. Yy. kütüphanelerinin birçoğundan faydalanmış ve geniş bir ilim havzasında hem etkilenen hem etkileyen bir konumda bulunmuştu. Bu durum kütüphanenin zenginleştirme noktasında ona büyük fayda sağlamıştır.

Er-Rihle'sinde yolculuk sebeplerinden birini de dönemin önemli eserlerini toplamak olarak belirten Ayyâşî, istediği birçok kitabı elde ettiğini ve bu konuda arkadaşlarının ve hocalarının büyük yardımlarını aldığından söz eder.[157] Hocalarının ona yazdığı şerhler veya kendisinin yolculuğu boyunca istinsah ettiği eserler de yine kütüphanede mevcuttur. Örneğin; Kudüs'te bulunduğu süre zarfında Şeyh Mahmûs es-Sâlimî ona Muhammed el-Alemî divanından bir nüshayı takdim etmiştir.Yine Medine-i Münevvere'de Şeyh Muhammed el-Kûrânî[158] de şerhlerinden birini ona hediye etmiştir. Aynı zamanda Mağrib ve Meşrık şeyhleri arasında yazılan soru ve cevaplar, risaleler ve mektuplarda kütüphanede bulunmaktadır. Ebû Sâlim'in seyahatlerinde aldığı Sahih-i Buhari'nin ciltleri ve İbn Hacer el-Askalânî'nin Tehzîb-i de örnek gösterilebilir.[159]

Ebû Sâlim'in oğlu Hamza'nın da kütüphaneye olan katkısı oldukça fazladır. Babasının ardından eserlere sahip çıkmakla kalmamış, doğu seferinden ve Fas başta

---

[155] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 64. el-Alevî, **a.g.e.,** s.67. Muhammed Haccî, **a.g.e.,** c.1. s. 127.
[156] El fihrisül vasfi s. 5
[157] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.II, s. 359.
[158] Fihsrisül vasfi s. 11 Şeyh Kûrânî'nin ona verdiği veya gönderdiği üç adet risale halen kütüphane kataloğunda mevcuttur.
[159] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 65. fihrisül vasfi s. 9

olmak üzere Mağrib bölgesinden elde ettiği kitapları da kütüphaneye kazandırmış ve yine Ebû Sâlim'in yaptığı gibi birçok eseri istinsah etmiştir.[160]

Ebû Sâlim'den sonra gelen aile üyeleri de kütüphaneye gerek seyahatlerinden elde ettikleri eserler gerek istinsah ettikleri eserler ile büyük katkılar sağlamıştır. Oğulları, torunları ve akrabalarının çabaları neticesinde dönem açısından düşünüldüğünde rekor denilebilecek sayıda kitap kütüphanede yerini alır. Sonraki dönemlerde de aile üyeleri de kütüphaneye seyahatlerinden elde ettikleri eserleri bağışlamışlar, bölgedeki diğer zaviye kütüphanelerini de müşahede etmişler, böylece oradaki eserlerin de nüshalarını almışlar veya istinsah ettirmişlerdir. Bu nüshaları elde etmek için bazen ücreti mukabilinde müstensihler tutmuşlar ve kütüphanenin eksiklerini tamamlamışlardır.[161]

Torunlarından Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdullah'ın 1138 yılında gerçekleştirdiği Şark seferinden çok sayıda kitapla dönmüş olmasının da katkısı büyüktür. Bütün bu faaliyetler tıpkı ilk kurucuları olan Muhammed b. Ebî Bekr ve Abdülcebbar b. Ebî Bekr'in yaptığı gibi kütüphane fihrisine kaydedilmiştir. Bu fihrisler sayesinde kütüphane hakkında hemen her türlü bilgi ve belgeye ulaşmak da mümkün olmaktadır.[162]

Çocukluğundan itibaren rihlelerin ve kitapların ilmî hayatın en önemli ve vazgeçilmez parçaları olduğunu fark eden Ebû Sâlim ömrü boyunca elde ettiği kitapları biriktirmeye ve onlardan faydalanmaya da özen göstermiştir. Bir nevi bu durum onun için bir hobiye dönüşür ve bu sayede enfes musanneflerden oluşan devasa bir kütüphane kurmaya mâlik olur. Bu amacına ulaşmak için seyahatlerinde şehirlerin çarşılarında uzun zaman dolaşmış ve kitap aramış, gittiği her yerde umuma açık olan ve şahıslara ait özel kütüphaneleri ziyaret etmiş, şehre iner inmez kitapçıları ve kütüphaneleri sorar olmuştur. Böylece birçok nadir eseri görme ve tanıma imkânına da kavuşmuştur. Gittiği bölgelerde özellikle müellif nüshalarını araştırmış ve zaman zaman kitap toplama hususunda ifrat ve tefrite kaçmıştır. Bu yüzden maddi zorluklarla

---

[160] Fihrisül vasfi s. 9
[161] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 20.
[162] Biz kaynaklarda geçtği kadarıyla bilgi elde edebildik. Fakat Evkaf Bakanlığı ile iletişimr geçilirse daha kapsamlı bilgiler elde edilebileceği kanaatindeyiz.

karşılaşmış ve Trablus seferinde olduğu gibi kitaplarından bir kısmını satmak durumunda kaldığı zamanlar da olmuştur. Kütüphaneler aynı zamanda âlimlerle buluşma noktasıdır ve bu mekanlarda arapça, felsefe, tasavvuf, fıkıh kültürü ve bilgisini artırma imkanı bulan Ayyâşi elde ettiği birikim sayesinde doğu İslam dünyasında da meşhur bir kimse olmuştur. [163]

Örneğin Tunus'un güneyinde Şeyh Muhammed b. Abdullah b. Abdülaziz el-Hamrûnî'nin özel kütüphanesinde bir daha hiçbir yerde görmediği Abdülgaffâr b. Nûh'un Kitâbü'l-Vecîz'inin ikinci cüz'ünü görmüştür. En çok istifade Haremeyn bölgesindeki, bilhassa da Mekke kütüphanesi olmuştur. Yine Rabat kütüphanesinde de eşsiz eserlerle karşılaşmıştır. Ayrıca ulemadan tanıştığı kimselerle kitaplarını tebadül eden Ayyâşî bu sayede de farklı eserlere de kavuşmuştur. Sidî Muhammed et-Tikritî'ye kendisinin te'lif ettiği *"lev'i Şartiyye"* adlı meânî eserini ve *Tenbîhu zevi'l-Hümem* adlı tasavvuf eserini takdim ettiğini buna çok sevinen şeyhin de kendisine pek çok te'lifini verdiğini söyler.[164]

Süreci değerlendirdiğimizde; 16-17. Yy. ilim geleneğinin gelenekleri üzere bir rota izleyen Ebû Sâlim ve ailesi, bölgeye hizmet etmek ve ilmî anlamda tekâmülü sağlamak için her türlü faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Böylece bölgedeki etkinlik ve ağırlıkları hissedilir hale gelmiştir.

1.2. XVII. Yüzyılda Kuzey Afrika'da Zaviyeler ve Etkileri

"İnsanın, Allah'ın birliğinin zevkini bütün benliğinde hissederek kendi iç âleminin derinliklerine ve dış âlemin sırlarına ermek için takip ettiği düşünce ve amel sistemi, İslam'ı ve imanı kulluğun gerektirdiği şekilde ahlakı, özü ve ruhu ile yaşama disiplini"[165] olarak tarif edilen tasavvuf, kısaca; "Hz Peygamberin örnek ahlakını yaşama biçimi" olarak tanımlanabilir. Nübüvvet ile ortaya çıktığı kabul edilen tasavvuf, ilmî geleneğin zirve noktası, zübdesi ve özü olarak görülmüştür.[166] *Cibril Hadisi'nde* yer alan *ihsan* kavramına dayandırılarak, Allah'ı görüyormuşçasına ibadet

---

[163] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 29-33.
[164] el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 50.
[165] İlhan Ayverdi, **Misalli büyük Türkçe Sözlük,** tasavvuf md., Kubbealtı Yay., 2. Baskı, Kasım, 2011, s.1206.
[166] H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,** Ensar Yay., İstanbul, 2009, s. 23.

etmek, zühd ve takva anlayışı çerçevesinde bir yaşam sürmek olarak tarif edilen tasavvuf anlayışına bağlı olarak h. II. Yüzyıldan sonra hankahlar kurulmaya başlanmıştır. Burada bir araya gelen sûfîler zikir, sohbet ve ilimle meşgul olmuşlar, bazen de inzivaya çekilmişlerdir.[167]

Hz. Peygambere kadar ulaştırılan silsileler vasıtası ile tasavvufî hareketlerin sistemli bir hâle dönüştürülmesi ile ortaya çıkan tarikatlar da, hiç şüphesiz Müslümanların en eski kurumlarından birini de ifade etmektedir. Tarikatların eğitimini devam ettirebilmesi ve sosyal sorumluluklarını yerine getirebilmesi için kurulan tekke, dergâh, hankâh veya zaviyeler, zamanla farklı hizmetler de ortaya koymaya başlamışlardır. Kimi zaman bir medrese işlevi görmüş, kimi zaman İslamî tebliğin hareket noktasını oluşturmuştur. Bazen devletin askeri savunmasında en etkin rolü üstlenirken bazen de isyanların[168] içinde yer almışlardır. Ayrıca toplumun ictimai anlamda gelişmesi, kalkınması ve bir araya gelmesi noktasında da yine tekke ve zaviyeler etkin bir görev üstlenmişlerdir. Bu bağlamda *"İslam Dünyası'nda tarikatlar, halkın toplumsal ve dinî taleplerine cevap veren sivil örgütler"*[169] olarak değerlendirilmektedir.

Tarikatlar Kuzey, Orta ve Batı Afrika'da İslam'ın yayılışını sağlayan en önemli kurumlardır. İslamî tebliğin yanında hristiyan misyonerliğine karşı da bir kalkan görevi görmüş olan sûfî teşkilatlar, dini temellerin korunmasında en güçlü yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.[170] Prof. Dr. Annemarie Schimmel'in tarikatların etkileri üzerine yaptığı tespit, durumu vâzıh bir şekilde ortaya koymaktadır: "Her yerde farklı özellikler barındırmasına rağmen, İslam dünyasındaki tüm sınıflara ve toplumlara uygun bir yapı arz eden tarikatlar zenci Afrika'sı ve Endonezya'da uygarlaştırıcı ve

---

[167] Ebû Nasr es-Serrac, **el-Lümâ, İslam Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorulara Cevaplar,** Terc. ve haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 445. Reşat Öngören, "Tarikat", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 2011, C. XXXX, s. 95.

[168] Osmanlıda Bektaşi ve Celali İsyanları vs.

[169] Mogoli Morsy, "Kuzey Afrikada Tasavvufun Rolü", çev: Kadir Özköse, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** Ankara, 1999, s. 151. Daha detaylı bilgi için bkz.: İbrahim Harekât**, er-Ribâtât ve'z- Zevâyâ fî Târihi'l- Mağrib,** ed-Dâru'l-Beyzâ, Rabat, 1997.

[170]Abdurrahaman Bedevî, **Târîhu Tasavvufi'l-İslâmî münzü'l Bidâye Hattâ nihâyetü'l-Karni's-Sânî,** Kuveyt, 1975, s.15. P. Shinar, "Note on the Socio-Economic and Cultural Role of sûfî Brotherhoods and Marabutism in the Modern Maghrib", **Proceedings of the First İnternational Congress of Africanits,** Accra, 1962 s. 272-285.

İslamlaştırıcı bir güç arz etmektedir. Her türlü duruma uyum sağlayabilmesi ile bu yapılar İslam öğretilerinin yayılmasında ideal araçlardır."[171]

İspanya'nın Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurma girişimlerinde bulunduğu on beşinci yüzyıl bölgede tarikatların daha da güçlenmesini sağlamış, böylece sûfîler Afrika halklarının bir araya gelmesini sağlayan, onları kenetleyen yapılar olmuştur. Buna bağı olarak oluşturdukları direniş örgütleri ile bağımsızlık mücadelelerini de tarih boyunca sürdürmüşlerdir. Özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren emperyalist güçlere karşı mücadelelerde en ön safta yer almışlardır.[172]

Kuzey Afrika tarikatları ilk yayılışlarından itibaren siyasi hedefleri olan yapılardır. Murabıtlar ve Muvahhidlerde bu durumu kanıtlar niteliktedir.[173] Nitekim zaviyeler 16. Ve 17. Yüzyılda siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda en önemli konuma sahip kurumlar haline gelmiştir. İktidarın zayıflaması ile meydana gelen boşluğu dolduran bir rol üstlenen zaviyeler, canlılığı sağlayan hayati bir öneme de sahip olmuşlardır. Mağrib'de karşılaşılan siyasi ve askeri zorluklara karşı durarak Şeriflerin iktidara gelmesini sağlayan, cihad için komutanlar yetiştiren kurumlar olarak kendini gösteren zaviyeler, sultanlar üzerinde baskı kurarak onları ülke yönetimi açısından da yönlendiren yapılar olmuştur. Özellikle yönetimin iktidarının zafiyete düştüğü durumlarda mevcut baskıları daha da artmıştır. Zaman zaman şerifler ve zaviye şeyhleri arasında yardımlaşma söz konusu olsa da çekişmeler daha baskındır.[174] Kudûrî'nin bu konudaki örneği konuyu daha da açık hale getirmektedir:

"17. Yy. sûfilerinden Ebû Zekeriya Yahya b. Abdullah el-Hâhî Cebel'e döndüğünde zaviyede görevlendirilmişti ve yalnızca dini ilimlerle meşgul olan salih ve âlim bir zat idi.

---

[171] Annemarie Schimmel, **Tasavvufun Boyutları,** çev. Ender Gürol, Adam Yay., İstanbul, 1982, s.211.

[172] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s.19. Mogoli Morsy, "Kuzey Afrikada Tasavvufun Rolü", çev: Kadir Özköse, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** Ankara, 1999, s. 152.
"Sufi grupların çokluğu ve ilim ehline olan saygı ve zaviyelerin ve tarikat kollarının bir askeri üs vazifesi görmesine zemin hazırlamış, İslam devletlerini elde tutma istekleri daha da artmıştır. Böylece ehli beytten olan kimseler de bu bağlar sayesinde saygı görmüş el üstünde tutulmuştur." Şâkir Mustafa**, a.g.e.** C. III, s. 1813.

[173] Spencer j. Trimingham, **the Sufi Orders in Islam,** London, 1973, s. 46.

[174] Abdülmecîd Kudûrî, **el-Mağrib ve Avrupa ma beyne'l-karneyni'l-Hâmis aşera ve's-sâmin Aşera (Mes'eletü't-Tecavüz)**, Dâru'l-Beyzâ, 2000, s.133-134.
İlmî, siyasî ve dinî faaliyetleri olan zaviyeler olarak üç grupta incelenebilecek olan zaviyelerin genel hareket tarzlarına baktığımızda özellikle Dilâilerin tüm bu alanları bünyesinde topladığını söyleyebiliriz. Nitekim Ayyâşî zaviyesi de her türlü faaliyetinde Dilâîlerin yanında yer almış ve bu rolleri üstlenmiştir. İbrahim Harekât, **el-Mağrib Abra't-Târih,** Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse, 2. Bs., Rabat, 1984, C.II, s. 395.

Fakat dönemin siyasi şartları onu da siyasetin içine itti. Özellikle Emir Zeydan'a yardımı ve İbn Ebî Mahallî'nin hırsları ile birçok siyasi olayın da içine girmiş oldu."[175]

Bu bağlamda Afrika'da tarikatlar, ortaya çıkan siyasi boşluğu dolduran yapılara dönüşmüşler, ribatlar ve zaviyeler, askeri kurumlar gibi hareket etmeye başlamışlardır.[176] Bölgede kurulan pek çok devlet sûfî oluşumlardan meydana gelmiştir. Ticâniyye Tarikatının el-Hacc Ömer el-Fûtî önderliğinde kurduğu Büyük Tekrûr Devleti de örnek gösterilebilir.[177]

Zaviyelerin nüfuzu sultanların gücü, şahsiyeti ve konumu ile doğru orantılı olarak farlılık göstermektedir. İlk nesil zaviyelerin şeriflere olan muhalefeti özellikle Sâ'dî şerifler döneminde ikinci nesil zaviyelerde etkisini azaltmış, daha çok barışçıl bir hava ortaya çıkmıştır. Fakat üçüncü nesil Ahmed Mansur'un vefatı ile yine Zeydan döneminde olduğu gibi muhalefeti artırmıştır. Sâ'dî şerifleri ile zaviye şeyhleri arasındaki çekişmeler çatışmalara kadar gitmiş ve neticede devlet siyasi, iktisadi ve askeri anlamda zayıflamaya başlamıştır. Mevcut çatışma ortamından çıkamayan ve isyanları bastırmakta yetersiz kalan Sâ'dîler Devleti yıkılmış ve neticede Filâlî Şerifleri (Alevîler) ortaya çıkmıştır.[178]

Şerifler egemenlik alanlarını genişletip, devlet kurmaya yöneldiklerinde, bu durum zaviyelerin menfaatlerine dokunmuş, aralarındaki çekişme daha da büyük bir hal almış ve barış ortamı ve istikrar uzun süre sağlanamamıştır. Zaviyelere karşı sert tutumu ile bilinen Muhammed eş-Şeyh Mağrib bölgesinde üstünlüğü ele geçirdiğinde, kurumları ile her türlü haricî tehlikelere karşı güçlü bir devlet kurmayı istemektedir. Fakat zaviyeler onun için daha önceki durumlarına da bakarak önündeki en büyük engel olarak görünmektedir. Bu yüzden Muhammed eş-Şeyh saltanatı adına da tedirgin olarak zaviye şeyhlerinin durumunu imtihan etme niyetiyle ve Sidî Abdullah el-Kûş'un zaviyesini boşaltarak Marâkeş'ten Fas'a gitmesini sağlar.[179]

---

[175] Kudûrî, **a.g.e.,** s.133.
[176] Şâkir Mustafa, **a.g.e. C. III,** s. 1813-1817.
[177] Camil Ebu'n-Nasr, **the Tijaniyye a Sûfî Oder in the Modern World,** London, 1971 s.100-141.
[178] Kudûrî, **a.g.e.,** s.134-135.
[179] Muhammed es-Sağîr el-Efrânî, **Nüzhetü'l Hâdî bi Ahbâri Mülûkû'l Karni'l-hâdî**, Paris, 1888, s. 42. Kudûrî, **a.g.e.,** s. 135.

Zaviyeler ve devlet arasında yaşanan çatışmaların sebeplerinden biri de Sa'dîler'in yeni vergiler ihdas etmesi ve karşı çıkmalarına rağmen zaviyelere de vergi ödeme konusunda yaptıkları baskılardır. Baskı ve dayatmalardan Nâsıriyye, Dilâiyye, Ayyâşiyye, Simlâliyye gibi pek çok zaviye etkilenmiş ve isyanlar çıkarmış veya mevcut ayaklanmalara destek vermişlerdir. Devlet yönetimi ve iç siyaseti bu derece etkileyen kurumların halk üzerindeki tesiri de hayli yüksektir. Tarikatlara intisap eden halk, bir nevi bu kurumların askerleri de olmuştur. Ve onların kurduğu mücahid gruplarında gönüllü savaşçılar olarak yer almışlardır. Mücahid el-Ayyâşî'nin Dilâilerle olan savaşında olduğu gibi ehl-i tarik gruplar da zaman zaman karşı karşıya gelmişler, kendi aralarında veya sultanlar adına savaşmışlarıdır.

Fas'taki iktidarın Mahzen'e bile güç yetirememesi ve iktidar zafiyetinin ortaya çıktığı bu dönemde, zaviyelerin bir kurum olarak daha çok önem kazandığı, siyasi ve sosyal önemlerinin arttığı gözlemlenmektedir. Böylece bir dönem faaliyetleri zayıflayan Zaviyeler Mahzen'den, sultanın hâkimiyetinden uzak kalan bölgelerde siyasî karışıklığın artması ile yeniden ihya olmuş, halkın onlara verdiği destek ve duydukları güven de giderek artmıştır. Başta güvenlik olmak üzere, İctimâî, dînî, ilmî görevlerin îfâsı zaviyelerin sultası altında toplanmış, Fas'taki yönetimin yerine zaviyeler kaim olmuştur. Öncelikle kabilelerinin güvenlik ve gıda konularına eğilen zaviye şeyhleri, sorunun çözümü için bir araya gelmiş ve gerek ova gerekse dağlık alanlardaki kabilelerin çıkarları ve emniyetlerini sağlayacak ortak bir karar mekanizması oluşturmuşlardır.[180]

Toplumsal etkileri yüksek olan bu kurumların, halk arasında sevilen ve saygı duyulan liderleri konumundaki Zaviye şeyhleri aynı zamanda, içinde yaşadıkları bölgenin kabile reisi veya önderi olup, medrese müderrisi veya fakihi konumundadırlar. Bu kadar büyük bir destek sağlamada, bu türden liderliğin etkisi yadsınamazdır. Yukarıdaki sürece de baktığımızda, sûfî oluşumlar bugün yaşadığımız ve gördüğümüz anlamıyla sadece tarikat şeyhi, halkın manevi tekâmülü ile ilgilenen ve zikir ve sohbet meclisi yöneten kimseler olmamışlardır. Hemen her kabilenin aynı zamanda bir şeyhi vardır, birçok kabile kendiliğinden bu şeyhe bağlı kabul edilir ve

[180] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 18-19.

günlük hayatta yapılan işlerden, toplumsal sorunlara kadar, şeyhler son sözü söyleyen ve toplumu yönlendiren kimselerdir. Kabileler arası barış ve anlaşmanın sağlanması, devlete karşı ortak hareketin oluşmasında tarikat şeyhleri en önemli şahsiyetler olarak karşımıza çıkar.

Afrika'daki tarikatların öne çıkan yönlerinden biri de ehli zâhir, ehli bâtın veya ulemâ-meşâih kavgasının olmamasıdır. Medrese ve tarikat arasında bir gerilim olmaması da bu kurumları daha önemli hale getirmiştir.[181] Filibeli Ahmed Hilmi bu durumun bir takım sebeplerinden bahsetmiştir. Ona göre; dini ve sosyal görevleri tarikatların yapıyor olması, Afrika'da şiilerin bulunmaması, tarihi meselelerde aralarında çekişmelerin bulunmaması ve her iki grubun aralarında uyum ile yaşaması, bu türden bir çekişmenin yaşanmasına engel olmaktadır.[182]

Afrika'da zaviye denilince akla sadece zikir ve telkin verilen yer akla gelmemektedir. Bu kurumlar aynı zamanda mahalle mektebi gibi okuma –yazma dersleri vermiş, yetim ve yoksullar için bir konaklama mekanı işlevi görmüş, kimi zaman hastalar için hastane olurken, kimi zaman köy veya kasabada meydana gelen küçük davaların karar merciî olmuştur. Hatta cenaze, akid, nikah gibi işlemler dahi bir süre sonra buralarda yapılmaya başlanmıştır.[183]

İlmin halk tabanına yayılması ve müridlerin manevi olarak eğitimi zaviyelerin en temel vazifelerinden görülmektedir. Kur'an- Kerim ve Hadis ekseninde şer'i eğitimler devam etmektedir.

Kurdukları vakıflar ve halkın onlara olan rağbeti ile zenginleşen zaviyeler ve şeyhler, genellikle silsilenin babadan oğula aktarılması ile mevcut yapıyı ve liderlik konumunu da korumuşlar ve etki alanlarını ve güçlerini de bu sayede artırmışlardır.

---

[181] Mogoli Morsy**, North Africa 1800-1900 a Survey the Nile Valley to the Atlantic,** Londra,1984, s. 26.

[182] Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **Senûsiler ve Sultan Abdülhamid,** haz. İsmail Cömert, Ses Yay., İstanbul, 1992. s.19-20.

Jane Hathaway'a göre Arap kentlerinde de Müslüman ulema ve mutasavvıflar arasında bariz bir çekişme söz konusu değildir. Her türlü entelektüel faaliyete her iki grup da katkı sağlamaktaydı. Jane Hathaway, **Arap Kentleri Tarihi,** Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 144.

[183] Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi,** Türkiye Yay., İstanbul, 1964, s. 443.

Yine Ayyâşî Zaviyesi de bu gücün korunduğu bir ortamda kurulmuş ve hayatiyetini devam ettirmiştir.

Batılı araştırmacılara göre Kuzey Afrika'da tarikatların faaliyetleri ile kabileler arasında yaşanan çekişme ve savaşlar bastırılmış, fitne faaliyetlerinin önüne geçilmiş ve halklar birbiri ile barıştırılmıştır. Onlara göre; "Afrika'yı İslamlaştıran bir tarikat değilse başka bir tarikattır." İslam âleminin diğer bölgelerine göre siyasi, dini, ekonomik, sosyal boyutları çok daha geniştir.[184]

Netice olarak; aralarında zaman zaman çekişmeler meydana gelse bile Afrika'da tasavvufi oluşumlar İslam'ın yayılması, halkın eğitim, gıda ve güvenlik sorunları, toplumsal huzur ve barışın sağlanması gibi her alanda hizmet sunmuş ve faaliyet göstermişlerdir. Halkın beklentilerine her türlü karşılığı veren bu kurumlar, bir süre sonra halkın temsilcisi olmuşlardır. Elde ettikleri nüfuz ve kabilelerin onlara yaptıkları bağış ve kendi kurdukları vakıflar ile ekonomik güçleri artmıştır. Böylece devletler de kendi politikaları için onların desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Bilhassa kırsal kesimde devletin karşısında veya yanında olmaları ile yönetimi belirleyen unsurlar, aynı zamanda kabile lideri de tekke şeyhleri olmuştur, diyebiliriz.

1.2.1. Ayyâşî Zaviyesi ve Bir Mutasavvıf olarak Ayyâşî

Ayyâşî zaviyesi, kuruluşundan günümüze kadar Fas tarihinde önemli bir konumda ve stratejik bir bölgede yer almaktadır**.** Bugünkü ismiyle Sidi Hamza Zaviyesi güneydeki Zîz Nehrinin kollarından birinin kenarında Midelt şehrinin güneyinde Tafilâlt civarında, Ayyâşî dağlarının güney doğu eteklerindeki Sicilmâse bölgesinde, yer almaktadır. Zaviyenin olduğu bölge oldukça önemli tatlı su kaynaklarına ev sahipliği yapmakta olup, suyollarının, kanalların ve pınarların olduğu bölgededir.[185] Büyük Atlas dağları ve Sicilmâse arasında yer alan Sahra Bölgesi'nde yer alan Zaviye özellikle 17. Yy. Mağrib toplumu için siyasî, iktisadî ve ictimâî alanlarda önemli görevleri üstlenmiştir.[186]

---

[184] İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri,** İstanbul 1993, s.223.
[185] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 21. fihrisül vasfiyye s. 8. el-Alevî, **a.g.e.,** s.59. Muhammed Haccî, **a.g.e.,** C.I. s.324.
[186] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 11.

Ebû Sâlim'in babası Muhammed b. Ebî Bekr Ayyâşî Zaviyesi'nin kurucu şeyhi kabul edilir.[187] Şeyh Muhammed b. Ebi Bekr, silsileyi Şeyh Ahmed Ezfâl ed-Der'î'den aldığı ders ile Dilâi Zaviyesi'nde tamamlar.

Sûfîlerin Seyr-u Sülûku tamamlayabilmeleri ve ilmî tekâmülü için, gurbete çıkmaları, ailelerinden uzak kalıp ilim yolculukları yapmaları, yalnız kalarak uzlete çekilmeleri gibi birçok fedakârlık yapmaları beklenirdi. Sahranın doğusundaki dağlık bölgede yaşayanlar için, ilim yolculukları her ne kadar zor olsa da, Ayyâşî ailesi fertleri bu durumu bir kısıtlama olarak değerlendirmenin de ötesinde, en önemli mesele olarak kabul etmiş ve bu minvalde davranmışlardır. İlim öğrenmek ve seyr-u sülûk söz konusunda olduğunda Muhammed b. Ebîbekr'de üzerine düşen her türlü görevi yerine getirmiş ve sahra bölgesindeki âlimler ve şeyhler ile de bağlantılar kurarak, dinî ve tasavvufî yolculuğunu icâzetnâme ile tamamlamıştır.[188] Muhammed b. Ebî Bekr, Şeyhi Muhammed ed-Dilâi'nin de tavsiyesi ile m.1634-35/h. 1044 yılında Kuzey Afrika'da en yaygın sûfî oluşumu olarak bilinen Şâzeliyye Tarikatı'na[189] bağlı olarak, Dilâî Zaviyesi'ne benzer bir şekilde kendi zaviyesini inşa etmiştir. Yirmi yıldan daha uzun süre irşad ve eğitim faaliyetleri ile meşgul olan Ebû Abdullah, aynı zamanda mücahid grupların yönetimini de üstlenmiştir.

Şeyh Muhammed'in amacı, zaviyedeki eğitim ile içinde yaşadığı kabileyi irşat etmek ve eğitmektir. Zira ilmin halk tabanına yayılması ve müridlerin manevi olarak eğitimi zaviyelerin en temel vazifelerinden görülmektedir. Kur'an- Kerim ve Hadis ekseninde şer'i eğitimler devam etmektedir.

Sosyal hayatta aşiretler arasında meydana gelen sorunların çözümü, birlik ve beraberliğin sağlanması da zaviyelerin görevidir. Bu rolünü de hakkıyla gerçekleştiren Ayyâşî Zaviyesi M.17. yy'da Ayt Ayyaş ve komşu üç kabile arasındaki meraların ve

---

[187] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 19.
[188] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s.23. el-Alevî, **a.g.e.,** s.64.
[189] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** 24,43. el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 12,19. el-Alevî, **a.g.e.,** s.63. Muhammed Haccî, **a.g.e.,** C.1, s. 324.
" Ebu'l Hasan eş-Şâzelî'nin Tunus'taki faaliyetleri ile meydana gelen, Kuzey Afrika menşeli ilk tarikat Şâziliyye tarikatıdır." Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye" **TDV. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, C. XXXVIII, s. 387. Nicola A. Ziadeh, **Sanusiyah,** London, 1958 s. 4.
"Kuzey Afrika ve Mısır'da o kadar gösterişli olmayan Şazeli tarikatı sayısız alt tarikatlar doğurarak bu bölgelere kök saldı." Jane Hathaway, **a.g.e.,** s. 161.

otlakların kullanımı konusunda meydana gelen çekişmeyi nihayete erdirmiştir. Anlaşma sağlanmasında o yıllarda bölgede meydana gelen veba salgının da büyük etkisi olmuş, neticede taraflar arasındaki iktisadi sıkıntı son bulmuş ve kabilelerin karşılıklı olarak menfaatlerinin korunması hususunda titiz ve adaletli davranılmıştır. El-İhya ve'l-İnti'âş müellifi de eserinde anlaşmaya katılan kabilelerin ilkbaharda ve yaz mevsiminde otlak arama konusunda uzlaşmaya varıldığını belirtmiştir. Yapılan anlaşma ile köylüler ortak bir hububat deposu inşa etmişlerdir.[190]

Ayyâşî zaviyesinin kuruluşu ile komşu köyler arasında dayanışmanın da arttığı gözlemlenmiştir. Manevî ve ruhî birlikteliğin yanı sıra köyler arasında sıhriyet ve nesep bağı da kurulmaya başlanmış, köylüler birbirleri ile alışveriş yapar hale gelmişlerdir. Böylece zaviye bölgede barış ve huzur ortamının kurulmasına ve bu durumun korunmasına yardımcı olmuştur.

Şeyh Muhammed b. Ebîbekr'in vefatının ardından en büyük oğlu Abdulkerim b. Muhammed. Ebîbekr zaviyenin mes'uliyetini üzerine almış ve babasının yolunda devam etmeye çalışmıştır. Kardeşi Ebû Sâlim son hac yolculuğunda onun için Şam ve Haremeyn ulemasından icazetler talep etse de Abdulkerim el-Ayyâşî'nin bu konuda çok başarılı olduğunu söylemek doğru değildir. Zira ilim ehli ve bölge alimleri ile muhabbeti ve yakınlığı bulunmayan Abdülkerim el-Ayyâşî, zaviyeyi bir ilim ve kültür merkezi haline getirememiş ve derin bir bilgi imkanı ve ilmî ortamlar da sunamamıştır.[191]

Zaviyenin manevî otoritesinin kabul edilip daha da tanınır hale gelmesi ve maddi gelir kaynaklarının artması, inşa ettirdiği kurslar ve mescidlerin de etkisiyle da Ebû Salim'in döneminde olmuştur. Şeyh Muhammed b. Ebî Bekr'in eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunduğu köyler ve kasabalarda zaviyenin ve manevi etkisinin görünmeye başlaması ile Ebû Sâlim, çevreden bazı akarlar alarak, bir takım mallar edinmiştir. Şeyh olduğunun ve manevî rehberliğinin insanlar tarafından bilinmesi ve açığa çıkması ile serveti ve şöhreti artmıştır. Böylece zaviyeye hediyeler, bağışlar ve hibeler gelmeye başlamış, tekkenin müridleri ve ziyarete gelen heyetler günlük hayatla

---

[190] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 24.
[191] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 12.

ilgili her konuda ona yardım etmeye başlamışlardır. Zaviye ve şeyhlerinin kazanmış olduğu bu sosyal statü sayesinde, aile çok çeşitli kaynaklara sahip olur, toplumda itibarı artar. Örneğin; Ebû Sâlim ömrünün bundan sonraki kısmında hayatını kazanmak için başka bir alanda çalışmaya gerek duymaz.[192] Çünkü bulunduğu ortam bütün gayretiyle eğitim ve manevî tekâmül için çalışmaya, bir nevi kendini vakfetmeye oldukça elverişli bir hale gelmiştir. Neticede Ebû Sâlim Sicilmâse bölgesinin en tanınır mürşidlerinden biri haline gelir.

Ebû Sâlim ve oğlu Hamza gibi kabile ve aile içinden ilim adamlarının yetişmesini sağlayan zaviye aynı zamanda civar kabilelerden de tanınmış âlimlerin yetişmesine ve eğitimine en büyük desteği sağlayan kurum olmuştur.[193] Ebû medyen b. Ahmed el-Fâsî (ö.1767/1181), Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdülaziz es-Sicilmâsî (ö. 1761/1175), Abdülkebîr b. Abdurrahman el- Meczûb el-Fâsî (ö. 1878/1295) gibi âlimler Ayyâşî Zaviyesi'nin ilmî tedrisinden istifade etmişlerdir.[194] İlim ehline muhabbeti ile Ayyâşî, zaviyedeki talebeleri ile de yakından ilgilenmiş ve onları ilmî ve manevî alanlarda daima teşvik etmiştir. Böylece onların zaviyeye olan bağlılığının artmasını sağlamıştır.[195]

Zaviyenin bölgede güçlü ve meşhur hale gelmesini sağlayan şeyhi ise Ebû Sâlim'in oğlu Hamza sayesinde olmuştur. Bu dönemden itibaren zaviye Sidî Hamza veya Hamzaviyye olarak da tanınmış ve günümüzde de kaynakların büyük çoğunluğunda bu şekilde zikredilmiştir. Kuruluş sürecine baktığımızda ise esasında hem Muhammed b. Ebî bekr hem Ebû Sâlim hem de Hamza b. Abdullah'ın ismiyle tanınan kurum zamanla daha çok Hamzaya nisbet edilmiş[196], onunla birlikte daha kurumsal bir yapıya bürünen zaviye Hamza b. Abdillah ile en parlak dönemini yaşamıştır.

Gerek sûfîler gerekse fukahânın ve bölge âlimlerinin tarih boyunca siyasî, iktisadi ve ictimâi maslahatlar çerçevesinde bir araya geldiğine ve birbirlerine destek olduklarına sıkça tanık olunmaktadır. Ayyâşî Zaviyesi kuruluşundan itibaren Dilâî

---

[192] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 29- 30.
[193] Daha detaylı bilgi için bkz. Ebu Sâlim'in Talebeleri başlığı.
[194] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 21
[195] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s.30.
[196] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 59.

Zaviyesi ile irtibatını koparmamıştır. Şeyh Muhammed el-Hâc ed-Dilâî kuvvetlerinin Filâlî Sultanı Mevlây Reşîd'in (ö.1082/1672) ordusu önünde yenilmesi(1079/1668) ile birlikte Dilâî zaviyesinin tarumar edilerek yıkılması[197] ardından Ayyâşî Zaviyesi'nin karşılaştığı sıkıntılar da aradaki bağların kuvvetlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.[198] Mevlây Reşid'in askerleri tarafından Dilâî ve Ayyâşî müridleri takibata, maruz kalmışlardır. Tüm baskılara rağmen Bölgedeki birçok kabile Dilâî taraftarlarını korumaya devam etmişlerdir.

Ve aralarındaki dayanışma sayesinde zaviyeler ayakta kalmaya muvaffak olmuştur.

Ayrıca zaviyenin yüzyıllarca hem ilmî sahada hem de müridlerine sunduğu hizmetlerine baktığımızda başarılı olmasında etken olan sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Diğer zaviyelerle özellikle Dilâilerle ve Nâsırîlerle kurdukları iletişim ve bölgedeki âlimlerle ortak hareket ederek, onların tecrübelerinden ve ilmî birikimlerinden, özellikle de kütüphanelerinden bolca faydalanmış olmaları.
2. Kendi özel kütüphanelerini kurup, devrin en önemli eserlerine sahip olmaları ile, ilmî gelişmeleri yakından takip edip haberdar olmaları. Zamanla da bu kütüphanenin bölgenin en önemli kurumu haline gelmiş olması, ne derece başarılı olduklarını bize göstermektedir.
3. Kabile bünyesinde yer alan mücahid ve muharip grupların sağladığı destek, siyasi, iktisadi anlamda zaviyenin gelişmesine, faaliyet alanlarının çeşitlenmesine ve bu anlamda başarılı olmasına en büyük katkıyı sağlamıştır.
4. Nitekim siyasi rüzgârın çok çabuk yön değiştirdiği bir ortamda, kabilenin ve bölge halkından en çok desteği alması, sonraki dönemler açısından da zaviyenin en büyük özelliği olarak karşımıza çıkar.

---

[197] el-Alevî, **a.g.e.,** s.19-20.
[198] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser**, s.25.

11. yüzyıl Mağrib tasavvufunun kutuplarından kabul edilen Ayyâşî'nin meşhur olmasının pek çok amili vardır. Bunlardan en önemlisi, Ebû Sâlim'in, babası başta olmak üzere ders aldığı birlikte zaman geçirdiği silsilesine dâhil olduğu pek çok mutasavvıf olmuştur. Bu sayede geniş bir bakış açısı kazanmış, farklı ortamlarda bulunması ile de ön plana çıkan bir şahsiyet olmuştur.

Babasının kurduğu zaviyede küçük yaşlardan itibaren ondan seyr-u Sulûk eğitimi alan Ayyâşî,[199] ailesinden gelen gelenek ile Kuzey Afrika'da en yaygın ve kalabalık tarikat olan Şâzeliyye'ye mensuptur.[200]

Onun tasavvufî eğitimini incelediğimizde Meşrikî ve Mağribî olmak üzere iki boyuttan bahsedebiliriz. Mağribî olan boyutu Şâzeliyye tarikatı ile irtibatlıdır. Temel silsilesi buradan başlar. Hocası Abdülkâdir el-Fâsî bu anlamda en etkili kişidir. Ezkâr ve evrâdını da ondan almış, yolun esaslarını da yine şeyhinden öğrenmiştir.[201] Meşrikî olan kısmı ise; Cemâlüddîn en-Nakşîbendiyye, İbrahim el- Kûrânî, Bedrüddîn el-Hindî'nin de silsilelerinin bağlı olduğu Nakşibendiyye yoludur. Onların usulünü de benimsemiş ve hac yolculuğunda onlardan aldığı zikir ve evrad ile Nakşî silsilesini de tamamlamıştır.[202] Er-Rihle'sinde ise tasavvufun hakikatin bir ifadesi olduğunu dile getirmiş, bu iki tarikat arasındaki farkın zikir ve evrad hususunda olduğunu, fakat temel felsefelerinin aynı olduğunu dile getirmiştir.[203] Doğudaki sûfî kollarından Vefâiyye, Bağleviyye, Bekriyye ve Kâdiriyye şeyhleri ile de görüşen Ayyâşî onların sohbetinde bulunmuş ve icazet almıştır. Örneğin; Abdurrahman el-Miknâsî ona tesbih vermiş, hırka giydirmiş ve zikir telkin etmiştir. Yine Ebûbekr es-Sektânî, musafahada bulunmuş, telkin vermiş, hırka giydirmiş ve postuna oturtmuştur.[204]

Ayyâşî'nin sohbetinde bulunduğu, teberrük ettiği, silsilesine dâhil olduğu, kendisinden kırka giydiği, zikir, evrad telkininde bulunan çok sayıda şeyhi olmuştur. Bunların bir kısmını hocaları başlığı altında incelemiştik. Buna bağlı olarak tarikat şeyhlerinin yalnızca isimlerini zikredeceğiz:

---

[199] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** 43.
[200] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 42, el-Alevî, **a.g.e.,** s. 64- 99.
[201] el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser** s. 41, el-Alevî, **a.e,** s. 100.
[202] el-Alevî, **a.e,** s. 100.
[203] el-Alevî, **a.e**, s. 101. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** s. 213.
[204] el-Alevî, **a.g.e,** s. 101. el-Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 49.

- Babası Muhammed b. Ebibekr
- Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî
- Muhammed b. Muhammed b. Nâsır ed-Derî
- Ebûbekr b. Yusuf es-Sektânî
- Hasen Ali el-Uchûrî
- Ebû Mehdî İsâ es-Seâlebî
- Abdülkadir b. Celâlüddîn el-Mahallî
- Muhammed et-Tahtâî
- Muhammed b. Muhammed el-Geylânî
- Ebu'l-Lutf el-Vefâî
- Muhammed bâ'levî el-Yemenî
- Abdurrahman b. Muhammed el –Miknâsî
- Ebu'l Abbas Ahmed el-Kuşâşî
- Zeynü'l-Âbidin Muhammed el-Bekrî[205]
- İbrâhim b. Hasan el-Kûrânî
- Cemâlüddîn en-Nakşibendî
- Ömer b. Abdüssamed El-'Alemî
- Abdülkerim el-Konstantinî tasavvufî ilimlerde Ebû Sâlim'e öncülük eden isimler arasındadır.[206]

Çocukluğundan itibaren kazandığı ahlakî ve ilmî birikimi müridlerine en güzel şekliyle yansıtan Ayyâşî'nin bu yolda -kendisinin de defalarca belirttiği üzere- dayandığı temel Kur'an-ı Kerim, Peygamberin sünneti ve mutasavvıfların sünnet üzere takip ettikleri yoldur. Bid'at hurafe, sapkın inançlarla dolu ve katı taassuba sahip her türlü yoldan uzak olmaya çalışan Ebû Sâlim, talebelerine de bütün bunlardan korunmaları gerektiğini nasihat etmiştir. Ona göre âlem-i İslam'ın da büyük

---

[205] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 291.
Şeyhten; Estağfirullah ve Lâ ilâhe illallah zikri aldığını dile getiren Ayyâşî, onunla 1064 yılında yaptığı hac sırasında Mekke'de görüştüğünü belirtmiştir.
[206] el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 45-46, Daha geniş bilgi için bkz; el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 142-154. el-Alevî, **a.g.e,** 94-96.

çoğunluğunun kabul ettiği Şâzeliyye tarikatı bu türden bir seyru sulûk takip etmektedir, İslam'ın ruhuna aykırı bulunan şeyler onda yoktur.[207]

Zühd hayatının tasavvuf yolunun ilk ve en önemli adımlarından olduğuna inanan Ayyâşî zaviyedeki sohbetlerinde halkı zahidane bir yaşama davet etmiş ve onlara; dünya meşgalesini azaltmayı, dünyalıklardan uzak bir yaşamı tavsiye etmiştir. Te'lif ettiği risalesi Tenbîhü zevi'l-Hümemi'l- Âliyeti 'ale'z-Zühd fi'd-Dünyâ'l- Fâniyeti adlı risalesinde vurguladığı bu hakikatı Trablusta iken Ebû Amr Osman b. Ali'ye yazdığı mektubunda da dile getirmiş ve; Allah'tan gayrı hiçbir şeye dayanmaması gerektiğini, gösterişli ve eğlenceli işlerden uzak durmasını öğütlemiştir. Kendisi de bu babdan olmak üzere sultanın teklif ettiği Marakeş kadılığını reddetmiş ve dünyalık işlerle meşgul olmaktan kaçındığını belirtmiştir.[208]

Müridlerini de temelde iki esasa yönlendirmiştir; şeriat-ı İslâmiyye ve zühd. Şeriatın iki esası ona göre ilim ve ameldir. Kardeşi Muhammed'e Trablus'tan yazdığı mektubunda; "Nafile ibadetler hususunda titiz davranmasını, zikir ve evradına düzenli devam etmesini tembih etmiş ve onun için evrâdın bir anlamının da ilim öğrenmek olduğunu"[209] hatırlatmıştır. Mektubunun devamında ise: " *Seni mescidlerin inşa'sına ve ilme hizmete teşvik etmeliyim. Zira ilim kalbin nurudur. Mescidler ise beldelerin ruhudur. Bunun dışındaki her şey ceset sayılır."* Sözleriyle zühd hayatının sadece bireysel bir sakınma olmayıp, topluma hizmetle olan irtibatını da ortaya koymuştur. Birçok mutasavvıf da tarih boyunca Ayyâşî ile hemfikirdir. Onlara göre de bu temel iki rüknüne riayet eden bir mürid tasavvuf merdiveninin basamaklarını tırmanabilir. Vasiyetinde de müridlerini faydalı işlere teşvik eden Ayyâşî, boş ve lüzumsuz görülen işlerle uğraşmaktansa, müridlerini faydalı amellere teşvik etmiş, nafile namazları artırmalarını tavsiye etmiş ve rızâ-i İlâhiyye'ye ulaştıran amellerin hayırlı olduğunu dile getirmiştir.

Tasavvuf anlayışını, yaşadığı dönemde giderek görünürlüğü azalan İslâmî değerleri ihya etme üzerine tesis eden Ayyâşî bu değerlerin yeniden inşâsı üzerine

---

[207] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 37.
[208] Hatta bu durum ailenin Fasta zorunlu ikametine sebep olmuştur. (1672/1083). el-Ayyâşî, **İthâfü'l-Ehillâ,** s.37. el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 56
[209] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 88.

yoğunlaşmıştır. Toplumsal ilişkilerin vazgeçilmezi olan, fertleri birbirine sağlam bağlarla bağlayan ve bireyler arasında sağlıklı bir iletişim kurulması için olmazsa olmaz kabul edilen hoşgörü, tevâzû, bağışlama gibi güzel hasletleri ön plana çıkaran Ebû Sâlim müridlerinde bu duygu ve düşüncelerin yeşermesi için olağanüstü bir çaba göstermiştir. Aynı zamanda bid'at ehlinin ortaya attığı kelâmî tartışmalardan da talebelerini uzak tutmaya çabalamış ve onların imanlarını korumaya yardımcı olmak amacıyla bu alanda eserler yazmıştır.[210] Katı taassubî anlayışa karşı çıkan Ebû Sâlim, bidatlerden sakındırmaya çalıştığı müridlerine, hayatını iman nuru ile aydınlatmış olanlar için esas yurdun ahiret olduğunu daima hatırlatmıştır.

Telkin ettiği ilmî hakikatleri amel etme konusunda da mutasavvıflara yakışır bir yol izleyerek, dünyevi zevklere karşı zayıf olan nefis ile mücadeleyi birinci sıraya yerleştiren Ayyâşî bu muharebede kul olarak yapılması gerekenlerin başına da nefs tezkiyesi, kanaat ve helal lokmayı yerleştirmiştir. Müridlerine tasavvuf kitaplarını okumayı, zühdü ve kanaati telkin etmiş, Allah'ın zikrinden gafil olmadan, daima zikir halinde olmaya teşvik etmiştir.[211]

Eserlerinde mal biriktirme ve onu çoğaltma hırsından uzak durulmasını öğütleyen Ebû Sâlim, günlük hayatındaki beslenme ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarda dahi israftan sakınmış ve görünüşüne önem vermeyi unuttuğu için tanınmaz hale geldiği zamanlar olmuştur. İbadetlerinde son derece hassas olan Ayyâşî Mekke'deki ikameti boyunca Ramazan ayında günde iki defa umre yapmış, ramazanın son on gününde ise itikâfa çekilmiştir. [212]

Onun için tasavvuf sadece ferdin vicdanında yaşanan bir hal değildir. İlme ve amele davet başta olmak üzere o bir hayat biçimi ve takip edilmesi gereken bir yoldur.[213]

1.2.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî ve Diğer İlimler

Çocukluğundan itibaren ilimle meşgul olan Ayyâşî, ilk yetişme döneminde zaviyede Arapça öğrenmiş ve dinin temel kaynaklarına dair bilgileri de burada

---

[210] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s.38.
[211] el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 47.
[212] el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 56.
[213] el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 57.

almıştır. Ardından Fas'a giden Ebû Sâlim Karaviyyîn camiinde aldığı dersler ile fıkıh ve hadis alanında temayüz etmiştir. Ardından üç defa gerçekleştirdiği meşrik yolculuğu ile doğunun alimleri ve ilmi birikimi ile karşılaşmış ve bu geniş havzadan faydalanmayı ihmal etmemiştir.[214] Yolculuğu boyunca aldığı icazetnameler de bu çabanın bir göstergesidir. Ders aldığı hocaları başlığına dikkatle baktığımızda bunların yalnızca mutasavvıflar olmadığını fark ederiz. Ayyâşî Arapça, belâgat, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve şiir alanında temayüz etmiş pek çok şeyhten dersler almış bu sayede birçok farklı ilim dalında kendisini geliştirmiştir. Özellikle hadis alanında elde ettiği birikim ile rivayet silsilelerine dahil olan Ebû Sâlim bu alanda otorite olarak kabul edilmiş, fıkhî konulardaki mertebesi ile de Marakeş kadılığı teklifi almıştır. Bir zaviye şeyhi olarak ön plana çıkmış olsa da Ayyâşî zâhir ilimleri deruhte etmeden bâtını ilimlere yönelmemiş, dinin tasavvufî ilimlerle olan boyutunda olduğu kadar şer'i ilimlerle olan kısmıyla da yakından alakadar olmuştur. İslamî ilimlerde iki kanatlı olmak olarak tabir edilen ideale ulaşmak için çabalamıştır.

Bu bağlamda kısaca toparlayarak diğer ilimlerle olan bağını zikredeceğiz.

Tarih alanında; Ebû Sâlim'in belli bir perspektife sahip olduğunu söyleyebiliriz. Farklı verileri bir arada kullanmış ve belgeleri, vesikaları delil olarak getirmiştir. Görmediği kitapları veya risaleleri delil göstermemiş, bu konuda titiz davranmıştır. Eserlerinde kaynaklara gitme yöntemine ittiba etmiştir. Naklettiği bilgileri dikkatle inceledikten sonra metinlerini oluşturmuştur ki daha önceki başlıklarda zikrettiğimiz icazetler ve seferleri boyunca elde ettiği kitaplar da bu durumu açıklar niteliktedir.

Tamamını veya bir kısmını okuduğu kaynakları aynı şekilde belirtmiş, şifahî veya kitâbî olarak elde ettiği bilgileri de mutlaka açıklamıştır. Nitekim ilm-i rivayete olan merakı da bunun bir göstergesidir. Er-Rihle adlı eserinde de muttali olduğu tarih kitaplarını ve onlardan edindiği bilgileri zikretmiştir. İbn Haldun'un Mukaddime'si, Tarihu'l İber adlı eseri,[215] Zehebî'nin Târihu'l İslam[216] eser, Ahmed el-Makrî'nin

[214] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 23-24.
[215] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I. s..123, C. II, s.22.
[216] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 254.

Nefhu't-Tayyib adlı eseri, İbn Batuta'nın seyahatlari, Abderî'nin eserleri, tabakat ve terâcim kitapları vd.[217] örnek gösterilebilir.[218]

Ebû Sâlim gördüğü ve duyduğu verilerin analizinde bilimsel bir yaklaşımı benimsemiş, pek çok unsuru bir arada değerlendirmiştir.[219] Örneğin; Mağrib'in doğu sınırlarını belirlenmesinde tabiatı ve iktisadi durumu da ele alarak bir değerlendirme yaparak Mevlây Muhammed b. Şerif döneminde Alevîlerin sultasında bulunan yerleri tesbit etmiştir. [220]

Kelâm ve fıkıh ilmine dair yazmış olduğu eserlerden ve kadılık teklifi yapılmış olmasından bu alanda yetkin bir ilim adamı olduğu sonucuna ulaşılabilir. İtikatta Eş'arî, amelde Mâlikî mezhebine bağlı olan Ayyâşî, Mâturidî, Hanefî, Şâfiî gibi diğer mezhepleri de ehl-i sünnet dairesi içinde değerlendirmiş, aralarında kitap ve sünnete ittiba hususunda fark olmadığını söylemiştir. Ancak Hanbelilerden Mücessime'ye, Hanefi ve Şafiîlerden ise Mûtezile'ye meyledenleri eleştirmiştir. Bu noktada Mâlikîleri diğer mezheplerden üstün tutmuş ve onlar arasında bu türden bir yönelim olmadığını dile getirmiştir. İlâhî sıfatlar hususunda Mûtezileyi eleştiren Ebû Sâlim, ehl-i sünnet düşüncesi çerçevesinde bu konunun naklî deliller temelinde sahih sünnet ve aklî delillerle desteklenerek ele alındığını, Hz. Peygamberin ortaya koyduğu şeriat çerçevesinde hareket ettiklerini söyler. Mûtezilî fırkalar ise bir takım vehimler ve salt aklın yönlendirmesi ile hareket etmektedir. Bu fikirleri reddeden Ayyâşî, hocaları İbrahim el-Kûrânî ve Ahmed el-Kûşâşî'nin risalelerinden öğrendiği kesb teorisi[221] üzerine Mağrib'te onlara yöneltilen eleştirilere de cevap vermiştir. Tam anlamıyla hocalarının görüşünü benimsememiş olsa dahi, onların bu düşüncelerini belli bir temele dayandırdıklarını söylemiştir.[222]

---

[217]el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 66,91,142. C. II, s. 58,177,405.
[218] el- Ayyâşî, **İktifâü'l –Eser,** s. 47-48
[219] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 309.
[220] Ebû Sâlim bölge hakkında; " Muhammed b. Şerîf'in yönetimi altındaki son noktadır" demiştir. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 39.
[221] Onlara göre kesb: "Cebir ve tefviz arasında bir durumdur." el-Alevî, **a.g.e.,** s. 105.
[222] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 104-107.

Muamelat alanındaki meselelerle de yakından ilgilenen Ayyâşî, bu sayede toplumun her an yüzleştiği konulara bigâne kalmadığını da göstermiştir. Bu konuda İbn Cemâa'nın manzum eserlerinin etkisini de görmekteyiz.

Birçok farklı ilim dalında, muhtelif hocalardan ders alan Ebû Sâlim onların metodunu ve görüşlerini birebir benimsememiş, zaman zaman yöntemlerinde veya yaşanan hadiselerde tenkit noktalarını bulmuş ve eleştiriler yöneltmiştir. Vaazları, eserleri ve eğitim metodu gibi muhtelif alanlardaki uğraşılarının hepsinde Ebû Sâlim'in eleştirel bir yönü olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin; hac yolculuğunda uğradığı ve gözlemler yaptığı Mısır, Şam gibi bölgelerde şer'i makamlardaki görevlendirmelerde yapılan usulleri eleştirmiştir. Hatta bu kurumlarda verilen hükümlerin aleni bir şekilde rüşvet ekseninde verildiğini dile getirmekten çekinmemiştir.[223] Bu eleştirisi Müslüman âlimler arasında adalet, kefaet ve ilim gibi konularda ehliyet isteyen makamın meşruluğu konusu büyük bir tartışmaya açılmıştır. Ayrıca; kadılık makamında bulunan kimselerin buna uygun davranışlarda bulunmadığına dikkat çekmiş, Fukahânın nasihatleri dinlemediğini, dini hassasiyetlere dikkat etmediklerini, meşverete önem vermemelerini tenkit etmekten çekinmemiştir.[224]

Hadis ilmine ayrıca düşkün olan Ayyâşî er-Rıhle'sini yazmadaki amaçlarından birinin de mevcut rivayetleri elde etmek olduğunu belirtmiştir. Zira onun için Mağrib bölgesinde hadis konusunda âlî isnada sahip kimseler bulunmamaktadır. O eserini aynı zamanda musannefler bir araya getirmek ve rivayetleri toplamak için gerçekleştirmiştir.[225]

Edebî yönü ise daha çok ilmî ve sûfî kimliği arkasında kalmış görünmektedir. Büyük çoğunluğu Hz. Peygambere, evliyalara ve âlimlere övgü içeren şiirleri bir divanda toplanmamış olsa da Arap edebiyatı açısından kıymetlidirler. El-Efrânî ve Fâsî gibi âlimler onun ilme olan sevgisi ve şiirlerine olan beğenilerini eserlerinde dile getirmişlerdir.[226]

---

[223] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 288.
[224] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. II, s. 405.
[225] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** s. 53.
[226] el-Alevî, **a.g.e.,** s. 109-111.

Ayrıca hocalarını zikrettiğimiz başlık altında da görüleceği üzere pozitif bilimler olarak adlandırdığımız; matematik, astronomi, cebir gibi ilimlere de merakı olan Ebû Sâlim bu alanlarda da dersler almıştır.

Bütün bunlardan yola çıkarak; ilim öğrenmek için her türlü meşakkate katlanan ve ömrünü buna adayan Ebû Sâlim'in çok yönlü bir kişilik kazandığı ve eserlerinde, derslerinde bu durumu yansıttığını, talebelerine de bir misyon kazandırmada, farklı ilimlerle olan ilişkisinin önemini görmekteyiz.

Şiirlerinin büyük çoğunluğuna er-Rihle'sinde yer vermiştir. Bkz. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I-II.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ SÂLİM EL-AYYÂŞÎ'NİN SEYAHATLERİ, SEYAHATNAMESİ VE MAĞRİB'TEN MISIR'A KADAR YOLCULUĞU

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan seyahat kültürü İslam'ın yayılması ile farklı bir veçhe kazanmış, Müslüman ulema seyahate büyük bir önem vermiştir.[1] Çünkü; her ne kadar büyük meşakkatlerle karşılaşsalar da yolculuk onlara İslam âlimi olma yolunu açan en büyük etkenlerden olmuştur. Bu sayede kitaplardaki bilgiyi deneyimleme ve yeni bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuya dair ayetler bulunmaktadır.[2] Ayrıca Hz. Peygamberin *"İlim Çin'de de olsa ona talip olun, çünkü ilim her Müslümana farzdır."*[3] hadisi de Müslümanları ilim talebi ile seyahate iten güçlerden biri olmuştur. Ancak Müslüman seyyahlar çok uzun yolculuklar yapmalarına rağmen bunu bir seyahatname kültürü olarak ele almakta epey geç kalmış görünmektedir. Çünkü onlar için seyahat*; metin yorumlarına dayanan bir*

---

[1] Hikmet Koçyiğit, "Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur'anî Boyutu", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 35, Erzurum 2011, s. 125.

[2] Tevbe Sûresi 112: "O tövbekârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler, müjdele o mü'minleri!" ayetinde dünyada yolcu gibi yaşayanlar olarak tercüme edilen ifade "es-sâihûn" kelimesidir. Sözlük anlamı; seyahat edenlerdir. Kelimeyi sözlük anlamına göre yorumlayanlar; "yeryüzünde seyahat edenler, Mekke'den Medine'ye göç edenler, ilim öğrenmek için yolculuğa çıkanlar, Allah'ın birlik ve kudretini gösteren delilleri gözlemlemek ve onlardan sonuçlar çıkarmak için yollara düşenler" gibi açıklamalar yapmışlardır.

Elmalılı bu ayeti yorumlarken: "Seyahat, insanın görmediği, bilmediği bir takım şeylerle karşılaşmasına vesile olan bir dış dünya yolculuğudur."İfadelerini kullanmaktadır.

[3] Beyhakî, **Şuabu'l-İman,** Beyrut,1410,2/253. Bu hadis farklı varyantları ile zayıf olarak değerlendirilmiştir. Fakat hadis âlimleri fezâil konularında zayıf hadis ile amel etmekte bir beis olmadığı hususunda birleşmişlerdir.

Kuzey Afrika'nın en uç noktasından Haremeyn yolculuğu gerçekleştiren ve seyahatnamesi ile İslam dünyasında en çok bilinen şahsiyet hiç şüphesiz İbn Battuta olmuştur. Mukaddes beldeleri ziyaret aşkı ile dolu olan seyyah bu iştiyakını şu sözleri ile dile getirmiştir: "Kutsal evi haccetmek ve yüce Peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla yedi yüz yirmi beşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'da hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı. Lakin kalbime bu kutsal toprakları görme arzusu iyice yerleştiği için dostlarımdan ayrılmayı göze alarak, kuşların yuvadan uçuşu gibi terk ettim yurdumu…" Ayrıca onun seyahatnamesi de Ebû Sâlim'in er-Rıhle'sinde olduğu gibi kullandığı güzergâhları, karşılaşılan tehlikeleri ve Mısır hac kafilesinin karşılanmasındaki törenleri ayrıntılı olarak betimlemektedir. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûtâ Seyahatnamesi,** Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2005, s. 21.

aynılık inşası olmuştur.[4] Amaçları meskûn dünyanın sınırlarını genişletme isteği değil, Dâru'l İslam olarak tanımlanan mekânda mekik dokumaktır. Böylece seyyahlar yüzyıllar boyunca gidip-geldikleri coğrafyalarda iz bırakmış ve İslam'ın bakış açısı ile bu mekânları şekillendirmişlerdir. Ulemanın seyahate dair gözlemlerini seyahatnameden ziyade mu'cemlerde bulabiliriz. İslami ilimlere özgü bu tür muhaddislerle ortaya çıkmıştır. Fihristle, seyahatname arasında kabul edilen mu'cem türü eserler, onların güvenilir bir hoca silsilesi oluşturmasını da sağlamıştır.[5]

Seyyah zümresinin büyük çoğunluğunu sûfîler oluşturduğu için Ayyâşî'nin de en çok ön planda olan tarafı sûfî karakteridir.

> "Hiçbir şey gözlemlenen bir olgunun yerini tutamaz" ilkesini coğrafyacılarla paylaşan mutasavvıflar, seyahati kendi mekân yorum bilimlerinin başlıca aracı haline getirmiş, dolayısıyla Dâru'l- İslam'ı, kendi seyahatlerinin güzergâhı içinde tinsel bir mekâna dönüştürecek biçimde dolaşmışlardır.[6]

İslam dini ile birlikte rıhle kavramı da bambaşka bir boyut kazanmış ve Müslüman âlimler için ilim öğrenme ve öğretmenin de bir metodu ve gerekliliği haline gelmiştir. Hatta âlim olmanın bir ön şart olarak değerlendirmek de mümkündür. Fetihlerle birlikte genişleyen coğrafyalarda âlimler hiç durmadan seyahat etmişler, zaman zaman yönetimle sultanlarla yakınlıklar kurmuşlar, bu sayede saray kütüphanelerine erişme imkânına kavuşmuşlar, ulaşmakta güçlük çektikleri eserlere daha rahat ulaşmışlar, ulemayı yakından tanıma fırsatı bulmuşlar, böylece ilmin gelişmesine katkı sağlamışlar ve dönemin dünya algısı içinde çok daha geniş bir perspektif kazanmışlardır. Batıda Ortaçağ olarak adlandırılan fakat İslam kültür ve medeniyetinin izdihar döneminde seyahatlerin etkisini de küçümsememek gerekir. Âlimler tarih boyunca seyahatlerini bilimsel kurumların gelişmesi için bir gereklilik olarak görmüşler, bilgiye ve hakikate giden yolun rıhlelerden geçtiğini dile getirmişler, hem dini hem de siyasi coğrafya birliğini, Allah'ın istediği birlikte yaşama

---

[4] Houarı Touatı, **Ortaçağda İslam ve Seyahat; Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi,** çev. Ali Berktay, YKY, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 10.
"Müslüman seyyahların anlatılarını yazıya geçirmeleri 9. yy.sonlarında başlayan bir hadisedir. Oysa ki çok önceleri hadisler toplanmış ve bunun için uzun yolculuklar gerçekleşmiştir." Houarı Touatı, **a.g.e.,** s. 197.
[5] Houarı Touatı, **a.g.e.,** s. 199-200.
[6] Houarı Touatı, **a.g.e.,** s. 14.

gerçeğini dogmatik açıdan güvence altına alan bir mekân haline getirme çabasına girişmişlerdir.

Muhaddislerin başlattığı rıhleler ile başlayan seyahat kültürü zamanla farklı bir boyuta evrilmiş, ilim adamlarını meşru hale getiren icazet silsilesi için bir gereklilik halini almıştır. Birinci bölümde üstünde sıkça durduğumuz Ayyâşî'nin hocaları ve onlardan talep ettiği icazetlerin anlamı da burada yatmaktadır. Bilgiyi meşru kılan icazetnamelerin dönemin önde gelen âlimlerinden alınmış olması ayrı bir önem arz ediyor, böylece talebe de güvenirliliğini tasdiklemiş oluyordu. Nitekim Ayyâşî'nin sem'a ettiği hadisleri ve âlimlerini zikretmesi ve hocalarını ve silsilelerini anlattığı bir eser kaleme alması da hep bu kabilden görülebilir. Çünkü ilmin saf bir şekilde aktarıldığı, en güvenilir yöntem olarak İslam dünyası silsileleri benimsemiştir. Ve bunda da en önemli kriter "dinleme" olarak belirlenmiş ve en verimli şekilde yapılabilmesinin yolu da seyahat olarak gösterilmiştir. Nitekim Ebû Sâlim Mesâlikü'l Hidaye'de ilim öğrenmek için yaptığı doğu seferlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Dirayetin ağır bastığı bir dönemde rivayete olan düşkünlüğümü, aşırı isteğimi bastıramadım. Mağrib'te bu konu ile ilgilenen âlimlerden istifade ettim. Ancak onların ilmi benim açlığımı gidermekte yeterli olmadı. Çünkü onlar kitaplarda var olan bilgileri kısaltıyorlar, rivayet silsilelerinin peşine düşmüyorlar ve âli isnad sahibi kimselerden ders almıyorlardı. Bu sebeple doğuya hac niyeti ile yolculuklar gerçekleştirdim."[7]

Âlimlere güç ve saygınlık kazandıran seyahat, bilgiyi elinde bulunduran kimseleri birbirine bağlayan bir zincir olmasının yanında, bilginin bütüncül hale gelmesini de sağlamıştır.[8] Kadim dönemde bir âlim diğerini sem'a yöntemini kullanmamak, tanınmış hocalardan ders almamış olmak veya seyahat etmemekle itham ediyorsa aslında onu kendi kendine icazet vermekle suçluyor demektedir.[9] Çünkü âlim olmanın yolu bütün bunlara sahip olmaktan geçmektedir.

---

[7] el-Ayyâşî, **İthâfü'l- Ehillâ,** s. 23.
[8] Houarı Touatı, **a.g.e.,** s. 43
Mağribli seyyahların genellikle seçkin elit bir zümre olan alimler, fakihler, kadılar veya ediblerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Bunlar tuttukları günlüklerde doğunun siyasi, iktisadi, sosyal yapısı hakkındaki gözlemlerini de aktararak, kültürel havzaya tecrübelerini yansıtmışlardır.
[9] Houarı Touatı, **a.g.e.,** s. 74.

Özellikle de o dönemlerde karşılaşılan zorluklar ve imkânların kısıtlı oluşu düşünüldüğünde, seyahat etmek masraflı bir uğraşıdır. Seyyahlar bazen ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmışlardır. Örneğin; Ebû Sâlim'in zaman zaman parasız kalıp, çok sevdiği kitaplarından bazısını satmak zorunda kaldığını zikretmiştik. Fakat Ebû Sâlim yine de bu konuda şanslıdır. Mağrib bölgesinde elde ettiği akarlar ve bir takım mallar sayesinde çalışmak zorunda kalmamış ve ailesi de onun maşrık yolculuğu için gerekli ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Tüm bu meşakketlere rağmen seyyahlar zamanla yolculuklarında, gezip görme fırsatı buldukları yerlerin coğrafyasından, karşılaştıkları şehir ve köy halklarının yaşam biçimleri ve kültürlerine kadar, kendilerince farklı ve kayda değer buldukları tecrübelerini yazmaya başlamışlar ve İslam dünyasında da bir seyahatname literatürü oluşturmuşlardır. Seyahatnamelerin bir alt grubunda yer alan hac seyahatnameleri, uzun süren hac yolculuklarının bir nevi hikâyeleri niteliğindedir. Sayıları az olsa da 16. Ve 20. Yüzyıl aralığında kaleme alınan bu eserler Osmanlı coğrafyasını, toplumunu ve bireyini tanımaya yardımcı en önemli kaynaklardandır.[10] Ebû Sâlim'in hem Menâzili hac türüne hem de edebî deyahatnâme türüne örnek teşkil edebilecek olan eseri de 17. Yüzyıl'da Fas- Hicaz arasındaki hac menzillerini, hacıların durumunu ve konak yerlerindeki halkın yaşamı ve faaliyetleri hakkında bilgi kaynağı niteliğinde olup, özellikle Haremeyn'in o dönemdeki bir betimlemesi niteliğindedir.

2.1. er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye Adlı Eseri ve Seyahatname Yazmadaki Amacı

Seyahat, birçok kültürde bilgi ve hikmetin elde edildiği, kemâlata erişme sürecinin en önemli yollarından sayılmıştır. Bu bağlamda sûfiler için hayat bir yolculuk ve gurbet olarak anlamını bulmuş, kutsal mekânlara gerçekleştirdikleri seyahatler ile de kemâlât yolundaki seyr-u sülûku tamamlamışlardır. Sûfî bir seyyah turist değildir. Çünkü onun amacı keşfedilmemiş yerleri keşfetmek, gittiği gezdiği yerleri tanıtmak veya sırasıyla zikretmek değildir. Mutasavvıflar özellikle hac

[10] Menderes Coşkun, "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnameleri Tipleri**," Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası kongresi Tebliğleri,** der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul, 2001, s. 189.; Baki Asiltürk, "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası**," Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** S. 2, 2000, s. 913.

yolculukları ile manevi yolculuklarının basamaklarında ilerlediklerinin farkındadır. Nitekim Ayyâşî'nin Divanü'l-İlm olarak tanımladığı er-Rıhle'si de öncelikle bu amaca mâtuf olarak kaleme alınmıştır. İlerleyen yaşına rağmen son hac yolculuğunu gerçekleştirmiş ve ilmî tekâmülüne katkı sağlayacak her ortamdan istifade etmeyi kendine vazife bilmiştir.

Kuzey Afrika'da bulunduğu zaman zarfında bölgedeki ilim ve tasavvuf erbabından istifade eden Ebû Sâlim, doğu seferlerinde de yine aynı yöntemle hareket etmiş, özellikle de tasavvuf, fıkıh, kelâm ve tarih alanında ilmî birikimini daha da genişletme imkânı bulmuştur. Aynı zamanda er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye adlı eserinde de bu yolculuklarında elde ettiği bilgiler ışığında, hadis isnad ve rivayet metotlarını incelemiş, bu sayede diğer İslam beldelerinde gelişen hadis ilmine dair yöntemleri de öğrenme fırsatı bulmuştur.

Ayyâşî'nin rıhlesi döneminin özelliklerini, müellifinin şahsiyetini ve ilmî faaliyetlerini yansıtmaktadır. Ebû Sâlim eserini ne eğlence ne de gece masalları olarak okunması için yazmadığını söylemiş, onu *Dîvânü'l-ilm* olarak tarif etmiş.[11] Aynı zamanda edebiyat, tarih ve tasavvufun döneme dair bir kaydıdır. Bu anlamda temel bir kaynak eser niteliği taşır diyebiliriz. Kitabında 17. yüzyılda Mağrib ve Hicaz bölgesindeki zaviyeleri, yolları, kütüphaneleri, hazireleri, su kaynaklarını kaydetmesi, bu bölgelerin eşrafından ulemasına kadar önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgiler vermesi Ebû Sâlim ve seyahatnamesi hakkında bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Onun yolculuğu, Fas'tan Mısır'a oradan da Haremeyn'e uzanan kara hac yolunun da tespitidir. Böylece er-Rıhle üzerine yapılacak bir araştırma ile h. 11. yüzyılın siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel olaylarına da ışık tutulmuş olacaktır.

Arap İslam toplumunun yapısının özelliklerini de yine Ayyâşî'nin er-Rıhle'sinde bulmak mümkündür. Çünkü o eserinde karşılaştığı her türlü durumu kaydetmiştir. Uğradığı hemen her yerin havası da dâhil olmak üzere örf ve adetlerini, dinî ve kültürel

---

[11] Muhammed el-Câsir, **Müktetifât min Rıhleti'l-Ayyâşî (Mâü'l-Mevâid),** Dâru'r-Rufâî, Riyad, 1984, s. 7. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C.I, s. 195.
Örneğin; Evliyâ Çelebi seyahatnamesinin hac yolculuğunu anlattığı bölümünü oldukça renkli, ilginç ve eğlenceli bir şekilde tanzim etmeyi tercih etmiştir. Nurettin Gemici, "Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Hz. Peygamber ve Medine," **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 22, İstanbul, 2010, s. 258.

yaşantısını, itikadî yapısını anlatmıştır. Şehirlerdeki yaşam şartlarını ve kazanç yollarını zikretmiş, siyasi yapıdaki değişikliklerin izini sürmemize de imkân tanımıştır. Önce doğal koşullarla başlamış, şehirlerin ve köylerin yüzey şekillerini, coğrafi özelliklerini tarif etmiş, ardından bölge halkını tasvir ederek, toplumun ve tabiatın özelliklerini serdederek, iktisadi ve fikri açıdan özel ve genel bilgiler vermiştir.

Gittiği her yerde mescidler, medreseler ve ilim halkaları hakkında sorular sorar. Tasavvuf ehli şeyhlerin ve evliyaların türbelerini ziyaret eder. Gittiği bölgenin çarşı pazarı hakkında bilgiler verir, en kaliteli ve meşhur mallarını anlatır.

Ebû Sâlim seyahatnamesi ile döneminde zuhur eden batıl itikadî, sosyal ve siyasî anlayışlarını da eleştirmiş, onların yanlışlıklarını ortaya koymayı hedeflemiştir. Ki eserin bu özelliği onu diğerlerinden ayıran en önemli hususiyetidir. [12] O kaleme aldığı rıhle ile toplumda yayılmaya başlayan bid'at ehlinin görüşlerine karşı çıkmış ve hepsini birden reddettiğini ortaya koymuştur. Yönetici sınıfın aksine bir tavır olsa dahi Ebû Sâlim bir âlimin yapması gerektiği gibi davranmış ve fikirlerini açıklamaktan imtina etmemiştir.

Biz tezimizin bu bölümlerinde, Ayyâşî'nin temel aldığımız er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye adlı eserinin son baskılarından birini kullandık. Orijinal yazmaya ulaşma imkânı elde edemedik. Kullandığımız baskı, Rabat Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonu 406 kaf numaralı nüshaya dayandırılarak oluşturulmuştur. Aynı zamanda mikrofilm olarak 493 numaralı katalogda saklanmaktadır. Muhakkikin tespitine göre bu nüshayı Ahmed b. Abdurrahmân el-Ayyaşî, Ebu'l-Abbas Sidi Ahmed b. Nâsır ed-Der'î için istinsah etmiştir. (h.1102)

İki cilt halinde ilk olarak Fas'ta basılan bu eser bir takım eklemeler, açıklamalar, dipnotlar ve haşiyeler içermektedir. Er-Rıhle'nin taş baskısı[13] da bulunmaktadır ve bu tahric oluşturulurken ondan da faydalanılmış, aradaki hata ve kusurlar giderilmeye çalışılmıştır.[14]

---

[12] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 14.
[13] Taş baskının bir nüshası için bkz. Ebû Sâlim el-Ayyâşî, er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye, Mâü'l Mevâid, 2. Bs., Rabat, 1977.
[14] Bazı bölümleri biz de ulaşabildiğimiz taş baskıdan kontrol ederek ilerledik.

Eserin *er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye* olarak isimlendirilme sebebi de; kendisinden faydalanılan nüshaların büyük çoğunluğunun bu şekilde başlıklandırılmış olmasıdır. Ayrıca araştırmacıların pek çoğunun da bu düşüncede olması isimlendirme konusunda böyle bir tercih yapılmasını sağlamıştır. Muhakkik eserin Mâü'l Mevâid adlı bir nüshasına rastlamadığını Ebû Sâlim'in de böyle bir eseri olmadığı kanaatindedir. Hatta çağdaşları arasında Mağrib bölgesinde böyle bir eser yazılmadığı görüşünü belirtmiştir.[15] Eserin tahrici için gerekli bütün kaynaklar kullanılmış, usulüne uygun şekilde davranılmış, özellikle Ebû Sâlim'in yazma ve matbû halde bulunan eserleri bu konuda yol gösterici olmuştur.[16] Ayrıca eserde kapalı kalan kısımların açıklanmasında, Kur'an-ı Kerim, hadisler, lugât, tabakât ve terâcimler ve buldân türü kitaplar yol gösterici olmuşlardır. Yazmanın zabtı ve tahricinde sözün sahibine yakışır şekilde yapılmasına özen gösteren muhakkik şiirlerin vezinlerini usulüne uygun bir şekilde zikretmiştir. Garîb lafızları belirlemiş ve onları açıkladığı gibi yerel dilde kullanılan âmmî ifadeleri de belirtmiştir.

Esere bir de zeyl yapan muhakkik, ayetler, hadisler, âlimler, şehirler, şiirler, ülkeler, nehirler ve göller, zaviyeler, türbeler, makamlar, ribatlar, kiliseler, metinde adı geçen kitaplar, kaynak kitaplar gibi fihristler eklemiş böylece kitabı daha kullanışlı bir hale getirmiştir. Muhakkik Ayyâşî'nin zikrettiği akidevî ve fıkhî görüşlerle aynı fikirde olmasa da bunları Ayyâşî'nin ifade ettiği gibi yazmış, onun mirasına böylece sahip çıkmıştır.

Seyahatnamesinde Ayyâşî yolculukta karşılaştığı olaylara binaen kendi içinde de tartışmalara girmiş, bir takım açıklamalar yapmıştır.[17]

Ayyâşî seyahatnamesini yazarken her daim bir tarihlendirme yapmamıştır. Yolculuğa çıktığı günü kaydetmiş, fakat sonrasında her günü ayrıca belirtmemiştir.

---

[15] Fakat diğer bazı müellifler ise bu konuda muhakkikle aynı görüşte değiller. Çünkü bu isimle basılan eserler de var. Ve bazı kaynaklarda her ikisi farklı eserler gibi bahsedilebiliyor. Müellif ikisinin aynı eser olduğu kanaatindedir. İsam Ansiklopedisi ve TDV İslam Ansiklopedisi müellifleri ise Ayyâşî'nin böyle bir eseri olduğu kanatindedirler. Ve eserin asıl adının Mâü'l-Mevâid olup er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye ismiyle meşhur olduğunu bildirmişlerdir. Bkz. N. Ben Cheneb, "Al-Ayyashi", **The Encyclopaedia of Islam,** Vol. I, Ed. by, B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Leiden, 1986, s. 795. Hasan Kâmil Yılmaz, "Ayyâşî", **TDV islam Ansiklopedisi,** C.IV, İstanbul, 1991, s.297.

[16] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 33.

[17] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 77. Örneğin; Sidi İbrahim es-Sûsî ile karşılaşmasını anlattığı kısımda şiir, edebiyat ve şairler üzerine bir latife geliştirmiştir.

Oysa Nablusî gibi çağdaşı olan seyyahlar bu konuda hassas davranmışlar ve her günü tarih olarak ayrı ayrı belirtmişlerdir.[18]

Ebû Sâlim eserinde zikrettiği hocaları, âlimler veya şeyhlerin isimlerinden önce onları uzun uzun övmüş, hususi olarak görev yaptıkları yerler varsa belirtmiş, hangi konularda ön plana çıktıklarını anlatmış, sonrasında bilgi verdiği şahsın adını zikretmiştir. Bu durum Arap dünyasındaki aşrı övgü dolu sözlerle yüceltmenin Arap dili ve kültürünün Mağrib'teki bir yansıması olarak görülebilir.

Her âlim gibi besmele hamdele ve salvele ile başladığı eserinde hac niyeti ile yola çıktığını belirtmiş ve sahih hadislerden haccın fazileti ve hac için yola çıkanların dikkat etmesi gerekenler konulu hadisleri zikretmiştir.[19]

Eserinde genel olarak haccı, özel olarak hac yollarını anlatacağını söylemiş, o güne kadar bu kadar detaylı bir hac seyahatnamesi yazılmadığı kanaatinde olduğunu dile getirmiştir. Nitekim eserini içerik bakımından ele aldığımızda, görüşünün doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bunlarla birlikte soylu ve asil kimseleri, şeyhleri, edibleri, evliya, ezkiya ve etkiyanın da bu kitapta yer aldığını ve yolculuğunun aynı zamanda onları ziyaret olduğunu belirtmiştir. Eve döndüğünde hissettiği şey, gittiği yerlerin hepsinin orada yaşayanlarla birlikte şan ve şeref kazandığıdır. O bölgelere atfedilen değer oradaki kimselerin sayesinde olmuştur. [20]

Bu noktada Arap Kentleri tarihi müellifi Jane Hathaway'ın tespiti çok yerinde görünmektedir. Yazar:

> "Hac farizasını akla gelebilecek her dinsel tarikten Müslüman âlimi bir araya getirdiği Mekke ve Medine'de, hem sûfîler hem de tasavvufa hararetle karşı olan diğer Müslümanlar, aynı fakih ve muhaddislerden ders alıyor, onların öğretilerinden zaman zaman temelden farklı sonuçlar çıkarıyorlardı."[21]

---

[18] en-Nablusî, Abdulganî. **el-Hadaretü'l Ünsiyye fi'r Rihleti'l Kudsiyye**, Lübnan- Beyrut, 1990.

[19] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I**, s.** 50-51: "Her kim hacceder ve haccında refes yapmaz, fasıklık etmezse annesinden doğduğu günkü gibi (günahsız) döner." gibi hadisleri zikredip, Kurtubî'nin tefsirinde bu hadislere yer verdiğini belirtmiştir.
"Umre ikinci bir umreye kadar olan günahlara kefarettir. Kabul olunmuş bir haccın is karşılığı ancak cennettir." **Sahih-i Müslim** 983,2.

[20] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s. 52-53.

[21] Jane Hathaway, **a.g.e.,** s.270-271.

Sözleri ile hac farizası ile birlikte İslam dünyasında meydana gelen çeşitliliğe ve ilmî hareketliliğe de dikkat çekmiştir.

Haccın farziyeti ile ilgili rivayetleri zikrederek eserini kaleme almaya başlayan Ebû Sâlim:

"1064 yılı Rebiü'l Evvel ayının sonlarında Allah bana bu işi kolaylaştırdı. İkinci kez çıktığım hac yolunda Allah'ın da yardımıyla birlikte pek çok kişi ile karşılaştım, tanıştım. İhvanlarla müzakere, ediblerle muhâdara imkânım oldu. Ve daha öncesinde elde etmediğim kadar çok şey kazandım. En büyük faydası da meşâihin rivayetlerini, musanneflerini tetkik etmiş olmam ve taliplerinin hizmetine sunmuş olmamdır. Hocalarım hakkında ayrıca kaleme aldığım eser İktifaü'l- Eser adlı kitabımdır."[22]

Sözleriyle ikinci hac yolculuğunun son hac seferi için bir temel teşkil ettiğini ve burada kurduğu bağların sonraki dönemde çok faydası olduğuna da atıf yapmış, ulemanın etkisini göstermiştir.

2.1.1. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Hac Yolculuğu Hazırlığı

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'da vefatı ile başlayan Osmanlı Devleti'nin gerileme süreci yıkılışına kadar yaklaşık üç yüzyıl devam etmiştir. Ayyâşî'nin hac seyahati de bu gerileme dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde gerçekleşmiştir. Arap vilayetlerinde 1604'te Mısır Vâlisi'ne karşı askerlerin başlattığı isyanlar zamanla bölgeye yayılmış, hac yolları gittikçe daha da güvenliği düşük bölgeler halini almıştır.[23]

Ebû Sâlim 1069 yılında yeni bir hac yolculuğu için hazırlık yapmış olsa da Mağrib bölgesinde de yayılan iç savaş ve kabileler arası fitnenin sebep olduğu olaylar nedeniyle hicaz yolları da kapanmıştır. Böylece çok istemesine rağmen o sene hac yapamamış, 1072 yılına geldiğinde ise Allah'ın yardımını dilemiş ve bu yolculuğu kolaylaştırması için kendisine yardımcı olmasını niyaz etmiştir. Çünkü o tarihten beri devam eden isyanlar, iç karışıklıklar ve salgın hastalıklar nedeniyle yolculuk yapmak hala büyük tehlike arz etmektedir. Bu sebeple hac için yolculuğa çıkmak isteyen

---

[22] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I**,** s. 53.
Ebû Sâlim'in hac yolculuğu boyunca izlediği rotaya dair yapılan bir internet sitesi çalışması da mevcuttur.Bkz.: 19.06.2019. http://www.almasalik.com/module.do;jsessionid=3F4E02C93999DC710D9977C229316819?moduleId=435&languageId=en

[23] Jane Hathaway, **a.g.e.,** s. 76.

kafileler seferden engellenme tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Kendi sözleri ile; Allah'a sığınması ve duaları neticesinde zikrettiği zorluklar kolaylaşmış ve yola çıkmak için bir güç ve kuvvet bulmuştur. Ona göre bu durum biraz da Allah'ın bahşettiği ilhamla gerçekleşmiştir. Rabbine havale ettiği işlerinde istihareye başvurmuş, neticesinde de yolculuk için bir kolaylık görünmüştür. "*Bu şekilde davranan kullara Allah'ın yardımı mutlaka erişecektir,"* sözleri ile yaptığı istiharenin sonucuna olan güvenini göstermektedir.[24] Ebû Sâlim kesin olarak inanmaktadır ki; kim Allah'a güvenir ve ihtiyaçlarını ona yöneltirse onun yardımını görür. Çok net bir şekilde söyleyebiliriz ki Ebû Sâlim'in bu yolculukta Rabbine olan tevekkül ve teslimiyeti tamdır. Daima onun koruması altında olduğunu hissetmiş ve eserinde de sık sık bu durumu tekrar etmiştir.

Ebû Sâlim hac yolculuğu için hazırlıklarını tamamlayarak, Rebiü'l-Ahir ayının ilk günü sabah namazını kılar ve ilk önce babasının kabrini ziyaret eder, ardından annesi, amcası ve ailesi ile vedalaşır, onları Allah'ın korumasına emanet eder, dualarını okur ve yola koyulur. İlk duraklarından biri Sidi Abdullah ed-Dâdesî'nin kabridir. Oradan ayrılırken arkadaşları ve ahbapları ile vedalaşır ve onların dualarını da almayı ihmal etmez. Kalanların gidenlere gıpta ile baktığı ve kutsal toprakların hasreti ile yanıp tutuşmakta olduğu bir ortamda artık Ebû Sâlim için yolculuk vaktidir.[25]

Sicilmâse'den hareket edecek olan kervana yetişmeye çabalayan Ebû Sâlim kafilenin hareket etmek üzere olduğunu öğrenir. Kafileye yetişememekten duyduğu endişe ile çok saygı duyduğu kafile lideri Sidi Muhammed b. Muhammed el-Hafyan'a ve Marakeş kadısı Sidi Muhammed el-Hatîb'e; kervanın bir müddet daha bölgede bekletilmesi talebiyle mektup yazar.[26]

2.1.2. Fas'tan Ayrılışı ve Sicilmâse'ye Gelişi

Yola çıktıkları ilk gün Ebû Sâlim ağlamaktan helak olacak hale geldiğini, yastığının sırılsıklam olduğunu kaydeder. Fakat bu ayrılıktaki ağlamasına ve kalbinin

---

[24] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s. 54- 56.
[25] el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I**,** s.67.
[26] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 57.

haline şaşırmıştır. Neticede acı görünen hadisenin hayra vesile olacağını, Rabbinin kuluna bir genişlik verdiğini düşünür ve ferahlar.[27]

Kışın başlangıcı olan gece Ta'lâlin de konaklayan kafile ertesi gün yoluna devam eder. Kasr-ı Beni Osman'a gelen kervan burada geceleme kararı alır. Böylece fakih Muhammed es-Sûsî'yi de ziyaret etme bahtiyarlığına ermişlerdir. Ardından meşhur muhaddis Mevlây Abdullah b. Alî b. Tâhir el-Hasenî'nin (h.1044) kabrinde dua eden Ebû Sâlim geceyi de onun oğullarından Muhammed b. Abdullah b. Alî'nin (h. 1089) evinde geçirir. Ardından Sidi Ebîbekr b. Ali b. Muhsin'e uğrar. Bu şeyhi son görüşü olmuş, yolculuktan döndüğünde şeyhin vefat ettiğini öğrenmiştir. Sidi Ahmed b. Abdissâdık'ın zaviyesine geçen Ebû Sâlim bura şahit olduğu karışıklıklardan dolayı oldukça üzülmüştür. Bölge muhasara altına alınmıştır ve iki yüz kadar hurma ağacı kesilmiştir. Fitne ateşinin sönmesi için bol bol dua eden Ayyâşî zaviyeden ayrılır, daha önceden tanıştığı fakih ve müctehid olarak tanımladığı Mevlay Muhammed b. Abdillâh b. Saîd ile karşılaşır ve onunla hasbihal eder.[28] Böylece yaşadığı bölgenin önde gelen şahsiyetlerine de veda etmiş, onların dualarını almış, yolculuğa bu bereket ile başlamıştır. Sonraki hafta çarşamba günü Sicilmâse'ye ulaşan Ebû Sâlim burada kervanın onları beklemekte olduğunu görür. Kul hakkından korkan Ebû Sâlim bekletme yüzünden herkesten özür dilemiş ve onlara bol bol dua etmiştir[29]

Kafile yolculuk için hazırdır, Perşembe günü yola koyulacaktır, ancak yaşanan bir takım aksilikler sebebiyle Cumartesi gününe kadar beklerler.[30] Ebû Sâlim'de orada bir süre dinlenir, ihtiyaçlarını tamamlar, evliyaların kabirlerini ve salihleri ziyaret eder.[31] Yanlarında getirdikleri üç ata ilaveten Sicilmâse'den de bir at alan Ebû Sâlim artık yolculuk için tam olarak hazırdır.[32]

---

[27] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 70.
[28] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s.70-71.
[29] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 57.
[30] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s.72.
[31] Abdullah ed-Dekkak gibi Sicilmâse'nin önde gelen mutasavvıflarının kabirlerine gider. Mevlây Muhammed b. Mübarek, Mevlây Muhammed b. Abdullah es-Seyyid (Şeyhi İktifâü'l-Eser'de zikretmiş ve Medine'de onun için icazet talebinde bulunmuştur. Bkz. el-Ayyâşî, **İktifâü'l-Eser,** s. 90.) gibi tanınmış müderris, fakih ve nahiv âlimlerini ziyaret eder. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I**,** s.72.
[32] el- Ayyâşî, a.e., C. I**,** 73-74.

2.1.3. Tuwat Bölgesi Ziyaretgâhları

Rebiü'l-âhir ayının son perşembesinde köylerden ve kasabalardan geçerek geldikleri ilk bölge Cezayir'in güneyindeki Tuwat'tır. Öncelikle, astronomi ve harfler üzerine eser vermiş olan Sidi Muhammed b. Sâlih ve onun talebesi Sidi Ebî er-Ravâyin'in kabirlerine giderek buradan teberrük ederler. Bölgede altı gün kadar konaklayan kafile ihtiyaçlarını buradan karşılamıştır. Ebû Sâlim'de burada zayıf düşen atını satar. Meşhur ve çok çeşitli aynı zamanda ucuz olan hurmalardan satın alır. Burada âlimler, askerler, çiftçiler veya devlet görevlisi bürokratlar pek yoktur. Bölgede asıl geçim kaynağı, hurma ticareti ile uğraşan tüccarların faaliyetleridir. Ayrıca develeri de yolculuk için iyi olduğu için, hüccac onları da değiştirmiş veya dinlendirmiş böylece yolculuğunu rahat geçirme imkânına kavuşmuştur.[33] Cuma namazını kıldığı camideki hutbeyi de zikretmiş ve imamı eleştiriye tabi tutmuştur.

7 Cemâziyel Evvel Perşembe günü Tuwat'tan ayrılan hac kafilesi El-Dağamşah'a (Al-Daghamshah) kadar yoluna devam eder. Kerametleriyle tanınan Sidi Abdullah b. Tamtam'ın[34] zaviyesi de yakın olduğu için kafile emiri ve yolculardan bazısı onu ziyarete giderler. Ebû Sâlim ise kumlu bir yer olduğu için yürümekte zorlanmış ve ziyarete katılamamıştır.

Ğarîbe başlığı altında Ebû Sâlim karşılaştığı veya duyduğu bir takım acayip hadiseleri nakletmiş ve bunları zaman zaman eleştirmiş veya güldürü olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan biri de; Tuwat'lı öğrencilerin anlattığı olaydır. Onların yaşadığı bölgede adamın birisi karısının ona karşı olan şiddet ve kabalığından dolayı onu boşadığını söylemiştir. Bu durum halkın önünde meydana gelince de bölgedeki kimse bir daha kadınla evlenmemiştir. Kadının mağdur olduğu görüldüğü için eski kocası ile yeniden evlendirilmiştir ve oradaki kadıların bu konu hakkında müsbet fetva verdiğini söylemişlerdir. Talebelerin bu ifadelerini garip bulan Ayyâşî şahitlerin olayı etrafa yaymalarını da eleştirmiş ve bu türden şahitlerden Allah'a sığınmıştır. Ayrıca Abdülkâdir el-Fâsî'den okuduğu nevâzilde de bu durumun mümkün olmayacağı,

---

[33] Ebu Abdullah Muhammed; melâmetî olan şeyh, Miknâse bölgesinde yaşamış, 10. Yy. mutasavvıflarındandır. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye** C. I**, s.** 79.

[34] Şeyhin hallerinden bahseden Ebû Sâlim uzunca ondan bahsetmiş, Fatiha hakkında hüccacla aralarında geçen hadiseyi serdederek onun ehl-i Ma'rifetten olduğuna kanaat getirdiğini dile getirmiştir. el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye**, 80-81.

kişinin eski eşiyle tekrar evlenemeyeceği görüşünü dile getirmiş,[35] fakih yönünü de ortaya çıkarmıştır.[36]

2.1.4. Sicilmâse'den Ayrılışı Esnasında Karşılaşılan Zorluklar

Şeriflerin hükümranlığının Sicilmâse'de son bulduğu nokta olan Ukrat'tan ayrılarak, 12 Cemâziyel Evvel Salı günü tatlı su kaynakları ile meşhur olan وادي ايمكيدن 'e ulaşan kafile uzun süre kalmadan buradan su ihtiyacını karşılar. Araplar bu belde için; "*Vadiye özlem duyarız, her gün oraya geliriz.*"[37] mealinde şiirler söylemişlerdir.

Yoluna devam eden kervan Valâ'da on gün kadar konaklar. Çok fazla rüzgâr ve tozun olduğu bu yerde yaşam şartları ağırlaşmış, çok çeşitli olan hurma ağaçları kurumaya yüz tutmuştur. Çorak hale gelmiş olan köyde Ebû Sâlim'in şu sözlerinden hayat emaresi kalmadığı anlaşılmaktadır: "Ne bir kadın ne de bir erkeğe rastladık. Fakat burada Sidi Muhammed b. Musa medfundur. Köyü kuran, suyu çıkaran ve ağaçları diken kişi odur." Şeyhe karşı besledikleri saygıdan dolayı hacılar burada dururlar ve onun kabrini ziyaret ederler. Türbede maşrık hattı ile yazılmış Kâdirî Sâdâtına ait icazetnâmeler vardır. Kâdirîlerin köye kadar gelerek şeyhten haberdar olmaları Ayyâşî için şaşılacak bir durumdur. [38]

Valâ'dan çıkan Ebû Sâlim bir küçük kaleye de komşu olan, kum fırtınasından gözlerini açamadıkları bir alana ulaşır. Burada kafile yeni katılanlarla daha da genişler. Fakat rüzgâr sebebiyle kalecik olarak nitelendirdiği mekânda konaklarlar. Ebû Sâlim'in daha önceki hac yolculuğunda birlikte olduğu ehl-i kerametten Sidi Ebû Hafs ile karşılaşması ve Ebû Hafs'ın hüccaca olan ikramı da zikredilmeye değerdir. Yöneticiler de dâhil olmak üzere şeyhin uğradığı mekânlarda insanlar ona büyük bir

---

[35] el- Ayyâşî, **a.e.,** s. 84-85

[36] Ebû Sâlim fıkhî meselelerle yakından ilgilenmiştir. Sidi İbrâhim es- Sûsî'nin Allah'ı ve Hz. Peygamberi rüyada görmekle alakalı manzum sorusuna uzun süre cevap aramış, fakihlere sormuş, mezhep içi tartışmalar yapmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, İmam Gazali, Kastalânî, Kuşeyrî, Şâzelî gibi konu hakkında yorum yapan hemen her âlimin görüşlerine başvurmuş, bunların birbirine karşı yazdığı reddiye veya itirazlara da yer vermiş, ayet ve sahih hadislerle delillendirmiş ve nihayet bir karar vermiştir. el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye**, s. 85-105. Ayrıca birinci bölümde Ayyâşî'nin bu konuda bir risale yazdığını dile getirmiştik. Risalede yer alan bilgilere bu kısımda ulaşmak mümkündür.

[37] "واد امكيد ما نعطش فيه كل يوم نجئ على ما". el- Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye**, C. I**,** s. 107.

[38] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s.108.

ihtimam göstermekte ve ondan teberrük etmektedir. Hal böyle olunca Ayyâşî açısından bu buluşma çok değerlidir.[39]

Kış ayları olması hasebiyle kurak olan bölgede yolculuk yapmak daha da zor hale gelmektedir zaman zaman hayvanların da yiyecek sıkıntısı çektiği kervanda, küçük kaleden ayrıldıktan sonra Ebû Sâlim devesi için yeşillik bulduğu zaman oldukça sevinmiş ve şükredilecek bir durum olarak anlatmıştır. İki dağın arasında bulunan oldukça büyük bir su kaynağı olan, Arapların; "Uzak kalmakta güçlük çekiyoruz, suyu ne tatlıdır," dizelerinde büyük bir övgüyle bahsettikleri Zîrâra'ya ulaştıklarında kafile büyük bir ferahlık duymuştur. Fakat yağmacıların pusu kurdukları ve pek çok kişiyi öldürdükleri haberlerinin yayılmasından dolayı oradan ayrılmak durumunda kalmışlardır. Daha sonra tetkik ettiklerinde aslı olmayan bir şâiya olduğunu öğrenmişler ve rahatlamışlardır. Yine de tedbirli davranan hüccac el-Cedîd olarak bilinen suyun kenarında gecelemeyi tercih etmiştir. Dört gün yetecek kadar suyu yanına alan kafile vadinin aşağı tarafında bir yere gelmiş, burada mescid veya kabir benzeri bir yıkıntı bulmuştur. Öğle namazını, rehberin El-Hâc Yusuf'a ait olduğunun ifade ettiği bu mekânda kılmışlar ve yollarına devam etmişlerdir. Ancak aynı gün çok fazla mesafe kat edememişler, develeri için bol yeşillik buldukları yerde uzunca bir süre oyalanmış ve hayvanlarını otlatmışlardır. Burada rastladıkları küçük bir Arap grubundan besledikleri hayvanlardan satın almışlar, hacıların et ihtiyacını da karşılamışlardır.

2.1.5. Aşiyye'de Konaklama ve Yaşanan Zorluklar

Bu noktadan sonra yolculuk daha da zor bir hale gelmiştir. Ne insanlar ne de hayvanlar için su bulamaz olmuşlar, açlıktan bîtap düşmüşlerdir. Bir de bunlara kum fırtınası ve serap eklenince kafile ümitsizliğe kapılmaya başlamıştır. Aşiyye'ye geldiklerinde iki gün kadar burada konaklamışlar, Cuma namazını da şehirdeki El-Mâlikiyye Camii'nde kılmışlardır. Yazdıklarından yola çıkarak Ebû Sâlim'in şehri beğendiğini söyleyebiliriz. Namazın ardından caminin minaresine çıkmış ve panoramik olarak seyrettiği şehri tasvir etmiştir. Yüz ölçümünü tahmini yarım fersah olabileceğini belirttiği şehrin etrafı su dolu hendeklerle çevrilmiştir ve ancak yedi

[39] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 111-112.

kapısından birinden içeri girmek mümkündür. Şehrin bu şekilde tasarlanmasındaki en büyük etken bölgede sık sık meydana gelen fitne olayları, isyanlar ve kargaşa sebebiyle saldırılara maruz kalmasıdır. [40]

Ebû Sâlim imamın hutbesinde bolca harf hatası, takdim, te'hir ve tahrif olduğunu görmüş, hatta kıldırdığı namazın da hutbesi kadar yanlışlarla dolu olduğunu gözlemlemiştir. Önce İmam Mehdi'ye ardından sultana dua eden imamın bu tavrı da bir ayrıntı olarak Ebû Sâlim'in zihninde yer etmiştir.[41] Merakının peşine düşen Ayyâşî namazdan sonra imamın yanına giderek, hutbede adına dua ettiği İmam Mehdi'nin beklenen kişi mi yoksa geçmişte yaşamış bir şahsiyet mi olduğunu sormuştur. İmam ise; kim olduğunu bilmediğini, muhtemelen Hz. Peygamber olabileceğini söyleyince Ebû Sâlim'in ona olan inancı iyiden kırılmıştır.[42]

Mescidin imamı ile tekrar karşılaşınca onun evine davet edilmiştir. Burada Ayyâşî'de de nüshaları bulunan, Sâhih-i Buhârî, Muvattâ, el-İkmâl gibi bazı kitaplarından cüzlerini ve bir takım şerhler, risaleler ve muhtasarlarını inceleme imkânına kavuşmuştur.

Ona yemek ikramında bulunmuş ve birlikte akşam namazına kadar sohbet etmişler ve mescide gitmişlerdir. Mescidde abdest alma yerleri, ihtiyaç gidermek için temiz yerler ve hatta su ısıtmak için bir düzenek bile bulunmaktadır. Ebû Sâlim tüm bu düzen ve bakıma hayran olmuştur.

Caminin içine girdiğinde ise daha önce görmediği bir köşede aceleyle teyemmüm yapmakta bir grupla karşılaşır. Hepsinin özür sahibi olup olmadığını araştıran Ebû Sâlim cemaatten, onların İbazîler olduğunu, bu mescitte namazlarını eda ettiklerini, Halku'l-Kur'an gibi konularda Mutezîlî düşünceyi benimsediklerini, sahabeden bir kısmını kabul etmediklerini ve asıl merkezlerinin جبال مزاب'da (M'zab) olduğunu öğrenir. Şeyhlerine ve âlimlerine عم (amca) diye hitap eden bu fırka, onların bir görüşünü naklederken; "Ammu Davud'a göre böyledir" gibi ifadeler

[40] Ayyâşî'nin bölgeye ulaşmasından yaklaşık iki ay önce yine aynı hadiseler meydana gelmiştir. el-Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.**115.
[41] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**, s.** 112-114.
[42] Ebû Sâlim'e göre imam bir yerden bulduğu hutbe duasını öylece ezberlemiş, düzeltme ihtiyacı hissetmeden okumuştur. Muhtemelen İmam Mehdi olarak duada zikri geçen kişi de Muvahhidler döneminde yaşamış olan sultanlardan el-Mehdi'dir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s.115.

kullanmaktadırlar.[43] M'zab'a Basra'dan gelen bir kimsenin; "Allah burayı ziyaret eden kimseleri ve ziyareti istemez ve kabîh görmüştür." sözleri ise Ebû Sâlim'e göre hayli ilginçtir. Karşılaştığı duruma hayli şaşıran Ayyâşî olayı araştırır ve güvenebileceği kimselerin de aynı görüşte olduğuna tanık olur.[44] Bir sonraki gün kendisine her konuda yardımcı olan mescidin imamına giderek, kütüphane olup olmadığını sorar. İmam da ona; bölge emîrinin bir kütüphanesi olduğunu ve isterse götürebileceğini, emirin bu konuda herkese oldukça yardımsever davrandığını belirtir. Heyecanla oraya giden Ebû Sâlim kırk cilt kadar kitapla karşılaşır. Bunlar daha çok Behram b. Abdillah[45], Şemsüddîn Muhammed b. İbrahim[46], Muhammed b. Yusuf b. Ömer es- Senûsî'ye[47] ait eserlerdir. Emir ona yemek hazırlar ve bazı fıkhî konularda görüşünü alır. Konuştukları mevzuları kendisine yazılı olarak vermesini de rica eder. Ayyâşî'de konu hakkında ulemanın görüşlerini ve bazı misalleri onun için yazarak hazırlar.[48]

Belde halkının kullandığı para birimi hakkında da bilgiler veren Ebû Sâlim içindeki bakır miktarını artırdıkları için ayarı düşük dirhem kullandıklarını kaydeder. Anlaşılan o ki şehirde ilgi çeken ve faklı olan pek çok şeyle karşılaşmışlardır ve hepsi de aktarılmaya değer bilgiler olarak görünmektedir.

2.1.6. Vâdi Rig'de Konaklama Esnasında Yaşanan Zorluklar

Aşiyye'den sonra Vurkla (وارگلا, Ouarkla)'ya gelen kafile ardından Vadi Rig'e ulaşır. Fakat Vurkla emirinin burada hükmü geçmediği gerekçesiyle bölgeye girmelerine izin verilmez. Hatta kervanın mallarından bir kısmına da el koymak isterler. Ebû Sâlim konuştuğu kimselere, hac için yola çıktıklarını, herkesin gurbette olduğunu, herkesin ehlini geride bıraktığından söz eder ve; "Sizden kimse hacca gitmiyor mu da böyle davranıyorsunuz." sözleriyle onlara çıkışır. Onlar da bu sene cihat ettiklerini bu yüzden kimsenin haccetmediğini, eğer bir kişi hac için yola çıkarsa

---

[43] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s.116.
[44] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s.117.
[45] Behram b. Abdillah b. Abdülaziz; Mısır'da Mâlikî mezhebinin koruyucusu olan imamın, Şerhu Muhtasarı İbn Hâcib adlı eseri meşhur olmuştur. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.** 117.
[46] Ebû Abdulah Şemsüddîn Muhammed b. İbrahim; Muhatasarı İbn Hâcib'e iki ayrı şerh yazan şeyh, özellikle farazî fıkıhta öne çıkan simalardandır. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,**. s. 117.
[47] Muhammed b. Yusuf b. Ömer es-Senûsî; el-Akîdetü'l Kübrâ ve el-Akîdetü's-Suğrâ başlıklı iki ayrı eseri bulunan şeyh, Tilimsan âlimlerindendir.
[48] Aralarında müzakere ettikleri mevzu; aslın teâruzu durumudur. Emirin de konu hakkında bilgisi olduğunu müşahede eden Ebû Sâlim konuyu daha detaylı olarak onunla tartışmıştır.

onun da cihadı kapısında bileceğini[49] söylerler. Bölge halkının tavırlarından dolayı Ayyâşî karşılarına çıkan grubun biraz da ahmak olduklarını dile getirmekten geri durmaz. Çünkü ona göre düşünceleri ve hareket tarzları, gereğinden fazla korumacıdır. Maruz kaldıkları kum fırtınasından göz gözü görmez hale gelince, kervan daha fazla durmadan yoluna devam etme kararı almıştır. Vadi Riğ'deki duraklarından bir diğeri bol hurma ağaçları ve güzel binaları olan Ekrak'tır (اكرك). Burada iyi karşılanan hüccaca emir bir de ziyafetle karşılama düzenlemiştir.[50]

Bölgede bulunan Ahmed b. Muhammed el-Fâsî'nin bânisi olduğu 817 yılında inşa edilen camiyi ziyaret etmişlerdir. Mescidin mimarisine duyduğu hayranlığı gizleyemeyen Ebû Sâlim açısından en dikkat çekici yönü oldukça yüksek olan minaresidir.

14 Cemâziye'l-âhir Cumartesi günü Vadi Riğ'in merkezi sayılan Tikrit'e (تكرت) gelen kafile dinlenirken Ebû Sâlim Sidi Muhammed ile fıkhî bir sohbete başlar. Şeyh ona bir takım sorular sorar. Rivayet konusunda da önde gelen bir şahsiyet olan seyyahımız, onun hatalarını düzeltir.[51] Ve daha pek çok mesâil hakkında istişare eder ve soruları cevaplarlar.[52]

Ardından 18 Cemâziye'l-Evvel Çarşamba günü kumunun bol olması ila bilinen Sufa'ya gelirler. Yol boyunca yağan yağmur toprağı sıkılaştırmış, düz bir zemin haline getirmiştir. Bu sayede daha rahat bir şekilde yoluna devam eden kafile çokça hamd etmiştir. Ribah Suyu'nun etrafında kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Alenda beldesine ulaşırlar. Yoğun yağış sebebiyle bir süre zorunlu ikamet etseler de kum sebebiyle bölge su tutmamaktadır. Yerli halkın da kendisi için bile içecek veya abdest alacak suyu bulması zor olduğu yerde yolcular bir gün boyunca susuz beklemek zorunda kalmıştır.[53] Bütün zorluklarla baş etmesi zor olan kervan

---

[49] Bir nevi savaşı kapısına getirmiş, ölüm fermanını imzalamış olmak.
[50] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s.119.
[51] Rivayetlerde geçen Ebû Ümâme'nin kim olduğu noktasında şeyhin tereddütleri vardır ve o fakih Ebû Ümâme el-Bâhilî olduğunu zannetmektedir. Halbuki hadis senedinde ismi geçen kişi Es'ad b. Zürâre ra.'dır.
[52] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.** 120. Vurkla halkının katlinin caiz olup olmadığını soranlara Ayyâşî, büyük günahları işlemedikleri ve isyanlarının da buradaki halkı rahatsız etmemesi sebebiyle helal olmayacağı yönünde hüküm vermiştir.
[53] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**, s.**123.

kafiledekilerin telef olmaması için su bulabilecekleri bir yere doğru hareket eder. Sonraki durakları ise Ebû Sâlim'i ve arkadaşlarını hayrete düşürecek derecede farklı bir yer olan, zemininin neredeyse tamamının tuzla kaplı olduğu topraklardır. Tuzun bittiği yerlerin ise bol yasemin ağaçlarıyla çevrili yeşillik bir yer olmasını tefekkürle seyrederler.

Recep ayının ilk günü geldiğinde ise nihayet Nefzâve'ye ulaşmışlardır.[54] Kervan Sidi Hâmid el-Cemenî zaviyesinde konaklar. Ebû Sâlim'in bölge hakkında bilgi vermeyi ve durum tespiti yapmayı ihmal etmez. Örneğin; çöl ile kaplı olan bölgenin hurmaları ve su pınarları ünlüdür.[55] Ebû Sâlim yerleşim bakımından burayı Mısır'ın köylerine benzetmektedir. Nefzâve'nin isminin tarihte Elf Zaviye olduğu sonrasında bu şekilde anıldığına dair bilgileri ise Arapça'nın İslam öncesi dönemde Mağrib'te konuşulan bir dil olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.

Nefzâve bölgesinin köylerinden geçerek ilerleyen kervan yolda toprağı işleyen köylülerle karşılaşır. Buna bağlı olarak Ebû Sâlim halkın büyük çoğunluğunun çiftçilikle geçimini sağladığı görüşüne ulaşmıştır. Bölgedeki ziraat faaliyetlerinde hayvanların kullanım şekli de Ebû Sâlim'in alışkın olduğundan farklıdır.[56]

2. 2. Kafilenin Osmanlı İdaresi Altındaki Tunus'a Girişi

Tunus'a ulaştıklarında Ebû Sâlim'in ilk dikkatini çeken şey su bulmanın oldukça zor olduğu bölgede Osmanlı paşalarından Murad Bey'in komutasında açılan su kuyuları ve yapılan çalışmalar olmuştur.

Hüccacla birlikte Nefzâve'den beri onlarla birlikte oğlu da yolculuk yapmış olan Sidi Abdullah b. Abdülaziz'in zaviyesine de uğrarlar. Seyyid olduğunu belirttiği şeyhle karşılaşmaları 1065 yılında olmuştur. Uzun yıllar ağrılı ve bilinmeyen bir hastalığa tutulan seyyid, ilm-i hurûf ile meşgul olmaktadır.

Birçok köyde gecelemeden hızla yol alan kafile, sadât-ı kiramdan birçoğunun mezarını ziyaret eder. 1064 yılında bu topraklara yaz mevsiminde geldiğinden söz

---

[54] Burası için bazen köy bazen de şehir tanımı yapılmıştır. Tam olarak o dönemdeki konumunu belirlemek zor görünmektedir. Aşağı Mağrib olarak tanımlanan bölgede yer almakta olup, çöllerle kaplı bir alandadır.
[55] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s.125.
[56] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**, s.**126.

eden Ayyâşî, neredeyse susuzluktan ölecek dereceye geldiklerini, şu an kış mevsiminde olmalarının onlar için bir nimet olduğunu ve şükretmek gerektiğini dile getirmektedir. Ancak bir sonraki durakları olan etrafı geniş arazilerle çevrili Vadi Kebîr'in suyu da tuzlu olmasına rağmen başka kuyu bulamamaları nedeniyle içimi zor olsa da mevcut suyu kullanmak zorunda kalmışlardır.[57]

Pek çoğu daha önce hiç deniz görmemiş olan yolcuları bünyesinde barındıran kafile denize ulaştığında hacılar büyük bir ferahlık hissine kavuşmuştur. Birçoğu abdest almak için aşağı doğru inmeye başlamış, tuz kayalıklarından bir miktar da tuz almayı ihmal etmemişlerdir.[58]

Trablus'a doğru yöneldiklerinde Ebû Sâlim, şeyhi Sidi Muhammed b. Mesâhi'e durumu bildiren manzum bir mektup yazar. Marakeş'ten hareket eden kervanla buluşup, çok da kalabalık ve güçlü olmayan bu kafile ile yola devam ederler. O geceyi Es-Sarman Zaviyesi'de geçirip sabahına Sidi Yahya el-Kemûdî'nin duasını almak için Garbiyye Zaviyesine ulaşırlar. Tekkeden ayrıldıktan sonra Cezayirli hacılarla karşılaşırlar. Bunların içinde Ayyâşî'nin çok saygı duyduğu isimler de vardır. Ayrıca Ebû Sâlim'in daha önceden tanıştığı, uzun süre Haremeyn'de ikamet eden, Vadi Riğ emirinin babası Şeyh İbrahim b. Celâb er-Rîğî'den hocası el-Kuşâşî'nin (h.1071) Medine'de, Sidi Muhammed el-Bâ'levî (h. 1071)ve Şeyh Ebu'l-Hasan et-Taberî'nin (h. 1070) de Mekke'de vefat ettiklerini öğrenir. Şeyhin dualarını alıp Trablus yoluna devam ederler.[59]

2. 3. Trablus'a Giriş ve el-Ayyâşî'nin Bakışı İle Trablus Eyaleti

Ebû Sâlim'in de dâhil olduğu Mağrib kervanının uzun süre kalacağı ilk durak Trablus'tur. 17 Recep Çarşamba günü şehre vâsıl olurlar. Seyyahımız yüz ölçümünün küçük olduğunu söylediği şehre hayranlığını;

> "Hayırları bol, düşmana karşı kuvvetli, asil kahramanları olan, kusurları gözle görülemeyecek kadar az, güzel binaları ve ferah bahçeleri, yüksek surlar ile uyumlu binaları, geniş bahçeler, zekâsı, vicdanı ve misafirperverlikleri ile ön plana çıkmış, güzel sözden başka

[57] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 128-129.
[58] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.** 130.
[59] Sidi Abdülhâfız el-Velî, Sidi Muhammed es-Sayd Cezayir kafilesindeki şeyhlerdendir. Onların Cerbe tarafında evleri ve akrabaları olduğu için o yöne doğru gitmektedirler. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.** 131-134.

bir şey işitmediğimiz insanları ile etrafını denizin çevrelediği, biri deniz tarafında diğeri karaya dönük iki kapısı olan güzel bir şehirdir."

Sözlerinde dile getirmiştir. Kara tarafında yer alan kapısına yakın olan kalede kahramanlıklarıyla bilinen şehrin emirinin ikamet ettiğini özellikle belirtmiş, lakin adı veya rütbesi gibi konularda bilgi vermemiştir.

Limanı sayesinde çok sayıda gemileri olan şehrin deniz savaşlarında aktif olduğu bilinen bir gerçektir. Az sayıda olsa da ticaret gemilerine de ev sahipliği yapmaktadır.[60] Stratejik konumu ile ile Trablıs daima Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki en önemli kentlerinden olmuştur.

Kervanların genellikle bir ay kaldığı şehir, Barka[61]'ya geçiş için bir hazırlık üssü vazifesi görmektedir. Hacılar, fiyatların uygun olması sebebiyle deve ve kırba gibi yol boyunca gerekli eşyalarını da buradan temin etmektedirler. Zira kış mevsiminde Mısır'a kadar üç ay sürecek uzun bir yolculuk onları beklemektedir.[62]

Trablus'ta develer Ayyâşî'nin alışkın olduğundan farklı amaçlar için de kullanılmaktadır. Örneğin; tarlalardaki ekim dikim işlerinde ve değirmenlerin döndürülmesinde bu hayvanlar çalıştırılmaktadır. Böylece daha güçlü hale gelen develer, büyük zorluklara ve şartlara da alışmış olurlar. Çölü geçecek olan bir yolcu için iyi bir deveye sahip olmak en önemli hazırlıktır. Öyle anlaşılmaktadır ki kafilenin buradaki develeri tercih etmelerinin sebeplerinden biri de bu özelliklere sahip olmalarıdır. Ayrıca hırsızlık ve dolandırıcılık olaylarının olmadığı, salgın hastalıkların nadiren uğradığı şehir hüccacın da en beğendiği yerlerden biri olmuştur.

Deniz subaylarının savaşa gidişine tanık oldukları şehirde, hacıların, seyyahların ve diğer yolcu sayısının çok olmasına rağmen fiyatların beklenen kadar artmış olmaması da herkes için sevindirici unsurlar arasındadır. Çünkü Trablus, Nil çevresindeki köyler veya Mağrib'in sahil bölgesi ile kıyaslandığında nispeten pahalı

---

[60] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**, s.** 135.

[61] Bugünkü bilinen ismi ile Sirenayka: Libya'nın doğusunda bulunan bir vilayet. Ayyâşî burayı daha çok çöl ve susuz bir yer olarak tanımladığı için, yolculuk öncesi hazırlık yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

[62] Eğer mevsim yaz ise şartlar daha da kolaylaşmakta ve yolculuk süresi iki aya kadar kısalmaktadır. el-Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.**135.

oluşu ile bilinmektedir.[63] Trablus'a girdikleri gün Fas hac kafilesi de şehre ulaşmış ve iki Mağrib kervaı burada buluşmuştur.

2.3.1. Trablus Ziyaretgâhları ve Şeyhlerle Buluşması

Şehirdeki âlimleri de ziyaret eden Ebû Sâlim öncelikle Sidi Muhammed b. Ahmed b. Müsâhil'in[64] yanına gider. Zamanının büyük çoğunluğunu tedris ve kitap te'lifi ile geçiren şeyh, beldede fıkıhtaki otoritesi ile de tanınmış, ehl-i tarik bir kimsedir. Onunla olan sohbetinden uzunca bir şekilde bahseden Ebû Sâlim şeyhten etkilenmiş görünmektedir. Sidi Muhammed'in amcasının oğlu Sidi Şa'ban b. Müsâhil de nahiv ve tarih ilminde şehrin tanınmış simaları arasındadır. Şeyh ona Trablus'un Cerbe Valisi Turgut Paşa tarafından nasıl ele geçirildiğini ve yönetimini, Türklerin bölgeye gelişini ve Murat Paşa'nın faaliyetlerini, Yavuz Sultan Selim döneminde Tunus'ta yaşananları uzunca anlatır.

Ebû Sâlim Trablus'un genç ve zeki müftüsü Sidi Muhammed el-Meknî ile de tanışmıştır. Babası da âlim olan müftünün evi adeta bir ilim merkezi gibidir. Şehirde hiç kimsenin sahip olmadığı nadir eserleri olan büyük bir kütüphaneye sahiptir. Ondan muhtasar-ı İbn Hâcib'i ödünç alan seyyahımız, kendi kitaplarından da ona ödünç vermiş ve hoş sohbetinden müstefid olduğu müftüye beyitler yazmıştır. Hitabeti güçlü olan Şeyh Muhammed, Ulu Cami'de dersler vermektedir. Fakat Ayyâşî bu derslere katılma imkânı bulamadığı için hayli üzgündür.[65]

Fas'ta bulunan ailesine, arkadaşlarına ve kardeşlerine yazdığı manzum risaleleri "Nefsetü'l-Mesdûr ile'l-İhvân ve's-Sudûr başlığı altında bu bölümde sunmuştur. Onlara yaşadıklarından bahsetmiş ve bir takım nasihatlerde bulunmuştur. [66]

2.3.2. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Trablus'tan Ayrılışı

Şehirden ayrılacakları zaman kervanın başına gelen hırsızlık olayı her ne kadar üzücü olsa da hemen yakalanan suçluların cezalandırılması ile rahat bir nefes

---

[63] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 135-136.
[64] el-Merâkeşî, Muhammed Sağîr b. Muhammed, **Safvetun men inteşera min Ahbâri sulehâi'l-Karni'l-Hâdi A'şar**, Fes,ty. s. 171
[65] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**, s.** 137-146.
[66] Detaylı bilgi için bkz. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s.147-157. Kardeşine yazdığı mektubun içeriğinden birinci bölümde bahsetmiştik.

almışlardır. Fakat bundan sonra onları güvenliği çok daha az olan kervanların yağmalandığı bir yolculuk beklemektedir. Bu yüzden hacılar geceler boyu uyumadan, patırtı gürültü çıkararak sabahlamaktadır.[67]

26 Recep Cumartesi'ye tesadüf eden gün hacılar Trablus'tan ayrılır. Bu aynı zamanda ordunun da cihad için bin kadar askerle şehirden ayrılarak gemilerle yola çıktığı güne denk gelmektedir. İnsanlar bu hadiseyi bir nevi şans olarak düşünmüş ve şükretmiştir.[68]

Trablus halkının hayvanlarını otlattığı, yaz-kış suyu olan Vadi er-Reml üzerinden yine aynı şekilde bir kısmı bereketli olan Vadi Müseyyed'e gelen kafile burada Harem-i Şerîf bevvâblarından[69] Şerif Zeyd ile karşılaşırlar ve o da kafileye dâhil olur.[70]

Genellikle berberi kabilelerin oluşturduğu köylerden geçen hacılar artık sıradağların sona erdiği bölgeye gelmiştir. Yol boyunca şahit olduğu ilginç şeyleri aktarmayı ihmal etmeyen Ebû Sâlim,[71] böylece bölgedeki farklı objelerden veya tarihi eserlerden haberdar olmamızı sağlar. Trablus Mısır yolu arasında yer alan geçmiş medeniyetlerin eserlerinin izini sürmemizi de kolaylaştırır.

2.3.3. Trablus- Mısır Arasında Yer Alan Ziyaretgâhlar

Bölgenin en önemli ziyaretgâhlardan biri Sidi Ebu'l Abbas Ahmed b. Ahmed Zerrûk el-Burnusî el-Fâsî (h. 899)[72] zaviyesi ve türbesidir. Şeyhin torunu Ebu'l-Abbas

---

[67] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 177.
[68] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.**177.
[69] Bevvâb: kapıcı, koruma görevlisi.
[70] Ayyâşî sohbet ettiği şeriften birçok şey öğrenir. Küçüklüğünde yaptığı hac yolculuğunda bölgede yaşadıkları kerametler gibi, olayları "garîb" başlığı altında aktarmıştır. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 178-179.
[71] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.**183-186. Örneğin; Vadi Targolat yakınlarındaki kadim su çarklarından bahseder. Şehre suyu taşıyan kanalları olan bu çarklar aklın şaşacağı şekildeki tasarımı ile Ebû Sâlim'i oldukça etkilemiştir. Ayrıca tekkelerden kafileye hac için katılan şeyhleri, onlarla olan sohbetlerini ve kerameterini zikreder. Böylece uğradıkları beldelerdeki zaviyeler ve şeyhleri hakkında bilgi sahibi olurken, o dönemdeki etkilerine de tanık oluyoruz.
[72] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.**188. Derya Baş, "Zerrûk", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 2013, C. XXXXIV, s. 297. Şazeliyye ve Kadiriyye tairkatlarından silsileyi tamalayan şeyhin ekolu daha sonra Zerrûkiyye olarak anılmıştır. Ayyâşî'nin ziyaret ettiği zaviye ve şeyhin türbesi 25 Ağustos 2012'de Libya'da yaşanan olaylar esnasında tahrip edilmiş ve mezarı açılarak içindeki kalıntılar çalınmıştır.

ve Maliki fakihlerinden ve şeyhin müridi sayılan Ali b. Azâze'den zaviye ve Zerrûkiyye yolu hakkında bilgi alır.[73]

5 Şaban Pazar günü tekrar yola koyulan kafile İskenderiye'ye kadar başka bir yer olmadığı için Kasr- Ahmed'de konaklar. Deniz tarafında bulunan Sidi Ebî Şuayfe'nin kabrini ziyaret eden Ayyâşî, türbede Sidi Ebû Türkiyye (تركية)'yi bulur. Şeyh onu sahilde yer alan, insanlar tarafından bilinmeyen, salih zâtların ibadet ettiği mağaralara götürür. O günlerde Cezayir'de bulunan Sidi Ferac tarafından belirlenen mekânda, Allah'ı tesbih ettiğini ve ona ibadet duygusundan başka bir şey hissetmediğini söylemiştir.[74]

2.3.3.1. Câbiye'de Konaklama

Trablus-Mısır arasındaki yolda oldukça yoğun bir anlatım gerçekleştiren Ebû Sâlim ekseriyetle tatlı su kaynaklarından, yiyecek veya binek hayvanı ihtiyacını karşıladıkları menzillerden bahsederek[75] Câbiye'ye[76] kadar gelmiştir. Görünen o ki şehri çok beğenmiştir. Tarihi binaları ve bezemeleri, etrafı taşlarla örülmüş tatlı su kuyuları ve pınarları, mescidleri ile oldukça düzenli yapıya sahip bir şehirdir. Sahabe kabirleri ve Sahnun'un otuz yıl ders verdiği mescitte yine bu şehirdedir.[77]

Kahire'ye doğru yol alan kervanın uğradığı köyler artık Mağrib bölgesinden farklı özellikler taşımaya başlamıştır. Bu durumun baş aktörü de Nil Nehri'nin taşıdığı berekettir. Fakat Kahire'de veba salgını olduğuna dair haberlerden dolayı tedirgin olan hacılar Mansuriyye köyüne ulaşır ulaşmaz hızlıca halka karışarak, şehirdeki durumu

---

[73] Daha detaylı bilgi için bkz. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s.188-193. Şeyhin kerametleri, vazifeleri ve diğer ilişkileri, silsilesinin devamı gibi konulara yer vermiş, ayrıca bölgede yaşanan sosyal hayatın ipuçlarını göstermiştir. Örneğin; Hacılar arasında, her kim bu zaviyeyi ve şeyhin türbesini ziyaret ederse, yolculuğu boyunca dönünceye kadar koruma altına alınmış olur. Gibi şâyiâlar yayılır. Hüccac kendisini onun duasına mazhar olmuş saymaktadır. el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 193.

[74] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 194.

[75] Birçok konaklama mekânından ve özelliklerinden bahseder. Bölge tarihi hakkında çalışanlar için yol gösterici olabilecek nitelikte bilgiler verir; Köylerde yaşanan hadiseler, Hristiyanlar ve manastırları, suyolları ve susuz geçilen bölgeler gibi. Fakat biz bunların hepsini zikretmeyeceğiz. Önemli gördüğümüz noktalara değinmekle iktifa edeceğiz.

[76] Hz. Ömer döneminde fethedilen Dımeşk bölgesinde yer alan şehirlerdendir. Hz. Ömer'in Kudüs'ü teslim almak için buraya geldiği ardından Kudüs'e hareket ettiği bilinmektedir.

[77] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 199.

araştırmaya koyulurlar. Kendilerine ulaşan haberlerin gerçeği yansıtmadığını öğrendiklerinde ise rahat bir nefes almışlardır.[78]

2.3.3.2. Enbâbe'de Konaklama

Ramazan ayının sonlarında (Ebû Sâlim 25 Ramazan olarak kaydetmiştir.) Kahire yakınlarındaki Enbâbe'ye geldiklerinde Zerrûkiyye Zaviyesi'nden ayrılmalarının üstünden yaklaşık elli gün geçmiş ve hacılar bunun büyük çoğunluğunu yürüyerek gelmişlerdir.[79] Yine de geldikleri mesafe düşünüldüğünde, kervan hızlı davranmış ve daha önceki maşrık seyahatlerinde iki aydan fazla süren yolculuk bu defa elli güne kadar düşmüştür. Ebû Sâlim'e göre en önemli etkenler; hava şartlarının önceki seferlerde olduğundan daha iyi olması, hayvanlarını daha düzenli besleme imkânı bulmaları ve Allah'ın yardımına nail olmalarıdır.

Nil kenarında yer alan Enbâbe çarşıları, mescidleri, binaları, suyu ve meyveleri ile bereketli ve nezih bir yerdir. Hacılar yolculukları boyunca o güne kadar görmedikleri rahatlığı ve bolluğu şehirde buldukları için, şehre girmekte aceleci davranmışlar, bol bol alışveriş yaparak ihtiyaçlarını karşılamışlardır.[80]

2. 4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Kahire'ye Gelişi ve Şehirde İkameti

Kuzey Afrika Müslümanlarının hac kafilesi her yıl kara veya deniz yoluyla önce Mısır'a ardından da Haremeyn'e ulaşmıştır. Fas'tan Hicaz'a uzanan güzergâhta yer alan Mısır'a kara yoluyla gelenler urban, deniz yoluyla gelenler ise korsan tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.[81] Her yıl Mağrib'ten ve Afrika'nın diğer bölglerinden

---

[78] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 219-224. Hacılar Enbâbe'ye geldiklerinde daha önce yola çıkan Mağrib kafilesi ile de karşılaşırlar ve onlara da durumu sorduklarında; Mısır'ın küçük bir kısmında salgın olduğunu ve halkın çok fazla bu durumdan etkilenmediğini tetkik etmiş olurlar. Böylece "Hasbünallah" diyerek kervan Mısır'a girer.

[79] Ayyâşî kırkbeş gün boyunca yürüdüklerini kaydetmiştir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 220.

[80] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 220

Mağrib hacılarının Mısır'a gelişi Ramazan ayının ikinci yarısına tekabül etmektedir. Kahire'ye ulaşan hacı adaylarının öncelikli meseleleri şehirde herhangi bir salgın hastalık yaşanıp yaşanmadığını kontrol etmek olmuştur. Yunan Lebîb Rezzak Muhammed Müzeyyen, **Tarihu el-Alâkatü'l-Mısriyye ve'l-Mağribiyye**, Kahire, 1990, s. 42.

[81] Evliya Çelebi Mağrib kafilesinin karşılaştığı bu tehlikeleri mallarının çok olmasına bağlamış ve şöyle demiştir: " Zîrâ cemî'i Urbân-ı uryân 'Mağribî'de çok tibir ve bî-kıyâs mal vardır" deyü Urbân yolların beklerler." Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi,** Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, YKY, İstanbul, 2005, s. 414. Nitekim Ayyâşî'nin anlatımlarına baktığımızda da maddi sıkıntılardan bahsetmediğini hatta uğradıkları şehirlerde sık sık kervanın ihtiyaçları için alışveriş yaptıklarını görürüz.

Mısır'a gelen otuz bin kadar hacı Emîrü'l-Haccın komutasında hareket etmiş ve sorunların çözümünde, yönlendirmede, kervanın korunmasında onunla birlikte hareket etmişlerdir.[82] Kuzey Afrika'dan gelen hacılar Mısır üzerinden Haremeyn'e geçiş yaptıkları için Osmanlı belgelerinde Fas'tan gelen hacılar hakkında bilgi bulmak da zorlaşmıştır. İstanbul yerine Kahire'den geçen kervanların sorunları Divân-ı Hümayûn'a çok az geldiği için Osmanlı arşiv belgelerinde de oldukça az yer verilmiştir.[83]

Mısırlı tarihçilere göre Mısır'da iki grup vardır; mazlumlar ve zalimler. Rab olduğunu ilan eden Firavun[84] ile oğulları öldürülen[85] mazlum İsrailoğulları'ndan beri devam edegelen durum ülkede bu şekildedir ve hala da değişmemiştir.[86] Mısır'da yaşananlar, doğuda ve batıda yaşananlara benzemekle birlikte burada bazı olağanüstü hadiseler tarih boyunca vakâi âdiyeden sayılmaktadır. Konu hakkında Ebû Sâlim'in tespiti oldukça dikkat çekicidir. "Bilinen bir şey varsa onun da; 'Tüccar, ilim ehli,

---

[82] Özen Tok, "Osmanlı Döneminde Mağrib Hacıları ve Mısır Hac Kafilesi," **Proceedings of the International Congress on The Maghreb and the Western Mediterranean in the Ottoman Era,** Rabat, 2009, s. 153.
Kahire'den ve Şam'dan başlayan hac yolculuğunda kervanları koruyan karakollar sistemini iyileştirmek ve gerekli su noktalarını sağlamak konusunda Osmanlı makamları sürekli bir çaba göstermişlerdir. Kahire ve Şam Vilayetlerinin belli başlı sorumluluklarından olan bu örgütlenme sayesinde, kervanların güvenliği artırılmaya çalışılmıştır. Her yıl Mağrib'ten ve Afrika içlerinden gelen 30.000-40.000 hacı adayını toparlayan Mısır'da, ülkenin en üst yetkililerinden biri olan hac emirinin kumandasındaki kervanın finansmanı eyalet bütçesinin temel kalemlerinden birini teşkil etmiştir. Bu denli kalabalık insan kitlelerinin pek konuksever sayılamayacak bölgelerde yolculuk etmesinin getirdiği kaçınılmaz güçlükler dışında, alınan tüm önlemlere karşın kervanlar sık sık Bedevi aşiretlerinin çapulculuğuna maruz kaldılar. André Raymond, **a.g.e.,** s. 21-22.
[83] Suraiya Faroqhi, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638**), Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1995, s. 158.
Mağrib hacıları konusunda detaylı bilgiyi yine seyahatnamelerden bulmak mümkündür. Ayyâşî'den yaklaşık on yıl sonra gerçekleştirdiği hac yolculuğunda Der beyân-ı ahvâl-i huccâc-ı kavm-i Meğâribe başlığı altında önemli bilgiler veren Evliyâ Çelebi, onların gündüz sıcağında dahî hareket halinde olduklarını, güvenlik çember içinde basiretli bir hareketle tehlikelere karşı koymak için güvenlik çemberi oluşturduklarını şu sözlerle aktarmıştır: "On binden mütecâviz Mağrib huccâcının başka serdârları Abbâsî alemlerin kaldırup pür-silâh ateşfeânlık ederek cânibi Mısır'a müteveccih oldular. Ammâ garâbet budur kim ol şiddet-i hârda tâ vakt-i gurûbâ dek kat-ı Menâzil edüp vakt-i gurûb ki oldu cümle hayme vü hargâh bâr u büngâhların kurup cümle malların ortada bir yere yığup etrafına sıbyan u nisvânların dahi etrâfına bağl (u) hussânların dahi etrafına cemel heccânların çökürüp cümle hayvânâtlarına alîklerin verüp cümle sağîr ü kebîr Mağribî huccâcı emvâl ü erzkların îh3ata edüp el ele kol kola pür âteş tâ sabâha dek bîdâr olup nevbet beklerler." Evliyâ Çelebi, **a.g.e,** s. 414.
[84] Naziat 24
[85] Kasas 4.
[86] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 221.
Ebû Sâlim, bütün bu yaşananlardan salihlerin ders aldığını ve nefs terbiyesi ile hubb-u riyaset duygularını yok ettikleirni düşünmek istese de yaptığı araştırma neticesinde durumun pek de böyle olmadığını gözlemlemiştir. Ayyâşî'ye göre Mısır tarihi yöneticilerinin zulmü, tüccarların aldatmaları, çalışanların tuzakları, yalacıların sözleri ile doludur.

dilenci, mürid, mürşid herkes gündüz vaktinde bellidir. Fakat gece olduğunda hepsi birbirine geçmiştir." sözleriyle Mısır halkının durumunun girift bir hali olduğunu anlatır. İbn Haldun'un Mısır hakkındaki görüşleriyle de bahsettiği durumu desteklemeyi ihmal etmez.

Çarşılarda, pazarlarda hiçbir şekilde hareket etmeyen, yolları kapatan ilginç insanlardan ve kalabalığın boğuculuğu anlatır. Mısır'da *acaib* başlığı altında zikrettiği en dikkat çekici olaylardan biri de, binicilerin develere aşırı yüklenmeleri, her işte onları acımasızca kullanmaları olmuştur. Gördüğü manzara karşısında Ayyâşî; "Allah onların kalplerinden merhameti söküp almıştır." İfadelerini kullanmaktan kendini alamaz.[87]

Ahmed b. Tolun Camii Ebû Sâlim'in Kahire'de en çok beğendiği yapılardan biri olmuştur. Şehrin en eski eserlerinden olan camiyi Mescid-i Haram'a benzetmiştir. Musa as.'ın Rabbi tarafından kurtarıldığı yer olarak da halk arasında bu mekânın tarif edildiğini belirtmiş ve kıblesini rüyada Hz. Peygamberin belirlediği kutsal bir mekân olarak tasvir etmiştir.[88]

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan, Nil'in de bereketiyle tarih boyunca en önemli tarım ve ticaret merkezlerinin üssü haline gelen Mısır, Amr b. As'ın komutasındaki ordunun fethi ile İslamlaşma sürecine girmiş, Fustat şehrinin kurulması ve gelişimi ile de İslam tarihinin önemli merkezlerinden sayılmıştır. Zamanla ilmî bir merkez halini de alan Kahire, Ezher'in kuruluşu ile bu alanda çok daha önemli bir konuma kavuşmuş ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim süreçte de bu özelliğini korumuştur.

Ayyâşî'nin Kahire'de karşılaştığı ilk problem, ikamet edecek yer bulmak konusunda karşılaştığı güçlükler olmuştur. Ezher'deki ders halkalarına katılmak için civarda ev arayan seyyahımız bu amacına ulaşamamış, Ezher'e oldukça uzak olan Bedbekiyye denilen yerde birçok kişinin bir arada kaldığı geniş bir ev kiralamak zorunda kalmıştır. Eşyalarını daha önce emanet bıraktığı yerden almış ve dairesine yerleşmiştir.

---

[87] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 224.
[88] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 263

Kahire'ye yaklaştıklarında haber aldıkları veba salgının da anlatıldığı gibi ciddi boyutta olmadığını müşahede etmiş ve böylece rahatlamıştır. Fakat halktan işittiği kadarıyla daha önceki yıllarda şehirde yaşanan salgında günde bin kişinin öldüğü zamanlar olmuştur.[89]

2.4.1. Kahire İlim Meclislerinden İstifadesi

Kahire'ye geldiğinde karşılaştığı sorunları aşan Ayyâşî artık temel meselesine yönelebilecektir. Onun Mısır'a gelmedeki amacı, daha önce de belirttiğimiz gibi, bölgenin ilim havzasından faydalanmak ve ilmî birikimini artırmak, kendisi ve yakın çevresi için icazetnameler talep etmektir. Soluğu Ezher ve civarında alan Ebû Sâlim vaktinin büyük çoğunluğunu burada geçirmiştir. Böylece ulema ile sürekli irtibatta olmuş, dersler dışında da onlarla sohbet etme imkânına kavuşmuştur.

Kahire'deki ilk gününde Şeyh Abdülcevâd et-Tûrûnî ve İbrâhim el-Meymûnî ile hasbihal etmiş, ertesi gün İbrahim el-Lekânî'nin meclisine dâhil olmuştur.[90] Onun ilmî ve ahlaki konumundan övgüyle bahsettiği meşhur Kârî Şeyh Sultan b. Sellâme el-Mısrî'yi (h. 1075)[91] ziyaret etmiş, aynı gün öğleden sonra Musa el-Kalyûbî'nin dersine katılmıştır.[92] Hocası İsâ es-Seâlebî'ye de Şihâbüddîn el-Hafacî'nin meclisine katılmak konusundaki tereddütlerini iletmiş, şeyhi onu Kahire konusunda uyarmış ve nasıl davranması gerektiğini öğretmiştir.[93]

Şeyhi İbrahim el-Meymûni'yi ziyareti ise Ebû Sâlim açısından başka bir anlam içermektedir. Kalabalık bir grup olmalarına, Mısırlıların da âdeti olmamasına rağmen şeyh onlara yemek ve kahve ikram etmiştir.[94] Kahve ikramı yapıldığında konu

---

[89] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 227. Ortaçağ'ın en büyük salgın hastalığı vebadır. Bu hastalıktan milyonlarca insanın vefat ettiği, şehirlerde ve köylerde hayatın durma noktasına geldiği bilinmektedir. Ebû Sâlim'in de defalarca araştırma yapması, son derece tedbirli ve temkinli davranması bu noktada anlaşılır olmaktadır. Fakat yine de kendisi bir veba salgınında hayatını kaybetmiştir. Önceki yıllarda yaşanan veba salgınlarında günde bin kişinin öldüğü haberi muhtemelen sayının çokluğunu belirtmek için kullanılmış bir mübalağa ifadesidir.
[90] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 228.
[91] Safve s. 257.
[92] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 230.
[93] Kahire'nin en meşhur ilim adamlarından biri de Şihaâbüddîn el-Hafacî'dir. Ancak mezhepleri farklı olduğu için Ebû Sâlim onun derslerine katılma noktasında tereddüt etmiş görünmektedir.
[94] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 236. Mısır halkı bayramlaşamalarda Ayyâşî'nin; içecek mi yoksa ilaç mı sihir mi ne olduğunu bilmiyorum dediği kahve ikram etmektedir. Çünkü bu içecek Mağrib bölgesinde bilinmeyen bir şeydir. Ebû S3alim ve arkadaşlarının Mısır'da karşılaştıkları bu içeceğin helal olup olmadığı ulema tarafından uzun müddet tartışılmış ve âlimler bu konuda ikiye bölünmüşlerdir. Çünkü

hakkında görüşleri tartışan şeyhimiz; İbrahim el-Kûrânî'nin, Safiyyüddîn el-Kûşâşî'ye dayandırdığı görüşünü nakletmiş ve bu içeceğin doğu halkına Allah'ın bir ikramı olduğunu söylediğini zikretmiştir.[95]

Ebû Sâlim, Şeyh İbrahim el-Meymûnî'ye Abbasi hilafetinin Mısır'da ne zaman sona erdiğine dair sorusuna aldığı cevap hayli ilginçtir. Zira hocasına göre; Sultan Selim Mısır'ı aldığı zaman halife sülalesini katletmiş, ulemadan ve salihlerden bir kısmı da aynı zulme maruz kalmıştır. Şeyh Abdülvehhâb eş-Şârânî[96] de durumu anlatırken; "Sultan Selim Mısır'a geldiğinde meczuplar ve hal ehlini katletmiştir." ifadelerini kullanmış, yaşanan hadisenin de vukuundan önce Ahzab Sûresi 38. Ayette[97] haber verildiğini söylemiş[98] ve olayın bağlantısını dini bir şekle büründürmüştür.

Hasan eş-Şebramellisî'nin sohbet meclisine katılan Ayyâşî onunla Nur-i Muhammedî üzerine uzun bir sohbete dalar. Şeyhin görüşlerine oldukça güvendiğini gösteren Ayyâşî hocasını ve talebelerini Mısır'daki diğer emsallerinden üstün ve ayrı bir konumda değerlendirmiştir.[99] Bütün bu zikrettiklerimiz dışında Ayyâşî Kahire'de yaşayan daha birçok âlimin dersine katılmış, mevcut bilgilerini bu ders ortamlarında tartışmış veya onlardan yeni bilgiler öğrenmiştir.

Celâlüddîn es- Suyûtî'nin kaleme aldığı eseri; Husnu'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısra ve'l-Kâhira adlı eseri de Mısır tarihi ve tabakâtı açısından o güne kadar benzeri yazılmamış nitelikte bir eser kabul edilmektedir ve Ayyâşî Mısır'da bulunduğu süre zarfında eserden oldukça faydalanmıştır.[100]

---

keyf verci bir madde olması ve beyni uyararak uzun süre çalışmasını sağlaması gibi farklı etkileri mevcuttur. Ayyâşî bu etkiler ve mezheplerin görüşlerini tartışmıştır.

[95] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s..238-240

Uzun süre uyanık kalarak çalışmayı sağlayan bu madde, sûfiler arasında Sidi Ali b. Ömer eş-Şâzelî el-Yemenî vasıtası ile yayılmıştır. Yemen'den geldiği bilinen kahve Mekke'den Mısır'a oradan Konstantiniyye'ye kadar tüccarlar vasıtasıyla taşınmakta olup, fiyatları da bölgelere göre artış göstermektedir. Ebû Sâlim'in kahveden ve onun etrafında oluşan kültürden oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Zira fukahadan sûfîlere kadar konu hakkında görüş beyan eden hemen herkesin fikirlerine yer vermiş ve detaylı bir araştırma yapmıştır. Hatta onunla ilgili ulemanın yazdığı Remel ve Tavîl bahrindeki beyitlere –soru cevap şeklindeki- dahi yer vermiştir

[96] Ebû Sâlim şeyhin Vakıhı'l-Envar adlı eserinde yaşanan katliamdan sonra sağ kalan salihleri ve alimleri zikrettiğini söylemiştir.

[97] Ahzab 38: "Allah'ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür. "وَكَانَ اَمْرُ اللهِ قَدَرًا مَقْدُورًاۙ

[98] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 250.

[99] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 256.

[100] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 223-224.

Ramazan ayının yirmi dokuzuncu günü Kahire şeyhleri ders halkalarını hitama erdirmişlerdir. Ebû Sâlim'de hocası Abdüsselâm el-Lekânî'nin sabah namazı sonrası yapılan hâtimesine katılmış, icrâ edilen merasimden oldukça etkilenmiştir. Müderrislerin en iyi öğrencilerinin ve kardeşlerinin dâhil olduğu mecliste hocanın sözü bitince Kârîler yedi kıraat üzere Kur'ân-ı Kerîm'den ayetleri okumuşlar, Hz. Peygamberi öven neşideler ve kasidelerle devam etmişler nihayet dersi veren hocaya dualarla tamamlanmıştır. Ardından Allah-u Teâla'ya hamdü senalar, resulüne, âline ve ashabına salavatlar, ona tabi olanlara, mezhep imamlarına fasih ve bedî bir şeklide yapılan dualar ile nihayete eren programı Ebû Sâlim geniş bir şekilde anlatmıştır. Meclis dağılmadan önce herkes hocalarla musafahalaşmış, birbirlerine dua etmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Ramazan Bayramı'nı Mısır'da karşılayan hacılar namazı da Ezher Camii'nde eda etmişlerdir. Hutbede hatip özellikle fıtır sadakası ve faziletlerinden bahsetmiş ve bayramda yapılacak güzel işleri anlatmıştır. Hocaları ile bayramlaşmayı ihmal etmeyen Ebû Sâlim halkın dağılmasının ardından Şeyh Sultan ve Şeyh Abdüsselâm ve öğrencileri ile mescitte bayramlaşma imkânı elde etmiştir.[101]

2.4.2. Mısır'daki Türbe ve Kabirleri Ziyareti

Ramazan ayının son gününü türbe ziyaretlerine ayıran Ebû Sâlim Mâlikî mezhebi fakihlerinden Şeyh Ziyâüddîn Halil b. İshak el-Cündî (h. 776), Abdullah el-Menûfî (h. 749) ve amcasının oğlu olan Sidi Muhammed b. Abdülcebbâr'ın kabirlerinde dua ve tâ'zimde bulunmuştur. Mücavirlerin ve salih kimselerin mezarlarını da ziyaretin ardından Melikü'l-Azîm olarak bahsettiği Sultan Kayıtbay türbesine giderek dua etmiştir. Kabrin yanı başında bulunan taşın Hz. Peygamberin nakş-ı kademi olduğunu, sultanın değerli taşlarla süslü bu ayak izinin teberrüken mezarına koyulmasını istediğini öğrenmiştir. Ne sultanın ne de insanların bu taşa ibadet ettiklerine şahit olmadığını da özellikle dile getirmiştir. Türbeye girişte ikram edilen gül suyunu almışlar, ellerine ve yüzlerine sürmüşlerdir. Fakat Ayyâşî Arefe günü gerçekleştirdiği bu ziyaretten, havanın çok sıcak olması ve bölgedeki kadınların

[101] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 236.

adetleri olduğu üzere buraya gelerek, izdihama neden oldukları gerekçesiyle memnun ayrılmamıştır.[102]

Mahmilin şehirden uğurlandığı gün, meydanın boşalması ile birlikte Kahire'de medfun olan ehl-i beyt mensupları ve Muhammed b. İdris eş-Şâfiî gibi âlimlerin kabir ve türbelerini de ziyaret etmiş, onlardan teberrük ettiğini belirtmiştir.[103]

2.4.3. Mısır Surresinin Kahire'den Ayrılışına Tanıklık Etmesi

Şevval ayının ortalarına doğru Kahire'den hareket edecek hacılar için hazırlanan mahmilin şehirden yollanışı esnasında yapılan tören Ebû Sâlim'in hayran olduğu ve önemli gördüğü hadiseler arasındadır. Şehrin valisi, diğer yöneticiler ve kadıların da hazır bulunduğu törende Kâbe'nin örtüsüne sarılı emanetler ve sancağın uğurlandığı kale kapsında hazır bulunan eşraf ve halkın coşkusuna tanık olmuştur.[104]

21 Şevval günü ise Mahml-i Kebîr'in Kahire'den çıkışı için öncekine nazaran çok daha kalabalık ve büyük bir tören düzenlenmiştir. Şehrin her tarafını dolaşan mahmil, paşanın ve tarikat şeyhlerinin de vazifelerini yerine getirmesi ile birlikte emîrü'l haccın gözetiminde Kahire'den ayrılmış ve sultana da bilgi vermek amacıyla haberciler İstanbul'a doğru yola koyulmuştur.[105]

---

[102] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 234-235.
[103] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s. 263.
[104] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 260-261.
Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman devletler gibi kutsal mekanlara yardım göndermeyi kendilerine mukaddes bir vazife edinmişler ve Haremeyn'e surre gönderme geleneğini Osmanlı'nın Hicaz'dan ayrılışına kadar devam ettirmişlerdir. Tayyib Gökbilgin**, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış,** İstabul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1977, s. 2.
[105] 19. Yüzyılda Kahire'ye hacıların gelişine tanıklık eden seyyah Gérard de Nerval: "Sabahleyin başlayan, ama akşama kadar sürmesi gereken hacıların kente girişini görmeye gitmek söz konusuydu şimdi. Kahire'nin nüfusunu şişirmek için ansızın gelen otuz bin kadar insan az buz şey değildi: nitekim Müslüman mahallesinin sokakları kalabalıktan geçilmiyordu. Ama Bab el-Fûtuh'a yani Zafer Kapısı'na ulaşmayı becerdik sonunda. Oraya ulaştıran büyük sokakta, askeri birliklerin düzene soktuğu seyirciler yer almıştı. Çeşitli milletlerin ve mezheplerin, silah armaları ve bayraklarla birbirinden ayırt edildiği kafilenin yürüyüşüne borular, ziller ve tefler eşlik ediyordu. …bedevilerin uzun namlulu tüfekleriyle üzerine binmiş oldukları ve uzun diziler oluşturan develer yeknesak bir hareketle birbirini izliyordu ve biz, dünyada benzeri olmayan bir manzaranın tümünü kent dışına çıkınca görebildik. ..Doğrusu, Tunusluların, Trablusgarplıların, Faslıların ve de Cezayirli yurttaşlarımızın oluşturduğu büyük kalabalık kadar sakallı, karmaşık saçlı ve yabani bir şey göremezdi insan. 1814'te Kazakların Paris'e gelmeleri bile bunun yanında solda sıfır kalırdı. Aşk ilahilerini Allah adını da zikrederek büyük coşku içinde bağırarak söyleyen en kalabalık derviş topluluğu da onların arasında yer alıyordu." sözleri ile hacıların şehre gelişini bütün ihtişamı ile gözler önüne sermiştir. **Mahmil'in** şehirden ayrılışı ile ilgili olarak da; "İkindiye doğru, kaleden atılan toplar, alkışlar ve boru sesleri, Muhammet'in yaldızlı elbisesinin içinde bulunduğu, bir tür kutsal sandık olan Mahmil'in kente yaklaştığını belirtiyordu.

Mahmilin Mekke'ye uğurlanmasının ardından Ebû Sâlim ve hac kafilesi de yeniden yolculuk hazırlıklarına başlamıştır. 27 Şevval Perşembe günü hacılar Haremeyn'e yoluna çıkmışlardır.[106]

Ayyâşî'nin eserinin buraya kadar olan kısmında bir takım özellikleri dikkat çekicidir.

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi o eserini Dîvânü'l-İlim olarak tanımlamış ve bu minvalde hareket etmeye çalışmıştır. Yolculuğu müddetince uğradığı bölgelerdeki âlimleri ve şeyhleri ziyaret etmiş, sohbetlerinde ve derslerinde hazır bulunmuş, onların ilmî birikiminden istifade etmeye büyük bir özen göstermiştir. Özellikle Mısır'da kaldığı süre zarfında kendini tamamen bu işe adamış gibidir. Hemen her ilim meclisinde bulunmuş, tartışma, müzakere ve münazaralara dâhil olmuştur. O günün meseleleri üzerine düşüncelerini ve dinlediği dersleri aktarmış, belli konularda neticelere ulaşmaya çalışmıştır. Mezhep ve tarikat ayrımı gözetmemiş, her kesimden ulema ile irtibat kumuştur.

Kervanın en güzel bölümü, en göz kamaştırıcı süvariler, en coşkulu dervişler, yeşil giysili din adamları İslam'ın bu hazinesinin etrafını çevirmişlerdi. Art arda yürüyen yedi ya da sekiz hecin devesi, tüyler takılmış ve süslenmiş başları, koşumlar ve sırtlarına örtülmüş parlak kilimler, bu donanımlar altında öylesine tanınmaz hale gelmişlerdi ki, onları üzerinde periler bulunan semenderlere ya da ejderhalara benzetebilirdi insan…" ifadelerinde olduğu gibi canlı bir tasvir yapmış ve Kahire sürresinin coşkusuna dikkat çekmiştir. Gérard de Nerval, **Doğuda Seyahat,** çev. Selahattin Hilav, YKY., İstanbul, 2004, s.224-226.

Mısır mahmili hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 217-218.

[106] el- Ayyâşî, **ag.e.,** C. I**,** s**.** 269.

İslam dünyasının her dönemde dikkat çeken, kutsal hac organizasyonu hiç şüphesiz yabancı seyyahları da celbetmiştir. Onlar açısından oldukça ilginç görülen hac sürreleri hakkında Şam ve Kahire'de bulundukları süre zarfında mutlaka bilgi vermişlerdir. Bunlardan biri de Şam Surresine tanıklık eden Charles M. Doughty izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: "kalktığımızda henüz şafak sökmemişti. Güneş doğduğunda çadırlar söküldü. Develer hazırlanmak üzere grupların yanına götürüldüler ve yüklerinin yanında durdular. O yılki hac dönemini açacak top atışını işitmek için bekledik. Top atışını işittiğimizde saat ona geliyordu. Sonra herhangi bir karışıklık olmaksızın tahtırevanlar ansızın kaldırıldı, diz çökmüş develerin üzerine yerleştirilerek bağlandı ve hepsi kervan ülkelerinde doğmuş olan binlerce binici sessizce hayvanların sırtına tırmandı. Bütün develer doğrulduğunda sürücüler ayakta kaldılar, ya da son ana kadar topularının üzerinde çömelerek oturdular. Öteki kamp ve çadır hizmetkârlarıyla birlikte, yorgunluktan tükenseler de üç yüz fersahı çıplak ayakla yürümek ve kutsal yerlerden dönerken de aynı mesafeyi yıpranmış ayaklarıyla katetmek zorundaydılar. Az sonra ateşlenen ikinci topla birlikte paşanın Tahtırevanı yola koyuluyor ve kervan onun peşi sıra hareket ediyor. Bunu izleyen onbeş ya da yirmi dakika içinde geride kalan bizler uzun konvoyun yola dizilmesini beklemek için duraklamak zorunda kalıyoruz. Sonra develerimizi sürüyoruz ve büyük hac başlıyor." C. M. Doughty, **Travels in Arabia Deserta,** Londra, 1921. s. 6-8.

Mısır'da medfun olan başta ehl-i beyt olmak üzere, salihlerin, evliyaların ve sultanların kabirlerini ve türbelerini mutlaka ziyaret etmiş, onlara duada bulunmuştur. Buralarda şahit olduğu acaib olayları anlatmış, kültürel ve yerel yaşantı hakkına bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. Özellikle Trablus ve Mısır'daki ikameti müddetince bölge halkı ve yaşantısını çok net bir şekilde aktarmaya özen göstermiştir.

Siyasi olaylara mümkün mertebe değinmediğini gözlemlediğimiz Ebû Sâlim'in belli konularda ise sarahaten veya üstü kapalı bir şekilde yer verdiğine şahit olmaktayız. Örneğin Mısır'ın Osmanlı Devleti tarafından fethi hususunda verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Fakat uğradığı şehirlerdeki valilerin veya üst düzey yöneticilerin ismini neredeyse hiç zikretmemiştir. Oysa hocalarından bahsederken onların tanıştığı akrabaları varsa onları dahi anlatmayı kendine vazife edinmiştir.

Ayyâşî'nin ilmi hayatına en büyük katkıyı sunan Mısır olduğu için bu tür faaliyetlerine yer vermiş, şehrin yapısı vs. gibi konular şeyhlerin ve ders halkalarının gölgesinde kalmıştır.

Detaylı bir şekilde anlattığı kültürel hadiselerin başında surrenin şehirden ayrılışı esnasında gerçekleşen tören olmuştur. Yine hayatında önemli bir yer kapladığı için Mısır halkı hakkında; zeki ve çalışkan olmaları fakat bunu faydalı işlerde kullanmamaları gibi eleştiriler de yapmıştır.

Her gün için ayrı ayrı bir tarihlendirme yapmayan Ebû Sâlim daha çok şehirlere veya köylere girdikleri veya oradan ayrıldıkları tarihi kaydetmekle yetinmiştir.

Mutasavvıf kimliğini de ortaya koyan seyyahımız yol boyunca her türlü meşakkate sabretmiş, iklim veya bölge şartlarından kaynaklı problemlere katlanmış ve bunlardan şikâyet etmemiş, Allah'ın yardımı ile aşılacağını her fırsatta dile getirmiştir. Açlık, susuzluk, aşırı sıcak veya soğuk, salgın hastalık gibi çeşitli sorunlarla karşılaşsalar dahi her daim hamd ve şükür halinde bulunmuştur.

Ayyâşî'nin en çok hamd ettiği durumlardan birisi de kafile de taşradan gelen kimselerin sayısının az olmasıdır. Çünkü onlar yüksek sesle konuşan, birbirleri ile sürekli bir tartışma halinde olan veya kavga çıkaran kimseler olarak bilinmektedir. Ve bu durum özellikle hac yolculuklarında oldukça can sıkıcı hale gelebilmektedir. Ki

Mısır halkı az sayıdaki bu taşralı insanlara oldukça müsamahalı davranmış, isteklerini yerine getirmiş ve yaptıkları taşkınlıklarda onlar Mağribli diyerek hoşgörülü ve sabırlı davranmışlardır.[107]

2.4.4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Kahire'den Ayrılışı

Ebû Sâlim eserin genel akışından farklı olarak; Mısır'dan çıkışından Haremeyn'e kadar olan yolculuğunun menzillerini belirlemek için Şeyh Muhammed el-Bekrî'nin risalesinden faydalanmış, sonrasında ise el-Bekrî'nin bahsettiği yerler ile o günkü konaklama mekânlarının değişmiş, yolların ve güzergâhların farklı alanlara kaymış olduğunu fark ederek, bu arzusunu bir kenara bırakmış,[108] sadece şeyhin risalesinde yer alan bilgilere ek yapmakla yetinmiştir.[109]

Hac için bir ay gibi kısa bir zaman kaldığında Ebû Sâlim'in de dâhil olduğu kafile Şevval ayının 27. Günü Mısır'dan hareket etmiş, Mekke'ye doğru yola koyulmuştur.

Mısır'ın hacılarla daha da bereketlenen ortamında en büyük pay sahibi hiç şüphesiz Nil Nehri ve onun sağladığı berekettir. Nehir kenarında yer alan küçük kasırlar, satıcılar, bağ ve bostanlar Mısır'ın özellikle de Kahire ve köylerinin en büyük zenginliğidir. Mağribli hacıların büyük çoğunluğu hac emirleri ile birlikte el-Karafetü's Suğrâ[110] cihetinden Kahire'den ayrılmaya başlarlamışlar, işlerini tamamlamaya çalışan Ayyâşî gecikmiş ve Babü'n-Nâsır kapısından şehirden ayrılmıştır.[111]

2.4.4.1. Kahire'den Haremeyn'e Uzanan Hac Yolu Menzilleri

Şehirden ayrılan kafilenin ilk durağı Şeyh Şa'rânî'nin de Tabakat'ında ismi geçen Sidi İbrahim el-Mütebevvilî mescidi olmuştur. Bu civarda konaklayan kafile, etrafı yeşilliklerle çevrili ortamda Nil'in tatlı suyundan, Mısır'ın güzel yiyeceklerinden yiyerek geceyi geçirmiş, havanın mutedil olmasından da faydalanarak ertesi gün tekrar

---

[107] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 276-277.
[108] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 272.
[109] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 278-314. Bu bölümde Acrûd'dan Mekke'ye kadar olan yolculuğunu aktarırken, Şeyh El-Bekrî'nin verdiği bilgilerden kendi yolculuğunun farklı olan kısımlarını aktarmıştır.
[110] Kahire'de mezarların olduğu bölge.
[111] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 269.

yola koyulmuşlardır. Fakat bir müddet sonra hacılara yetişmekte zorluk çeken Ayyâşî ve çevresindekiler çöl bölgesinde yolunu kaybetmişler ve eşkıyalarla karşılaşmışlardır. Oldukça tedirgin olmuş ve korkuya kapılmış olmalarına rağmen onların elinden ancak Allah'ın yardımı ile kurtulmuşlardır.[112]

Acrûd (Agrod)'dan Nabia'ya devam eden kervan için yolculuğun o güne çok zor geçmediği kanaatindedir. Zira Nil Nehri civarında yol aldıkları için tatlı su kaynaklarına ulaşımda sıkıntı çekmemiş olmak bir kafile için en önemli unsurdur.[113]

en-Nehîl'e doğru yol alan kervan kum tepeleri ile meşhur Vâdî el-Munsarif'ten geçmiş, geniş bir alanı kapsayan Vâdî'l-Kubâb'ta kısa süre dinlenerek tekrar yola çıkmışlar ve Vâdî Tîh'e[114] kadar gelmişlerdir. Bu bölgelerde su sıkıntısı baş göstermiş, ve hayvanlarını sulamak için yeterli suyun olmadığı bu vadiyi de hızla geçerek, üzüm, nar, ayva gibi rengârenk Şam meyvelerinin bolluğu karşısında şaşırdıkları Kal'a Nahle Muhammiye'ye ulaşmıştır.[115] En-Nehil'den ayrıldıkları esnada Tunuslu varlıklı bir kadın vefatı ile bineğinde kullandığı mihaffe[116] ile gömülmek istenmesine Ebû Sâlim itiraz etmiş, onun da terekesinden bir mal olduğunu söylemiştir. Yolculuğu boyunca bu şekilde küçük görünen durumlara dahi mutlaka müdahale etmiş, âlim bir kişilik olarak insanların hata ve kusurlarını düzeltme konusunda gayretli olmuştur.

Akabe'ye ulaşan kafile Rıdvan el-Mütevelli tarafından yaptırıldığı söylenen, üstü açık vaziyetteki küçük mescidde dinlenmiştir. Bir gece Akabe'de geçirdikten sonra güneşin doğuşu ile çıkışı kadar inişi de zor olan bölgeden ayrılmışlardır.[117] Geceleri oldukça soğuk olan Akabe'yi Ebû Sâlim Mağrib'in dağlarına benzetmiştir. Yolculuğa devam ettikleri mahal güvenliği düşük olması sebebiyle Arap hırsızların çok olması ile bilinen bölgedir. Buna binaen tedbirli davranan hacılar bir kısmı önden giderek kafileyi koruyacak şekilde ikiye ayrılmışlar, silahlarını yanlarından ayırmadan yola devam etmişlerdir. Fakat herhangi bir yol kesici veya hırsızla karşılaşmadan

---

[112] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 270
[113] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 276.
[114] Tih bölgesi Hz. Musa'nın İsrailoğulları ile sürgünde kaldıkları yer olarak bilinmektedir.
[115] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 279.
[116] Sedye benzeri taşımacılıkta kullanılan alet.
[117] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 280. Ayyâşî'nin 1066 veya ona yakın tarihlerde vefat ettiğini rivayet ettiği Rıdvân el-Mütevelli Hicaz yolunda yeni kuyuların açılması, mevcut kuyuların ve su yollarının tamiri, yollardaki taşların kaldırılması gibi birçok hizmeti olmuştur.

denizin olduğu cihete kadar gelebilmişlerdir. Yaşadıkları tedirginlik ve korku nedeniyle Akabe'de vefat eden hacıların defin işlemlerini gerçekleştiremedikleri için, el-Bendir'e ulaştıklarında ilk yaptıkları cenazelerin kaldırılması olmuştur. Dağın eteğinde yer alan kalesi ve el-Bendir'in (Bander) çoğunlukla Gazze'den gelen yiyeceklerin satıldığı büyükçe çarşısı, fiyatların ucuz olması sebebiyle hacıların ihtiyaçlarını karşıladıkları en önemli duraklardan birisidir. Karanlık bastırınca yakılan ateşlerle yapılan gösterilerde gökyüzündeki yıldızların yere inmesi gibi harikulade görüntüler oluşturulmakta böylece gelen ziyaretçilerin dikkatleri çekilmektedir.[118] Şuayb as.'a ithaf edilen mağarayı da gören kafile üzüm gibi bir takım yiyecek ihtiyaçlarını da yanına almış ve Mısır topraklarından ayrılmıştır.[119]

[118] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 281.
[119] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I**,** s**.** 284-285.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ SÂLİM EL-AYYÂŞÎ'NİN HİCAZ BÖLGESİNE GELİŞİ

3. 1. el-Ayyâşî'nin Akabe'den Hicaz'a Geçişi

Hicaz bölgesi, Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan, Kuzey'den bugünkü Ürdün'ün liman şehri Akabe (Eyle), güneyde Yemen sınırındaki Asir hattı ve doğuda Necid çölleriyle çevrili Arabistan yarımadasındaki alana verilen isimdir.[1]

Osmanlı yönetimi içerisinde ise Medine, Mekke, Cidde ile buralara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve güneyde Asir, batıda Kızıldeniz, doğuda Necid Sancağı ile kuzeyden Kudüs Sancağı, el-Ariş ve Akabe muhafızlıklarıyla çevrili olan bölgeye Hicaz Vilayeti denilmiştir.[2] Osmanlı devletinin Mısır'ı fethi ile birlikte Haremeyn emirleri de Memlüklüler dönemindeki gibi görevlerine devam etmişler, fakat zamanla bölgeye atanan valilerle birlikte Osmanlı'nın asker sayısı da artırılmaya çalışılmış ve böylece güvenlik sorununa da çözüm sunmak istemişlerdir. Çünkü Hicaz Vilayetinde Osmanlı'nın karşılaştığı en önemli sorun zaman zaman yolculuk boyunca Ebû Sâlim'in dâhil olduğu kervanın da başına geldiği gibi bedevi yağmacıların yaptıkları saldırılar olmuştur. Hadarîlerin ekinlerini veya başka bedevi kabilelerin sürülerini de yağmalayan bu grupların çoğunlukla hâkim oldukları bölgelerden geçen hac kervanlarına saldırdıkları ve mallarına el koydukları bilinmektedir. Osmanlı Devleti bu bölgelerde **'Urban Tahsisatı'** adı altındaki ödenekle bedevileri bu saldırılardan vazgeçirmeye, böylece hac yolunu güvenceye almaya çalışmıştır.[3] Padişahlar dini,

---

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri,** Ankara 1972, s. 1. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 1998, C.XVII, s. 433.

[2] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 1998, C.XVII, s. 433. 437.

[3] Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı),** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998, s.11.
Yavuz Sultan Selim Şam çölünde urban tehlikesini azaltmak amacıyla buradaki bedevilere de bol hediye ve para dağıtmış, hepsine Merâsim-i Şerîfe'ler göndermiştir. Hakkı Dursun Yıldız**, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yay. İstanbul, 1986, C. II, s. 307. Alınan tedbirlere rağmen pekçok olayın yaşanmasının önüne geçilememiştir. Örneğin; "1670 tarihinde hac emiri Süleyman Paşa ile bedevilerin sürre dağıtımı hususundaki anlaşmazlığı nedeniyle kimi kabileler Maan civarında kafileye saldırmışlardır. Saldırının başlamasıyla birlikte Süleyman paşa, kabile liderleri ile görüşerek, onlara surrelerinden başka 3000 altın kuruş daha vermeyi taahhüt etmiştir. Ne varki yanında bu rakamı ödeyecek kadar fazla parası olmayan Süleyman Paşa parayı hacılara borçlanarak tedarik etmiştir." , İbrahim Fagur, Mevkıfu Kabaili'l-Bedeviyye min Kafileti'l-Hacci'ş-Şami fi karneyni's-Sabi ve Sâmin Aşer Miladiyeyn, **Dirasatü Mecelleti'l İlmiyye Muhakkeme,** Amman, Haziran 2002, S. 29, s. 324.

sosyal ve ekonomik olarak büyük önem arz eden hac ibadetinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla gayret göstermişler ve her türlü ihtiyaç için büyük para sarf etmişlerdir.[4]

> "Kutsal makamlara, Mekke emirine, Mekke ve Medine ileri gelenlerine hatta çöl araplarına (Urban'a) gönderilen hediyeler, devlete her sene pahalıya mal olurdu. Bu, imparatorluk idare tarzının bir icabıydı. Osmanlı padişahları, surre alayları ve büyük Haremeyn vakıfları ile mukaddes beldeleri adeta altına boğmuşlar ve bilhassa Revza-ı Mutahhara'yı mücevher müzesine döndermişlerdir."[5]

1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlüklüler'e karşı kazandığı zaferle[6] Osmanlı Devleti idaresine geçen Hicaz ve Haremeyn, Osmanlı'nın bölgeye yaptığı yatırımlarla ve özellikle hac organizasyonu ile kalkınmış ve önemi her geçen gün daha da artmış, bir ilim merkezi olma özelliğini de devam ettirmiştir. Böylece hac mevsiminde bölgeye gelen hacılar, Mekke ve Medine'nin ilim havzasından da yararlanmışlar ve farklı ülkelerden ve vilayetlerden gelen âlimler arasında bağlar kurulmuş, bu sayede ilmî birikimin o dönemin İslam dünyasının her köşesine yayılması sağlanmıştır. Ayyâşî her ne kadar Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde Haremeyn ziyareti gerçekleştirmiş olsa da bölge hala ilim adamları için önemini korumaya devam etmektedir.

Ebû Sâlim'in bölgeye gelişi Akabe üzerinden gerçekleşmiştir. Hicaz'ın başlangıcı olarak kabul ettikleri yüzeyi kumlu, etrafı dağlarla çevrili olan Akabetü's-Sevdâ'ya doğru inen hacılar taşlık ve ağaçlarla çevrili bir alana gelmişler, Hicaz topraklarına ulaşmış olmanın verdiği sıcaklığı ve iklim değişikliğini de burada net bir şekilde hissetmişlerdir. *"Burayı sahil bölgesi ile karıştırmayın, ağaçları vs. daha değişiktir."* diyerek bölgedeki farlılığa dikkat çeken Ebû Sâlim, siyah topraklar olarak

---

[4] "Osmanlı egemenler koşulları dini olduğu kadar siyasi amaçlarla da etkin bir biçime kullandılar. Hac, Osmanlı devleti için, dünyevi otoritesini ve en önemli İslam gücü olma rolünü her yıl ifade etmenin aracıydı. Hicazın da efendileri olmaları nedeniyle, "iki kutsal yerin hizmekarı" sıfatları da doğrulanan Osmanlı Sultanları, haccın iyi işlemesini güvence altında tutma kaygısını hep taşıdılar." André Raymond, **a.g.e.,** s.21.

[5] Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 112.

[6] Nikolay İvanov, **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1571),** Çev. İlyas Kemaloğlu, Rakhat Abdıeva, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 46. Carl Brockelmann**, İslâm Ulusları ve Devletleri** Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, 3. Bs., Ankara, 2018, s. 239.

tasvir ettiği alana ulaştığında farklılığı daha net görmüştür. [7] Suyunun daha tuzlu olması sebebiyle burada ishal gibi çeşitli salgınlara sık rastlanılmaktadır.

Akabetü's- Sevdâ'dan bir kısım ihtiyaçlarını karşılayıp hızlıca geçen kervan, hacıların isimlendirmesiyle Vâdî'l-Akîk olarak bilinen bol miktarda erak[8] ağacının bulunduğu vadiye ulaştıklarında, Ebû Sâlim bölgenin ismi ile müsemma olmadığını dile getirmiştir. O gece durmadan yol alan kafile öğleye doğru Vâdî en-Nabt'a[9] kadar gelir. Taş yapılardan inşa edilmiş mahkeme binaları ve çok sayıdaki tatlı su kuyuları olan bölgede hacılar su ihtiyacını giderdikten sonra, ikindi vaktinin sonuna doğru dağların eteklerine indiklerinde bir grup harami ile karşılaşıp, büyük bir telaşa kapılırlar. İnsanların çığlıklarını duyan eşkıyalar bölgeden hızlıca kaçmak durumunda kalmışlar ve kervan herhangi bir soyguna maruz kalmadan yoluna devam edebilmiştir.

3.1.1. Vâdi en-Nâr'da Karşılaşılan Zorluklar

Vâdî'n-Nâr'da şiddetli bir rüzgâra kapılan kafiledeki herkes bulduğu bir kaya parçası veya ağaç altına sığınmaya çalışmış ve helak olmaktan korkmuşlardır. Ebû Sâlim korkutucu esen bu rüzgâra bir daha yakalanmamak için dua ettiklerini söylemiştir.[10] Hacılar yedi düğüm veya yedi zorluk olarak adlandırdıkları bölgedeki yolculuğu esnasında birçok yolcunun telef olduğu bilinen bir gerçektir ve kervan da buradan geçerken büyük bir susuzluk ve zorlukla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ayyâşî sıcağa rağmen kafiledeki herhangi birini vefat etmeden bu bölgeden geçmiş olmalarını Allah'ın bir lütfu olarak görmektedir.[11]

---

[7] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 294.
[8] Misvak yapımında kullanılan, hicaz bölgesinde bulunan ağaçtır.
[9] وادى النبط: İbn Melih'in; Mâü'n- Nabt olarak aktardığı bölgedir. Ebû Abdullah Siraceddin Muhammed b. Ahmed Abdülazîz b. Muhammed Kaysi İbn Melih, **Ünüsü's-Sari ve's-Sarib min İktari'l-Megarib ila Münteha'l-amal ve'l-Mearib Seyyidi'l-eacem ve'l-Earib,** thk. Muhammed Fasi, Vizaretü'd-Devleti'l-Mükellefet bi'ş-Şuuni's-Sekafiyye ve't-Ta'limi'l-Asli, Rabat, 1968, s. 72.
[10] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I**,** s**.** 295.
Aynı şekilde Evliya Çelebi'de; "Hatta bizim haccımız senesinde vakt-i şitâ iken on yedi âdem sâm yelinden helâk oldu." Sözleri ile vadinin rüzgârının şiddetinden bahsetmiştir. Evliyâ Çelebi, **a.g.e.,** s. 414-415.
[11] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 296.

3.1.2. el-Ayyâşî'nin Yenbû'ya Girişi

Yenbu' hurma bahçeleri, ekili arazileri ve çok sayıdaki pınarları olan köyleri ile Hicazdaki bereketiyle bilinen bölgelerdendir.[12] Mısır'dan Hicaz'a yapılan gıda maddesi ticaretinde en önemli limanlardan biri de Yenbu'dur. Buraya uğrayan gemiler Cidde'ye kadar gitmektedir. Bölgenin en büyük dağlarından olan Radvâ dağının yamacında yer alan şehir Hz. Peygamberin de gazveler düzenlediği bir bölgedir.[13] Ancak kafilenin Yenbu' yakınlarında bir grup hırsız ile karşılaşması kervandaki hacıların moralini yitirmesine sebep olmuş, fakat bu badireyi de atlatmamış olmanın ferahlığını da hissetmişlerdir. [14]

Mekke emiri Sultan Zeyd adına çalışan çok sayıda işçi de yine burada yaşamaktadır. Yerli halk ürettiği fûl, meyve, bakliyat, tahıl vb. yiyecekleri pazarlara getirip satmakta ve genellikle bu şekilde geçimlerini sağlamaktadır. Çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve dinlenmek isteyen hacılar Yenbu'da iki gün kalmışlardır.[15] Konakları sürede Mekke, Medine ve diğer Hicaz şehirlerinden gelen yolculardan fiyatların ucuz veya pahalı olması veya hava durumu gibi haberleri öğrenmişler, bu sayede yolculuğu daha güvenli hale getirmeye çalışmışlardır. Bu noktada her dönemde hac kervanlarının sadece Haremeyn bölgesinde değil, hac menzillerinde de ticareti canlandırdığını, farklı vilayet ve ülkelerden gelen insanlarla kültürel alışverişe zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Yenbu'da kaldıkları süre içinde Mekke, Medine ve diğer Hicaz şehirlerinden gelen yolculardan fiyatların ucuz veya pahalı olması veya hava durumu gibi haberleri öğrenmişler, bu sayede yolculuğu daha güvenli hale getirmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber döneminde inşa edilen mescidde abdest alan hacılar bir müddet dinlendikten sonra mezar ziyaretlerini de ihmal etmemişlerdir. Ebû Sâlim burada Mağrib bölgesi eşrafından da bir takım kimselerin yaşadığını nakletmiştir.[16]

---

[12] Mustafa L. Bilge, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yenbu", **TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul, 2013, C. XXXXIII, s. 431. Su kaynaklarının çokluğundan dolayı buraya Yenbu' denilmiştir.
[13] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 297.
Hz. Peygamber Buvat, Uşeyre gazveleri ile Sifu'l-Bahr seferini buraya düzenlemiştir. Ben-i Sâlim ve Cüheyne kabileleri Medine'ye yine bu bölgeden gelmiştir.
[14] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 296.
[15] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 296.
[16] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 297.

Kumluk ve ağaçları az olan Es-Sekâif ise çok miktarda mum kullanıldığı için Dâru'l –Vakte (دار الوقدة) olarak bilinmektedir. Bedir savaşında sahabenin yaktığı çok sayıdaki ateşe binaen mescidde yakılan mumların ışığı ve parıltıları ile meşhur olmuştur.[17]

3.1.3. Bedir Savaşı'nın Cereyan Ettiği Bölgeyi Ziyaret

İslam tarihinin en önemli olaylarından biri de, vahiyle savaşa izin verilmesi ve Müslümanların ilk defa silahlı bir mücadeleye girişmesi ve yine ilk defa müşriklere ağır bir darbe indirerek zafere ulaşmalarıdır. Bedir kuyularının olduğu yerde gerçekleştiği için Bedir savaşı olarak bilinen bu mücadeleye katılan sahabiler de Kur'an-ı Kerim'de büyük bir övgüye mazhar olmuşlar, zamanla bölge hacılar için bir ziyaretgâha dönüşmüştür. Ebû Sâlim'de bu amaca matuf olarak Bedir'e gelmiş ve bölge hakkındaki görüşlerini burada yaşadıklarını dile getirmiştir.

Güneşin doğuşu ile birlikte kumdan dağların olduğu Bedir'e kadar gelmişler ve bir gece konaklamışlardır. Ebû Sâlim hacıların bahsettiği şehirde çalınan davulların sesini işitmek amacıyla bu dağların üstüne çıkmış fakat yine de bir şey işitmeye muvaffak olamamıştır.[18]

Bedir tatlı su kaynakları, hurmalıkları ve güzel köyleri ile geniş bir alana tekabül etmektedir. Ebû Sâlim'in nazarında; *"Hz. Peygamberin bereketinin yaşandığı yerdir."* Allah'ın yardımı da nihayetinde buraya indirilmiştir. Halkı da mücavirlere tepeden bakan Arapların aksine, kervandaki yolculara oldukça samimi ve iyi davranışları ile dikkat çekmektedir. Daha önceki yolculuklarında Şam'dan gelen kervan ile burada karşılaşan Ebû Sâlim bu defa onları görememiştir. Muhtemelen yol boyunca bir takım zorluklarla karşılaşan Şam kafilesi henüz Bedir'e ulaşamamıştır.[19]

---

[17] Ayyâşî bölge halkının bu bilgileri konusunda iki büyük hatası olduğunu dile getirmiştir. Birincisi; Hz. Peygamberin çok sayıda ateş yakılmasını emrettiği savaş Mekke'nin fethi olayıdır. Ve ez-Zehrân denilen yerde gerçekleşmiştir. İkincisi ise; Hz. Peygamber ateşleri çok sayıda asker varmış gibi göstererek düşmanı korkutmak için yakmıştır. Fakat artık düşman olmadığına göre böyle bir iş gereksizdir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 300-301.

[18] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 301.

[19] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s 304.

Ayyâşî'den on yıl kadar sonra hac yolculuğu yapan Evliyâ Çelebi yolda herhangi bir baskın veya tehlike ile karşılaşmamış ve döneme göre nisbeten rahat bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Nurettin Gemici, **a.g.m.,** s.259.

Bedir'den ayrılan hacılar yolda yeni bir kum fırtınasına yakalanır. Fırtınanın geçmesini beklemeden yola devam etmek zorunda kalanlar nihayet havanın sakin olduğu bir yer bularak burada gecelemişlerdir. Sitâre veya Mütîra adıyla bilinen köyde hem su ihtiyaçlarını gidermişler hem de Yemen Şeriflerinden olan Şeyh Yahya olarak bilinen evlliyaullahtan bir zâtın kabrini ziyaret etmişler ve hac ibadetini yerine getirmek için hazırlıklara başlamışlardır.[20]

3. 2. Mekke Güzergâhındaki Ziyaret Yerleri

Yoluna devam eden kafile Vâdî's- Sükker, Asfan, Vâdî Şerif gibi yerlerde konaklayarak Ümmehâtü'l Mü'minin olan Meymûne ra.'ın kabrini ziyaret etmiş, Ten'im'de Hz. Aişe adına inşa edilen mescide kadar gelmiştir. Burası Hz. Peygamberin hanımı Aişe ile kardeşi Abdurrahman'a Veda Haccı için ihrama girmelerini emrettiği yer olarak bilinmektedir. Umre için gelen yolcular burada ihrama girdikleri için ihram yeri olarak adlandırılmıştır. Yol boyunca karşılaştıkları kimselere Mina'daki durumu sormayı da ihmal etmemişlerdir.[21]

Cinân-ı Mekke olarak da bilinen ez-Zâhir'de sahabenin önde gelenlerinden Abdullah b. Ömer'in kabrini ziyaret etmişlerdir. Bazıları buranın bir kabir değil de makam olduğunu söylese de Ayyâşî kabrinin burada olduğuna kanaat getirmiş ve hüsn-ü niyetle ziyaretini gerçekleştirmiştir. Hacıların bir kısmı Hz. Peygamberin burada gecelemesi ve gusül abdesti aldığı, ulemanın da bunu müstehab gördüğü gerekçesiyle aynı şeyi yapmışlardır.[22] Fakat Ebû Sâlim ve bazı arkadaşları ez-Zâhir'i geçip zü Tuvâ'ya ulaştıklarında burada boy abdesti almışlar ve ikindi namazını eda etmişler, böylece Mekke'ye girmek için hazır hale gelmişlerdir.

3. 3. el-Ayyâşî'nin Mekke-i Mükerreme'ye Gelişi

Hicaz bölgesinin en önemli şehri Mekke'dir. Cahiliye döneminde de haccın ve ticaretin kalbi konumundaki Mekke, risaletle birlikte haccın da merkezi olması sebebiyle Müslümanlar için en kutsal mekân olarak kabul edilmiş, savaşlara ve

---

[20] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s 306
[21] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s 312.
[22] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s 313.

saldırılara maruz kalsa da bu konumunu asla kaybetmemiştir.[23] Ebû Sâlim'de Kur'an-ı Kerîm'in kendisine farz kıldığı, İslam'ın temel esası olan ibadetini gerçekleştirmek, kutsal beldeyi ziyaret etmek maksadıyla uzun bir yolculuk gerçekleştirmiş ve nihayet 5 Zilhicce Cumartesi günü bir önceki gün karşılaştıkları Mısır kafilesi ile birlikte ılık esen sam yeli ile Mekke'ye ulaşmıştır. Yolculuğu esnasında haramilerin saldırılarına uğrayan, kervandaki malları yağmalanıp, birkaç kişinin ölümüne sebep olan hadiselerle karşılaşan ve neredeyse geri dönecek hale gelmiş olan Şam kafilesi ise 6-7 Zilhicce tarihlerinde Mekke'ye ulaşmıştır.[24] Irak'tan gelen hacı adayları ise tarihin 8 Zilhicce'yi göstermesi sebebiyle, herhangi bir yere yerleşmeden doğrudan Mina'ya geçmişler, yanlarındaki çadırlar ve develer vd. eşyaları sebebiyle ise hacıları zor durumda bırakmışlardır.[25]

Gurub vakti Bâbü's-Selâm kapısından Mescid-i Harama giren Ebû Sâlim;

"Kalbim sevinçten uçacak gibiydi, büyük bir sürur içinde Bâbü's-Selâm'dan içeri girdik ve bütün karanlıkları nura çeviren Beytü'l-Atik karşımızdaydı. Yukarıdan aşağı salınan örtüsü ile nur saçıyordu…"

diyerek duygularını ifade etmiş ve sözlerini aşağıdaki beyitler ile tamamlamıştır:

فكأنه لما بدا متشمرا والطائفون به جميعا أحدقوا

ملك همام ناهض للقاء من قد زاره وله إليه تشوق

فتبادر الغلمان رفع زيوله حتى إذا رجعوا جميعا أطلقوا

Ebû Sâlim'in Mekke'de yaşanan olumsuz durumlar olarak en çok üzerinde durduğu konu ise hırsızlık vakaları olmuştur. Hacılar bu türden olaylar sık yaşanır hale geldiği için güvenli bir ev bulmakta oldukça zorlanmışlardır.[26]

---

[23] Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, **Âsârü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbâd**,Dâr Sâdır, Beyrût, t.y., s. 74-75.

[24] Hac yolu güvenliğine oldukça önem veren Osmanlı Devleti hac emirleri vasıtasıyla da bu yolların ve kervanların güvenliğini sağlamıştır. Bu konuda en önemli amil, bedevilerden kaynaklanan sıkıntılardır. Urban saldırıları ve Mekke emirlerinin zaafiyeti ve Zeydîlerin tazyiki gibi bazı problemlerle sistemin sıkıntıya düştüğü zamanda da hac emirlerinin atanma yöntemleri değiştirilmiş ve cerde birliği oluşturulmuştur. Mustafa Gürler, XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Mes'elesinde Cerde Başbuğluğu, **Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası; İdarî, Siyasî ve Coğrafî Yapı, Tartışmalı Milletlerarası Toplantı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 265-267.

[25] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s 315.

[26] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s 324.

Hac ayları dışında Mekke'nin ileri gelenlerinden emirler, âlimler, salihler, tacirler Mina'da bulunan büyük ve çok odalı evlerde ikamet etmekte olup, Tâcüddîn el-Mâlikî'nin evi buradaki en güzel evler arasında sayılmaktadır.[27]

3.3.1. Hac Farizası İçin Yaptığı Hazırlıkları

İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilen hac ibadeti, sadece kişinin kendi ile alakalı olmayıp, sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi pek çok saiki kendinde toplayan, gücü yetenlere ömürde bir defa farz kılınmış bir ibadettir. Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam beldelerinin tamamının bir araya geldiği ve ibadet coşkusunu birlikte yaşadığı en önemli hadiselerdendir. Bu sebeple tarih boyunca Hicaz bölgesine hakim olan güçler hac organizasyonuna büyük önem vermişler ve bu durum devletlerin tüm Müslümanlara özen ve güvenlerini de gösterdikleri bir alan olmuştur. Ebû Sâlim'de bu durumun farkındadır. Ve bundan sonraki anlatımında daha da dakik davranmaya özen göstermiştir.

Rabiğ'de hac vazifesi için ihramlarını ve kıyafetlerini yıkayan hacılar, gusül abdesti almışlar, ihram elbiselerini ve yeni nalinlerini giyerek iki rekât namaz kılmışlar, niyetlerinin ardından telbiye getirmişler, uzun bir yolculuğun ardından maddi- manevi temzilenerek en önemli ibadetlerini eda etmek için hazır hale gelmişlerdir.[28]

3.3.2. Hac Farizasının İfası ve Haccın Kutsal Mekânları

Üçüncü defa Haremeyn'e vasıl olan Ebû Sâlim aynı heyecan ve iştiyakla hac ibadeti için hazırdır. Mekke'ye ulaştığında hemen Kabe'yi ilk ziyarette gereken kudüm tavafını yapmış ancak izdiham sebebiyle Hacerü'l-Esved taşını öpmeye muvaffak olamadığı için sadece selamlamakla yetinmiştir. Mültezem'de bir süre durarak etrafı seyretmiş, zemzem suyundan içerek, tavaf namazını eda etmiş ve boş bir zaman bulup Hacerü'l-Esved taşını öpebilmiştir. Ardından Safa Tepesi'ne giderek, ayette haccın şiarı olarak belirtilen sa'yini tamamlamıştır.[29]

---

[27] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s.325.
[28] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 306.
[29] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 316. Ebû Sâlim Merve tepesi tarafında yer alan çarşının ve satıcıların hacıları engellediğini görmüştür. Kutsal kabul edilen bir yerde insanların satıştan men edilmesine karşı olsa da onların sa'y yapan hacılara zorluk olmasını da eleştirmekten geri durmaz.

Mekke'ye ve Mescid-i Haram'a olan hasretiyle sabah namazını kılıncaya kadar burada kalan Ebû Sâlim tavaf yaparak ve nafile namazla geceyi değerlendirmiştir. Bâb-ü İbrâhim tarafından, Şeyh Muhammed el-Karamisî'nin yakınlarında on iki riyal değerinde ev kiralayarak, değerli eşyalarını da Arafat'tan dönünceye kadar ona emanet ederek vakfe için şeyhin yanından ayrılmıştır. Hac zamanı bölgede hırsızlık olaylarının arttığını ve ikamet ettiği yerde de bu türden vakalara tanıklık ettiğini dile getiren Ebû Sâlim durumdan epey şikâyetçidir.[30] Aynı gün hocalarından Şeyh İsâ es-Seâlebî ile karşılaşmasından bahsetmeyi ihmal etmemiş, şeyhin hastalıktan zayıf düşmüş olduğuna şahit olarak üzüntüsünü dile getirmiştir.[31]

8 Zilhicce günü Mina'ya hareket eden Ayyâşî öncesinde Akabe[32] Mescidi'ne uğrayarak dua ve niyazda bulunur. Öğle namazına kadar burada ibadetle meşgul olarak, müezzinin ezanı okuması ile birlikte yeniden ihram elbisesini giyer. Hanefi olan imamın namazı tamamlamasını kendi bağlı bulunduğu Mâlîkî mezhebi açısından hata olarak değerlendiren Ebû Sâlim arkadaşlarına da hatırlatır ve cem-i taksir ile namazı iade ederler,[33] geceyi de Malîkîlerde sünnet olduğu üzere Mina'da geçirirler. İyi bir fakih olan Ayyâşî bu durumu önceden tahmin etmiş ancak kargaşaya ve bir ayrılığa mahal vermemek için de ihtiyatlı davranmıştır. Arafat'ta konusunda da mezhebinin gereklerine göre hareket etmiştir. Mağribli bazı hacılar bilgi eksiklikleri sebebiyle sekizinci günü Arafat günü zannederek oraya gitmişler, Ayyâşî ise güneşin doğuşu ile birlikte Arafat'a doğru hareket etmiş, daha önceki hac yolundan daha kolay bir şekilde önce Nemire'ye[34] gelmiştir.[35] Kısa sürede buranın dışında bir yere gelerek çadırını kurmuş, güneşin zevâliyle birlikte gusül abdesti almış ve hutbenin ardından

---

Ayyâşî ziyaret ettiği yerleri, kutsal mekanları tasvir ederken çok ince nüansalara yer vermemiştir. Oysa birçok seyyah özellikle kutsal yerleri anlatırken hem edebi hem de uzunca anlatımları tercih etmişlerdir. Örneğin İbn Cübeyr, Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eserinde Kâbe tasviri yaparken adeta kelimelerle resmini çizmiş, her türlü detayı atlamadan zikretmeye büyük önem göstermiştir. Bkz. İbn Cübeyr, **Rıhletü İbn Cübeyr,** Dâru Sâdır, Beyrut, 1980, s.59.

[30] Yakalanan suçlular insanların gözü önünde hapsedilirken, geceleyin serbest bırakılmaktadır gibi bir iddiası da var. Fakat hac mevsiminden sonraki dönemlerde şehirde tam bir güvenliğin olduğunu, hacca engel olacak düşüncesi ile sıkı güvenlik tedbirlerinin bu dönemde uygulanmadığını gözlemlemiştir.

[31] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 317.

[32] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 323-324. Hz. Peygambere ensarın biat ettikleri yerde inşa edilmiş olan bu mescit, hacıların da uğrak noktalarından birisidir.

[33] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 318.

[34] Nemire: Arafat'ın batı tarafındaki bir dağın adıdır. Hz. Peygamber Vedâ haccında buraya gelmiştir.

[35] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 317-318.

cem ile öğle ve ikindi namazlarını eda etmiştir. Vakfe için Cebel-i Rahme'ye gelen Ebû Sâlim değişik lehçeler, diller, izdiham ve insanların uğultusu sebebiyle hutbeyi tam anlamıyla işitememiş ve eserinde de hutbenin konusunu aktaramadığını belirtmiştir. Artan sıcaklık da hacıların Arafat'taki durumunu daha da zorlaştırmıştır. Müzdelife'de de su ihtiyacını karşılayacakları bir yer olmadığı için Arafat'ta abdestlerini alıp vakfe için Müzdelife'ye yönelmişlerdir.[36]

Müzdelife vakfesi dönüşünde kiraladıkları eve giden Ebû Sâlim, sabah namazının ardından Mina'ya cemreleri taşlamak için hareket etmiş, havanın sıcak olması sebebiyle yine zorlu bir yolculuk yapmıştır. Mekke Emîri Şerif Zeyd[37] şeytan taşlamaya yanındaki görevlinin sıcaktan korunması amacıyla taşıdığı ipekten bir şemsiye ile diğer muhafızları ve askerleriyle birlikte Mina'ya gösterişli bir alayla gelişini biraz da hayranlıkla izlemiştir. Sağlı sollu yol kenarına dizilen halk onu selamlamaktadır. Ebû Sâlim; "Avam onu Allah'ın yardımı seninle olsun diye selamlarken, ulema es-Selâmü aleyküm demektedir."[38] Sözleriyle halk arasındaki karşılmaa merasimlerine de yer vermiştir. Emir Zeyd ise halka başı ile işaret ederek karşılık vermiş ve bir nevi törene dönüşen selamlama işi son bulmuştur.

Dönüşte buldukları bir berbere tıraş olmuş, ücretini ödeyip vazifesini yerine getirmiştir.[39] Kurban kesim yerlerinden, kesilen kurbanların vasıflarından bahsetmiş, bu sayede muhtaçların ihtiyaçlarının karşılandığını da gözlemlemiştir.[40]

Mescid-i Haram'a gelen Ebû Sâlim Kâbe-i Muazzama'nın örtüsü İstanbul'dan gelen yenisi ile değiştirildiği için kapıların hizmetliler tarafından kapatıldığını ve hac

---

[36] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 319.

[37] **Eş-Şerîf Zeyd:** Zeyd b. Muhsin b. Hüseyin b. Hasan h.1014 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. 1041 yılında Mekke emirliği görevi tevdi edilmiştir. h. 1077 yılında yine Mekke'de vefat emiştir. Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki Muhibbi, **Hulâsatü'l-eser fî a'yani'l-karni'l-hadi aşer,** Dâru's-Sâdır, Beyrut**,** C. II, s.176. Zirikli, **el-Alam,** C. III, S. 60-61.
Ebû Sâlim, Emir Zeyd'in mütevazi ve hüsn-ü ahlak sahibi, yaşadığı dönemin en iyi yöneticilerinden olduğunu aktarmaktadır. Ehl-i beytten bir kısım kimseler gibi bir dönem Zeydiyye mezhebine meyletse bile sonradan Ehl-i sünnet akidesine sahip çıkmış ve Hanefiliği benimsemiştir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 326. Ancak diğer bazı kaynaklarda Emir Zeyd'in selefi olan Şerif İdris'in katletmek istediği Mısır Valisi Ahmed Paşa'yı bir ziyafette zehirlediği rivayet edilmektedir. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996, C. V, s. 82-83.

[38] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 326.

[39] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 320.

[40] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 325.

emirleri ve kafile başkanları gibi görevliler dışında hiç kimsenin girişine izin verilmediğini görmüş ve geri dönmek zorunda kalmıştır.[41]

Fıkıhçı kimliği ile ön plana çıkan Ayyâşî sa'y ve tavafın mezheplere göre yapılışı ve hükümleri konusunda tartışmalara latife başlığı altında yer vermiş,[42]Beytü'l-Atik ismini kullandığı Kâbe'yi tarif etmiş, ölçülerinden bahsetmiş ve gördüklerini elinden geldiğince çizmeye çalışmıştır.[43]

Şeytan taşlama günlerinin de sona ermesi ile bir kısım hacılar zevalden sonraya bırakarak kerahat vaktinde ibadetlerini yerine getirmiş olsalar da[44] hac vazifelerini tamamlayan hacılar, sultanın mahmilinin de Mina'dan ayrılması ile Mağriblilerin büyük çoğunluğu Mekke'de alışveriş yapmak üzere hızlıca hareket etmişler, yalnız Irak kafilesi bir müddet daha burada kalmıştır.[45]

3.3.3. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ziyaret Ettiği Diğer Kutsal Mekânlar

İslam âleminin en kutsal şehri, İslam dininin doğduğu nokta olması sebebiyle Müslümanların tarihinin önemli bir kısmının yaşandığı yerdir. Bu açıdan bakıldığında Kâbe-i Muazzama başta olmak üzere önemli ziyaretgâhlara ve makamlara da ev sahipliği yapmaktadır. Ebû Sâlim de bildiği tüm bu mekânları ziyaret etmiş ve onlardan feyz almıştır.

Hz. Peygamberin doğduğu ev olarak rivayet edilen yeri görmek isteyen Ebû Sâlim, bu noktanın nasıl tespit edildiği konusunda kuşkular taşısa da hüsn-ü niyetle ziyaretini tamamladığını ifade etmiştir.

---

[41] Ebû Sâlim'in kısaca bahsettiği Kâbe'nin örtüsünün değişimi hadisesi o dönemde hayli ilgi çekici bir durum olmalıdır. Örneğin 19. Yüzyılda hac vazifesini yerine getiren Eyüp Sabri Paşa bu olayı tüm detayları ile aktarmış, pekçok tairhi bilgiye yer verdiği gibi kumaşının özelliklerinden ve tarih içinde renginin değişiminden bahsetmiştir. Bkz. Eyüb Sabri Paşa**, Mir'âtü'l-Haremeyn Haremeyn Tarihi, Mir'ât-ı Mekke,** haz. Ömer Fâruk Can, F. Zehra Can, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018, C. II, s. 995-1007.

[42] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 320-321.

[43] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 322-323.

[44] Ebû Sâlim hacıların son zamana kadar bekleyerek mekruh vakitte ibadetlerini yerine getirmelerini, konu hakkında bilgisiz olmalarına bağlamıştır. Çok defa hacılarda gördüğü eksikliği bu şekilde değerlendirmiştir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 331.

[45] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 331.-332.

Hz. Fatıma'nın doğduğu yer olarak bilinen Hz. Hatice'nin evini, Hz. Ali'nin doğduğu yeri ve Hz. Ebûbekir'in evini de ziyaret etmiştir. Hz. Fatıma'nın doğduğu ev konusunda öncekine nazaran daha az şüphe ile yaklaştığını söylemiş ve bu mekânların makam, kabir veya mescid olarak kullanıldığını aktarmıştır. Ancak böyle mübarek kabul edilen yerlere seyyahların ve tarihçilerin önceki asırlarda da yeterince ehemmiyet vermediğini bundan dolayı mekânların tespiti noktasında şüphe oluştuğunu eleştirmiş, yine de teberrük ve bereket için bu türden ziyaretleri yaptığını dile getirmeyi ihmal etmemiştir.[46]

3. 4. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ziyaret Ettiği Şeyhler ve Onlarla Münasebeti

Ayyâşî'nin bu yolculuğunu gerçekleştirmedeki en büyük amacının maşrıkın ilim ve kültür hayatından istifade etmek olduğunu dile getirmiştik. Birinci bölümde de Mekke'de ders aldığı hocalarından bahsettiğimiz için bu başlık altında bazı hocaları ve şeyhlerine olan ziyaretlerini kısaca zikredeceğiz.

Mina'dan Çarşamba günü ayrılan Ebû Sâlim, Şeyh Ali el-Yemenî vasıtası ile Haremeyn'de Nakşibendiyye Tarikatı'nın güçlü temsilcilerinden olan Şeyh Cemâlüddîn el-Hindî ile tanışır. Şeyhin davranışlarından oldukça etkilenen Ayyâşî, Mekke'de onun yaptıklarından ve irşad faaliyetlerinden övgüyle bahsetmiştir. Yine aynı gün Zeynü'l- Âbidîn et-Taberî'yi taziye için ziyaret etmiş ve ondan telkin ve hırka giydirmesi için söz almıştır. Cumartesi günü de Mescid-i Haram'da şeyhten Kâdiriyye, Sühreverdiyye ve Kübreviyye hırkası giymiş, ayrıca zikir ve telkin almış, kitaplarından rivayet konusunda da icazet talep etmiş, şeyhte bu isteğine olumlu yanıt vermiştir.[47]

Şeyh İsâ es-Seâlebi ile görüşen Ayyâşi ondan Nakşî zikri ve telkini almış, Şeyh Safiyyüddîn el-Kuşâşî'nin de aralarında bulunduğu sekiz hırkayı giymiştir.[48] Hocası

---

[46] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 358.
[47] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 334.
[48] Sekiz hırkadan kastının ulemadan belli kimseler adına verilen icazet olduğu anlaşılmaktadır. el-Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 336.

kendi el yazısı ile yazdığı silsileyi de Ebû Sâlim'e teslim etmiştir.[49] Silsileler ve tarikatları karşılaştıran Ebû Sâlim temelde Şâzeliyye ve Nakşibendiyye yolu arasında bir fark olmadığını, bazı ıstılahlarda ve kalbin halleri gibi konularda farklılıklar olduğu tespitini dile getirmiştir.[50] Sair vakitlerini de tavaf, namaz, dua ve zikirle geçiren Ebû Sâlim Mekke'nin sıcak havasına daha fazla dayanamaz ve hummaya tutulur ve hacamat yaptırarak şifa bulur.[51]

3. 5. Medine-i Münevvere Yolculuğu

Mekke'den ayrılan ilk kafile olarak Mağribli hacılar 20 Zilhicce Pazar gününden itibaren hac farizalarını bitirmiş, veda tavaflarını yapmış, ticarî işlemlerini, alış verişlerini tamamlamış, ulemanın, salihlerin duasını almış ve Medine-i Münevvere'ye doğru yola çıkmışlardır.[52]

Ancak sıcaklıklar arttığı ve su bulmak zorlaştığı için Medine'ye ulaşıncaya kadar hacılar oldukça meşakkat çekmişler, Sidi Abdurrahman da dâhil olmak üzere çok kişi hastalanmıştır.[53]

Yol boyunca Hz. Peygamberin gazvelerinin gerçekleştiği yerleri, konaklama mekânlarını da ziyaret etmişler, böyle yerlere genellikle mescidler inşa edildiğine şahit olmuşlardır. Ayrıca Ebû Sâlim'in anlatımlarından Mekke-Medine arasında yer alan su kuyularının ve konaklama yerlerinin izini sürmek de mümkündür.[54]

---

[49] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 336-340. Çeşitli hocalarının silsileleri arasında karşılaştırmalara da yer vermiş ve bunların kaynağını da zikretmiştir. Böylece Nakşibendiyye'nin Mekke'deki kaynaklarına ve silsilesine ulaşmak mümkündür.

[50] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 343-348. Ayyâşî'nin tasavvufî birikimini ve sûfî kimliğinin boyutlarını burada yaptığı açıklamalarda çok daha net görmemiz mümkündür. Çünkü karşılaştırma yapabilecek kadar Nakşîliğin temel prensiplerini kavramış ve bunları açıklamıştır.

[51] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 335.

[52] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 362.

Ebû Sâlim sıradan bir seyyah olmadığını, kendi dönemindeki ve ondan önceki seyyahları da eserlerinden tanıdığını her fırsatta onlara yaptığı atıflarla belli etmiştir. Örneğin: İbn Reşîd'in ve Şeyh Ebûbekr'in Harmeyn'e dair yazmış olduklarından haberdardır. İbn Reşîd'in seyahatinde anlattığı Hz. Peygamberin Arafat'a çıkışı ile ilgili rivayetlere bir takım eleştiriler de yapmıştır. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 362-363.

[53] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 366.

[54] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 366-373.

Hz muhammed'in doğup büyüdüğü ve ilk vahye muhatap olduğu Mekke ile hicret ettiği ve İslam teşriînin temellerinin atıldığı Medine şehri; İlsam tairhi boyunca tüm Müslümanların ilgi odağı olmuştur. Dünyanın her yerinden Müslümanlar bu iki kutsal şehri ziyaret aşkı ile yollara düşmüş ve amaçlarını gerçekleştirmek için pekçok zorluğa göğüs germişlerdir. İlim ehli kimseler de bu mukaddes beldenin önemini anlatmak amacıyla fezâil türü eserler vermişlerdir. Ayrıca Mekke- Medine tarihine

3.5.1. el-Ayyâşî'nin Medine Ziyareti

Mağrib kafilesi 2 Muharrem 1073 Perşembe günü Medine-i Münevvere'ye ulaşmıştır.[55] Şehre akşam vakti gelen hacılar Mescid-i Nebevî'nin kapalı olduğunu öğrendikleri için bir ribatta gecelemeye karar verir ve eşyalarını buraya bırakırlar. Fecr vaktinde mescidin açıldığını öğrenen Ebû Sâlim yorgun olmasına rağmen, gusledip hazırlanarak açıldığı zaman orada olacak şekilde hızlıca Ravza'ya gider. Hz. Peygamberin cennet bahçelerinden bir bahçe olarak adlandırdığı bölgeyi ziyaret eder, sabah namazını kılar ve diğer Mağrib hacılarının yanına döndüğünde Hz. Peygamberin huzurunda edebe mugayir davranışlarda bulunmamaları konusunda onları uyarır.[56]

Üç gece kadar Mısır kafilesi ile birlikte kalan Mağribliler güvenliklerini sağladıktan sonra daha uygun yerler bularak oralarda konaklamaya başlarlar.[57] Medine'deki ikameti müddetince öncelikle kalabalık ve büyüklüğü ile bilinen Meşhed-i İsmâil civarında konaklayan Ebû Sâlim, sıcak havalarda buradan Mescid-i Nebevi'ye ulaşımda oldukça zorluk çekmektedir. Ayrıca burada her Perşembe düzenlenen sünnet törenleri[58] de izdihama yol açmaktadır.[59] Ebû Sâlim ve arkadaşları sarıhummaya yakalanarak bir süre Mescide dahî çıkamamışlardır. Bütün bu olumsuz şartlardan dolayı Mescid-i Nebevî'nin doğu tarafında bir ribat kiralamışlar, orada da ancak on beş gün kalabilmişlerdir. Ardından Abdülkâdir Geylâni'ye nisbet edilen bir ribata taşınmışlar bu sayede de mescide oldukça yakın bir mahalle yerleşmişlerdir.[60] Böylece Medine'deki ziyaretgâhları da görmek için vakit bulmuşlardır.[61]

Medine'de hüsn-ü ahlakı sebebiyle şöhreti yayılan Ebû Sâlim'e Mescid-i Nebevi'de Mâlikî fıkhına dair soruları cevaplaması için bir kürsü tahsis edilmiştir.[62]

---

dair birçok eser de günümüze kadar ulaşmıştır. İbrahim Barca, **es-Semhûdî ve Medine Tarihi,** Siyer Yay., İstanbul, 2016, s. 20-21.

[55] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 373.

[56] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 373.

[57] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 373.

[58] Her Perşembe erken saatlerde çocuklarının sünnet merasimi için buraya gelen insanlar, şehitlik civarında pilav ve herise gibi yemekleri pişirip dağıtmaktadırlar.

[59] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 423-424.

[60] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 424-425. El-Ayyâşî, **İthâfü'l-Ehillâ,** s. 24.

[61] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 375.

[6262] l- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s.45

Şeyh Muhammed el-Fezârî el-Mâliki'de idare ettiği kütüphaneden ihtiyaç duyduğu dîvanlar ve musanneflerden faydalanması hususunda Ayyâşî'ye yardımcı olmuştur.

3.5.1.1. Medine'de Ziyaret Ettiği Türbeler ve Makamlar

Bir mutasavvıf olan Ebû Sâlim vefat etmiş olsalar da sahabe, evliya ve Salihlere derin bir saygı beslemekte ve onların maneviyatından feyz almaktadır. Kendi döneminde yaşayan ulemaya karşı derin muhabbetini, türbe ve makamlarda geçmiş dönem âlimleri ve Salihleri için de göstermiş ve gittiği her bölgenin önde gelen zatlerını ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. Medine-i Münevvere de özellikle sahabe kabirlerinin en çok olduğu bir şehir olması münasebetiyle Ebû Sâlim için büyük bir önem arzetmektedir.

Medine'nin Bâbü'l-Bakî kapısından çıkınca Safiyye binti Abdilmuttalib'in türbesi yer almaktadır. Medine surlarından sağa doğru devam edildiğinde ise Hz. Peygamberin duraklarından biri olan mescidle karşılaşmış, biraz daha ilerlediğinde ise Âkil b. Ebî Tâlib'in kabrinin de bulunduğu evini görmüştür. Burada ehl-i beytten kimselerinde mezarları yer almaktadır. Merâğî'nin de burada yapılan duaların kabul edileceğine dair görüşünü nakletmiş,[63] böylece bu makam ve türbelerin ehemmiyetini vurgulamıştır. Medine surlarının karşısında yer alan büyük kubbenin altında Hasan b. Ali ve annesi, Abbas, Zeyne'l-Âbidîn, Muhammed el-Bâkır, Câfer es-Sâdık gibi ehli beyt büyüklerinin türbesi yer almaktadır. Yine Âkil b. Abdilmuttalib'in evi ile bu meşhed arasındaki yerde Hz. Peygamberin hanımlarından Hz. Hatice ve Hz. Meymûne hariç diğerlerinin kabr-i şerifleri vardır. Ayrıca Peygamberin kızlarından Hz. Fâtıma[64] dışındakilerin mezarları da yine bu bölgede yer almaktadır. Hz. Peygamberin oğlu İbrahim'in, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas gibi sahabenin önde gelenlerinin kabrini de bu bölgede ziyaret ettiğini aktarmıştır.[65]

---

[63] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 376.

[64] Fatımâ'nın kabrinin Âkil'in evine daha yakın bir yerde olduğunu söyler. Ayrıca hz. Muhammed Osman b. Maz'un vefat ettiğinde; "Burası kardeşim Osman'ın kabridir ve ehl-i beytimden vefat edenlerin defnedileceği yerdir." Buyurduğu için mezarlar burada yer almaktadır. **Sünen-i Beyhâkî** 3. 412, s. 377.

[65] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 377-379.

Osman b. Affân'ın hûş kevkeb olarak adlandırılan türbesi de bâkî mezarlığının en uç noktalarından birindedir.[66] Şeyh Âdem el-Hüseynî en-Nakşibendî, Şeyh Şinnâvî gibi salihlerin ve tarikat silsilelerinin önde gelen isimlerinin mezarları veya türbeleri de yine Bâkî kabristanındadır.[67]

Ebû Sâlim'in kabir ziyaretlerinde en çok Râfızîler olarak zikrettiği Irak bölgesinden gelen grup dikkatini çekmiştir. Medine'de bulundukları zaman diliminin büyük çoğunluğunu ehl-i beytten Mûsâ Kâzım başta olmak üzere bu mezar ve türbelerde geçiren grup, burada medfun olan kimselere aşırı ta'zimde bulunmaktadır. On iki imamdan saydıkları İsmâil'den sürekli özür dileyen ve onun ismetine yani günahsızlığına inanan Yemenli İsmâîliler ile de aralarında sürekli bir çekişme yaşanmaktadır.[68]

Ehl-i beyt mezarlarını ziyaret eden Râfızîler çıkışta bir kuyu başında rahmet dileyip dua etmektedirler. Burası İmam Câfer es-Sâdık'ın içine düştüğü ve o güne kadar insanların gözü önünden kaybolduğuna inandıkları yerdir. Ayyâşî bu insanların itikadına özellikle de on iki imam görüşlerine şaşırmakta ve anlayışlarını ahmaklık olarak değerlendirmektedir. Muhammed b. Hasan el-Askerî olarak tanıdıkları on ikinci imam, Mehdi Muntazar'ın hala hayatta olduğuna inanıyor olmalarını da sert bir dil ile eleştirmektedir. Bu konuda hocalarından işittiği rivayetleri de değerlendiren Ebû Sâlim ihtimal vermese de doğru bilginin Allah katında olduğunu söyleyerek mevzuyu kapatmıştır.[69]

Bâkî'den başka Medine'de üç mezarlık daha bulunmaktadır. Bunların birincisi; Ebû Saîd'in babası Mâlik b. Sinan'ın türbesi,[70] Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'nin[71]

---

[66] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 379.
Türbe yakın zamanlarda yenilenmiş, büyük kubbesiyle dikkat çekmektedir.
[67] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 379. Ayyâşî daha pek çok kişinin ismini zikretmektedir. Bu türbelerin Bâkî mezarlığının hangi cihetinde bulunduğunu tarif etmiştir. Ancak üstünde kubbesi veya türbesi bulunan binaların kim tarafından, ne zaman inşa edildiği gibi konulara yer vermemiştir.
[68] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, 379-380.
[69] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, 381.
[70] Mâlik b. Sinan uhud şehidlerindendir. Kabrinin üstünü örten bir kubbesi vardır ve bu türbe kadim Medine çarşısının olduğu yerdedir.
[71] Muhammed en-Nefsü'z- Zekiyye'nin kardeşi Seyyid İdris ehl-i beytten Mağrib'i ilk defa gelen kişi olarak bilinmektedir. Sicilmâse şerifleri hariç Mağrib'de yaşayan şerifler onun soyundan gelmektedir. Sicilmâse şerifleri ise Nefsü'z- Zekiyye'nin neslindendir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 383. Şâkir Mustafa, **a.g.e.,** C. III, s. 1813.

kabri ve Hz. Peygamberin amcası Hamza'nın mezarıdır. Buralar Ebû Sâlim için Medine'de ziyaret edilerek dua ve tevessül edilebilecek yerlerdir.[72]

3.5.1.2. Hz. Peygamber Dönemine Ait Mescitleri Ziyareti

Medine Hz. Peygamberin hicret yurdudur. İlk İslam devleti burada neşet etmiş, sosyal, siyasi ilişkiler bu şehirde yerleşmiştir. Mekke'de yaşanan baskılar neticesinde inşa edilemeyen mescitler ilk defa Medine'de ibadete açılmış ve Müslümanlar rahat bir şekilde hem ibadet edebilecekleri hem de eğitim, tören gibi sosyal işlerini yapabilecekleri yerlere kavuşmuşlardır. Tarih boyunca bazı özelliklerini kaybetseler de mescitler daima İslam'ın en önemli temsil mekânları da olmuştur. Hz. Peygamberin ikinci harem olarak belirlediği Medine'de özellikle Mescid-i Nebevî başta olmak üzere kutsal kabul edilen birçok mescid bulunmaktadır. Ebû Sâlim'de bunları ziyaret etmiş ve özelliklerinden bahsetmiştir.

Kuba Mescidi; Kur'an'da takva üzerine inşa edildiği beyan edilen, İslam'ın ilk mescididir. Hz. Peygamberin buraya yapılan ziyaretin umre sevabına denk olduğunu bildirmesi ile hacıların da uğrak yerlerinden olmuştur. Namazlarını eda eden ziyaretçiler, kıble tarafında yer alan muhtemelen Sa'd b. Heyseme'nin evi olan Ali mescidine geçmişler ardından Gülsüm bt. el-Hedem'in[73] evini de ziyaret etmişlerdir. Mescidden ayrıldıktan sonra süslü taşlarla bezeli, kendine ait bir vakfı olan ribata gelerek burada dinlenen Ebû Sâlim ve diğer hacılar bina hakkındaki bilgileri Şeyh Salih b. Ahmed el-Yemenî'den almışlar ve etrafı hurma bahçeleri ile çevrili Cuma Mescidi'ne[74] doğru hareket etmişlerdir.[75]

Rehberin ilk isminin *Mescid-i Fadîh* olduğunu söylediği, o dönemde ise artık Mescid-i Şems olarak bilinen camide yapılan isim değişikliğinin sebebini öğrenememiştir.[76]

---

[72] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 383.
[73] Ensarın hanımlarından olan sahabidir.
[74] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 388.
[75] Cuma Mescidi, Hz. Peygamberin Kuba'dan çıkınca ilk defa Cuma namazı kıldığı vadinin ortasında inşa edilmiştir.
[76] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 389.

Mescid-i Kurayza: Hz. Peygamberin kuşatma esnasında namaz kıldığı yerde inşa edilmiştir. o günlerde bir moloz yığınına dönüşen minare kalıntısının bulunduğu mahallin Hz. Peygamberin namaz kıldığı yer olduğuna dair rivayetler de vardır. Hala Ben-i Kurayza'dan kalan evlerin yıkıntılarına da rastlamak mümkündür.

Mescid-i Ben-i Zafer: Ebû Sâlim'in aktardığı bilgilere göre ismi değiştirilen mescit, el- Bağle olarak bilinmektedir. Hz. Peygamberin Abdullah b. Mes'ud ve Muaz b. Cebel gibi sahabilerle birlikte buraya geldiği, onlara Kur'an okumalarını emrettiği ve Nisa Sûresi 41. Ayete geldiklerinde ise ağladığı, ardından namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Bu mescidin taşlarının bir kısmının Peygamber döneminden kaldığı, bir taş üzerinde bulunan izin Peygamber (sav.)'in vaaz esnasında dayandığı için oluştuğu, diğerinin ise onun parmak izi olduğuna dair inanç sebebiyle insanların onları ziyaret ederek teberrük ettiği nakledilmiştir.[77] Yine aynı gün Hz. Peygambere nisbet edilen kuyuları da görmüşlerdir.[78] Sair günlerde namaz kılmak için Mescid-i Kıbleteyn ve Mescid-i zü-Bâb'a yolculuk yapmışlardır.[79]

Ayyâşî Medine'de ziyaret ettiği mekânları, türbeler kabirler, mescidler ve su kuyuları gibi başlıklar altında topladığı için, aynı gün gördüğü mekânları farklı yerlerde zikretmiştir. Bu bazen kafa karıştırıcı olabildiği gibi, belli başlıklar altında toplanmış olması konuları bulmak açısından kolaylaştırıcı bir etki olmuştur.

3.5.1.3. Uhud Dağı Ziyareti

Hz. Peygamberin; "Biz Uhud'u severiz, Uhud'da bizi sever." buyurduğu, İslam tarihinin ikinci savaşının yapıldığı ve Müslümanlardan yetmiş şehidin kabrine de ev sahipliği yapan yerdir Uhud dağları.

Medine ahalisi her perşembe Hz. Hamza'nın kabrine ve Uhud Dağı'na gitmeyi adet edinmişlerdir. Büyük bir kubbe ile örtülü olan kabristan içeri girmek isteyenler için ancak Perşembe günü ziyarete açılmaktadır. Bu ziyarete dâhil olan Ebû Sâlim'de Hanefi olduğunu özellikle belirttiği bir grupla yola çıkmıştır.[80] Ziyaretin önemli

---

[77] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 390.
[78] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 391.
[79] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 394-395
[80] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 396-397.

olmasının bir nedeni de Allah Resulünün manen Ehl-i Medine ile beraber olduğuna inanmış olmalarıdır.[81]

Ebû Sâlim Uhud Dağı'na, şehitliğine ve orada şehit olan sahabilere özel bir önem göstermiştir ve bunu da zikrettiği ayet ve hadislerle desteklemiştir. Hz. Peygamberin de sık sık ziyaret için geldiğini nakletmiş, bölgeyi etraflıca tarif etmiş ve kutsiyetini sürekli vurgulamıştır.[82] Uhud Dağı ve çevresinde Hz. Peygamberin namaz kıldığı veya Hz. Hamza'nın şehit edildiği yerlere çok sayıda mescid inşa edilmiştir. Buralarda abdest alan insanlar namazlarını da rahatlıkla eda edebilmektedir.[83]

3.5.1.4. Hz. Peygamber Dönemine Nisbet Edilen Medine Su Kuyuları

Sultanların kurdukları vakıflar ile su kaynakları ve kuyular korunmakta, sürekli tamir ve bakımları yapılmaktadır. Bunun için hususi görevlendirilmiş hizmetliler alışmaktadır.[84] Ebû Sâlim Hz. Peygamber dönemine nisbet edilen yedi kuyu ziyaret etmiştir. Bunlar;

Aris Kuyusu: Hz. Osman'ın bir Yahudi'den satın aldığı kuyu[85] aynı zamanda onun Hz. Peygamberin yüzüğünü de düşürdüğü yerdir.[86]

Busâ Kuyusu: Kuba yolu üzerinde bulunan kuyunun hemen yanında küçük bir kuyu daha bulunmaktadır ve bazı insanlar ikisini birbirine karıştırdığını özellikle belirtmiştir.[87]

Budâ'a Kuyusu: Medine'nin kuzeyindeki kuyunun bulunduğu yerde bir de mescit vardır.[88]

---

[81] Ebû Sâlim'in aktardığına göre Medine fukahası ona şu şekilde bir menkıbe anlatmıştır; " hz. Hamza'nın kabrine yapılan bu ziyaretleri hoş görmeyen, bid'at olduğu için halkı da bundan engellemek isteyen bir zat Ravza'da iken bir gün Hz. Peygamberi Ravza'dan çıkarken görür. Ya Rasulullah nereye gidiyorsun diye sorduğunda ise, kafile birlikte Hamza'yı ziyarete gidiyorum cevabını almıştır. Böylece o da yaptığı yanlışın farkına varmış ve grupla birlikte yola koyulmuştur. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 398.
[82] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 396-406.
[83] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 406-408. Bugün bahsedilen yerlerde herhangi bir mescit bulunmamaktadır. Bunu ifade et.
[84] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 420-411.
[85] Müslim de bunun rivayeti var
[86] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 409. Buhariden bak .
[87] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 412.
[88] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 413.

Hâi Kuyusu: Bâkî kabristanı yakınlarında yer alan kuyunun suyu tatlı olduğu için Hz. Muhammed'in sık sık su içmek için uğradığı rivayet edilmiştir.[89]

Rûme Kuyusu: Hz. Peygamberin; *"Kim bu kuyuyu satın alırsa Allah cennette karşılığını misliyle verecektir."* buyurduğu ve Hz. Osman'ın satın aldığı kuyudur.

Ğars Kuyusu: Hz. Peygamberin; *"Vefat ettiğim zaman beni Ğars kuyusundan yedi kırba su ile yıkayınız."*[90] buyurduğu, Kuba'nın doğusunda yer almaktadır.[91]

Yesîr Kuyusu: Hz. Peygamber kuyunun isminin 'Asîra' (zorluk) olduğunu öğrenince, değiştirilmesini istemiş ve kolaylık anlamına gelen 'Yesîr' ismini tercih etmiştir. Fakat Ebû Sâlim buraya geldiğinde kuyu artık el-Ihn (العهن) olarak bilinmektedir.[92]

Bunlara ek olarak Ebû Sâlim Bi'ru Sukyâ ve Bi'ru zemzemden de bahsetmiştir. Daha çok hurma ağaçlarının sulanması için kullanılan kuyular olduğundan dolayı hacılardan az sayıda kişi tarafından bilinektedir.[93]

3.5.1.5. Medine Halkının Su Baskınları Nedeniyle Terk Ettiği Vâdiler

Hz. Peygamberin hicret ettiği yıllarda da, iklim şartları uygun ve sulama imkânları bol olduğu için Medine halkı genellikle tarımla uğraşmaktadır. Hurma bahçeleri ile Medine Hicaz yarımadasının önde gelen şehirleri arasındadır. Bereketli vadilerin bu durumun oluşmasında önemli rol oynadığı da hakikattir.

Ebû Sâlim'in hakkında bilgi aktardığı vadiler Hz. Peygamberin namaz kıldığı, bereketli ve mübarek olarak bahsettiği yerlerdir. Buralardan geçen kanallar sayesinde Medine toprakları sulanmaktadır. Zaman zaman uğradıkları su taşkınları ile bereketli araziler haline gelmişlerdir.

---

[89] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 414.
[90] **Sünen-i İbn Mâce,** 1. 471.
Enes ra. Hz. Peygamberin; "Bana Ğars Kuyusundan su getiriniz." buyurduğunu ve o kuyunun suyundan içtiğini rivayet etmiştir. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban, **Kitabü's-Sikât,** C. IX, Dâiretü'l- Meârifi'l-İslâmiyye, Haydarabad, 1973, s. 173.
[91] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 414-415.
[92] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 415.
[93] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 416. Zemzem olarak adlandırılması Mekke'deki zemzem'in bereketine atıfla olmuştur.

Vâdi'l-Atîk: Bir ay kadar devam eden sellere maruz kalan vadi Medine'nin batısında yer almaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur*: "el-Atîk mübarek bir vadidir."*[94] Hakkında pek çok beyit yazılan vadi, Medine'nin en büyük arazilerini de içinde barındırmaktadır.[95]

Vâdî Buthân: Medine evlerinin ortasında yer alan vadidir. Hz. Peygamber burası için: " Cennet kaplarından bir kaptır (bölgedir)" buyurmuştur.

Vâdî Kanât: Medine'nin en büyük vadisi kabul edilmektedir.[96]

3.5.2. el-Ayyâşî'nin Medine'deki İlmî Faaliyetleri

Ebû Sâlim Safer ayı geldiğinde Medine'de yaşayan Mâlikîlerin isteği ile mescidin batı duvarına yakın olan yerde oluşturduğu halkaya, ikindi vaktinden akşam namazına kadar geçen sürede Muhtasar-ı Halil dersleri vermeye başlamıştır. Bir ay kadar devam eden dersler Ayyâşî'nin hummaya yakalanması sebebiyle sekteye uğramıştır.[97]

Rebiü'l-Evvel ayında ise yine talep üzerine Şeyh Yâsin'den ödünç aldığı Şerhu'l-Menâvî'den takip ederek Cemaziye'l-Âhir ayına kadar Şemâil okutmuştur.[98]

Sudanlı bazı çevrelerin talebi üzerine Şeyh Senûsî'nin Mukaddimât ve Suyûtî'nin üzerine İtmâmü'd-Dirâye adlı şerhini de yaptığı en-Nikâye adlı eserini okutmuştur.[99]

---

[94] Sahih-i Buharî, 2/556.
[95] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 418.
[96] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 420.
[97] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 427.
[98] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 428.
[99] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 430. Bu eserleri daha önce okumadığını belirten Ebû Sâlim, onlarla birlikte meseleleri ele aldığını ve gücü yettiğince öğrenmeye ve öğretmeye çalıştığını dile getirmiştir.
Ebû Sâlim bu konulardan bahsederken ilgili görünmemesine rağmen, Irak kafilesinin Medine'ye ancak Safer ayının ortasında ulaşabildiğini, Mekke'den hareket ettikten sonra çok yavaş yol aldıklarını neredeyse kırk gün kadar geçtiğini anlatmıştır. Ayrıca bu kafile kendi ülkesinden hareket etmek için kişi başı elli dinar vergi ödemek zorunda bırakılmıştır. Bu verginin alınıp alınamayacağını tartıaşn Ebû Sâlim kervanın Isfahan'a bağlı olarak geldiğini Arapların bulunduğu Irak bölgesine ulaştığında ise onların güvenliğinden diy^r-ı Rum sultanının sorumlu olduğunu anlatmıştır. Ancak bu bahsinde Osmanlı Sultanının veya devletin güvenlik önlemlerinden bahsetmemiştir. Isfahan'dan gelen bu kimselerle dini meseleleri tartışan Ayyâşî onları Mutezîlî görüşleri sebebiyle de eleştirmiştir. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 431-435.

3.5.3. Medine Halkının Dini Törenleri, Kutlamaları ve Çeşitli Gelenekleri

Bayramlar, kandiller vs. dini günler Osmanlı coğrafyasında büyük bir coşkuyla ve kendine has geleneklerle kutlanan günler olmuştur. Vahyin merkezi kabul edilen Haremyen'de de bu türden etkinlikle o dönemin en önemli olayları kabul edilmiş ve bir takım hazırlıklarla, halkın da katılımıyla kutlanmıştır.

Mevlid-i Nebi Etkinlikleri: Hz. Peygamberin doğumu olarak bilinen 12 Rebiül-evvel günü yaklaştığında daha çok Hintli Müslümanlardan oluşan temizlik görevlileri mescitte hummalı bir çalışmaya başlamışlardır. Ebû Sâlim kandillerin ve ışıkların kontrol edildiğini, her türlü detayın dikkatlice düşünülerek hazırlandığını müşahade etmiştir. Mevlid kandili günü yatsı namazından sonra yöneticiler, şairler ve münşidler sırayla kendilerine ayrılan yerlere oturmuşlar, kandile özel olarak hazırlanan ayin başlatmışlardır. Salavatlar, neşideler okunmuş, Hz. Peygambere övgü ve selamlar dile getirilmiş, akabinde de çeşit çeşit şerbetler ve tatlılar ikram edilmiş, rengârenk çiçekler dağıtılmıştır. Çok sayıda kadın da bu kutlamada mescidde hazır bulunmuştur.[100]

Miraç Kandili: Recep ayının 27. Gecesi Medine halkı ve civardan gelen insanlar mescitlere koşmuş ve sabaha kadar açık olan bu mübarek mekanlarda dua ve namazla meşgul olmuşlar, özellikle Mescid-i Nebevî'de, Allah resulünün huzurunda hacetlerini dile getirerek, yüksek sesle dua eden insanlar gecenin ilerleyen saatlerinde daha da çoğalmıştır.[101]

Cuma Günleri Tekrarlanan Etkinlikler: Medine halkı Mevlid kandilinde yaptıklarına benzeyen etkinliği her Cuma yapmaktadır. Mescid-i Nebevî süpürülerek temizlenirken, revaklarından birinin altında toplanan insanlar kasideler okumakta mutrip ile taksimler geçilmektedir. Ardından Bâkî kabristanına giden halk, ashabın mezarlarına ve diğerlerine reyhanlar bırakıp dönmektedirler.[102] Cuma hutbelerinde öncelikle Hz. Peygambere salat-u selam getirilmekte ardından onun âli ve ashabına selam edilmekte ve Ebû Sâlim'in Sultan-ı Türk dediği Osmanlı hükümdarına -ona göre mübalağalı ifadelerle- ta'zimde bulunulmaktadır. Duadan sonra Şerif Zeyd'de sultana

---

[100] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 438-439.
[101] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 465.
[102] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 439.

ta'zimde bulunmaktadır. En son da Medine Emiri Seyyid Hüseyin b. Hammad'a dua edilmektedir.[103]

Ay başında Gerçekleştirilen Kutlamalar: Haremeyn halkının adetlerinden biri de her ayın ilk günü yapılan kutlamalardır. Mağrib'te yalnızca bayramlarda veya özel günlerde yapılan bu tarz kutlamalar, Mekke ve Medine'de sürekli tekrar etmektedir. Yeni başlayacak ay için geniş çaplı bir şey yapamayan insanlar dahi evinde bir kutlama düzenlemektedir.

Medine'de Nikâh ve Cenaze Gibi Törenler: Medine halkı cenazeleri mescidin içine getirmekte ve namazı da buraka kılarak, Bâkî mezarlığına defnetmektedir. Sadece Rafızîler cenazelerini mescidin dışında bekletmektedir. Ebû Sâlim için cenazenin mescidin içine getirilmesi görülmemiş bir olaydır. Aynı şekilde nikâh törenleri de Mescid-i Nebevî'nin içinde yapılmaktadır.[104]

3.5.4. el-Ayyâşî'nin Medine İzlenimleri

Harem-i Şerif'ini çeşitli işlerini üstlenen, vakıflarla ilgilenen ağalar vardır. Bunlar evlenmemiş kimselerdir ve bütün mesailerini mescide harcamaktadırlar. En üst rütbede kırk kadar ağa bulunur ve bunlardan vefat eden kimselerin yerine talebelerinden biri geçmektedir. Tüm ihtiyaçları Beytü'l-Mâl'den karşılaan ağalardan Nakib ve Harem şeyhi hariç diğerleri özel sebepleri olması haricinde, mescitte ikamet etmektedir.[105] Ebû Sâlim'in bahsettiği ağaların yaşam tarzı rahiplere benzer görünse de yetki ve görev bakımından onlarla karıştırılmamalıdır.

Haremeyn'de namazların hepsi ilk vaktinde kılınsa da sabah namazı isfirar denilen, biraz daha aydınlık bir vakte te'hir edilmektedir.[106] Uzunca bir süre

---

[103] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 463-464.
Ebû Sâlim bu tür ifadelerden sıkıntı duyduğunu, en büyük saygı ve teşbihin Allah ve Resulüne yapılması gerektiğini savunmaktadır.
"Hâdimü'l-Haremeyn" ifadesinin ise tarihi kaynaklardan edindiği bilgiler doğrultusunda ilk defa Selâhaddin Eyyûbî tarafından kullanıldığını belirtmiştir.
Seyyid Hüseyin b. Hammad'da Şerif Zeyd'in emri altında Medine Vilayetini yönetmektedir.
[104] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 448-449.
[105] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 458-459.
Nakib ve ağaların görevleri, geldikleri yerler gibi pek çok konuda detaylı bilgiler için bkz. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 457-463.
[106] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 442.
Bu durum Hanefi mezhebinin bir uygulamasıdır. Ebû Sâlim Mâlikî Mezhebi'ne bağlı bir fakih olduğundan dolayı, namazın geciktirilmesine karşı çıkmaktadır.

mezheplere ve tanıdığı fakihlere göre sabah namazının vaktini tartışan el-Ayyâşî yine fıkhî bilgisini ortaya koymuş, Hanefilere olan itirazlarını dile getirmiştir.[107]

Haremeyn'de Mağrib'ten farklı olarak müderrislerin Çarşamba ve Cuma günlerinde hafta tatili yapması, Mağrib'te ise Perşembe Cuma günleri tatil olduğu için Ebû Sâlim'in zorlandığı konulardan biri olmuştur. Çünkü Perşembe günleri Uhud gibi şehir dışında yer alan kutsal yerleri ziyaret günüdür ve derslerini buna göre düzenlemekte sıkıntı yaşamıştır.[108]

Medine'ye hacıların gelişi ile birlikte fiyatların yükselmesi ve ev kiralama hususunda ev sahiplerinin yaptığı bir takım hileler Ebû Sâlim'in şikâyetçi olduğu konular arasındadır.[109] Para birimlerinin değerinin de Ebû Sâlim'in Mağrib'te alışkın olduğundan farklı olması onu sıkıntıya sokan diğer bir husus olmuştur.[110]

Yerli halkın sürekli etli yemekler yemesini, hatta kadınların; 'biz et yemeğinden başka bir şey pişirmeyi bilmeyiz.' sözlerini de eleştirerek ve bunun sağlıklı olmadığını dile getirmiştir.[111]

Medine halkının süslü evlerde ikamet etmelerini, yeme-içme ve giyinme konusunda abartılı yaşam sürmelerini de tenkit eden Ebû Sâlim, geçmiş dönemlerde ehl-i Medine'nin kanatkar olduğundan bahsetmiş, özellikle acem olarak nitelendirdiği asker ve bürokrat kesimin gösterişe daha düşkün olmasına dikkat çekmiştir.[112] Yerli halkın bâdiyede yaşayanları ile şehirde yaşayanları ve acemlerin kıyafetleri de birbirinden farklılık göstermekte olup, giyim tarzlarından onları tanımak mümkün olmaktadır.[113]

---

[107] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 442-448.
Namazın sahih olup olmadığını mezheplere göre tartışan Ebû Sâlim, hadisin varid olduğu durumlarda mezhep görüşlerinin yerini de yeniden gözden geçirmiştir.
[108] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 441.
[109] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 454.
[110] Para biriminin sarf, riyal, dinar veya dirhem olarak isimlendirilmesi konusunda Ebû Sâlim bir takım Mâlikî âlimlerle de münazara yapmıştır. Çünkü bu durum satıcı ile müşteri arasındaki anlaşmazlıklara da temelinde yer almaktadır. el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 450-453.
[111] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 456.
[112] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 456.
Acem olarak nitelendirdiği bu kimseler ekseriyetle Türkler ve Kürtlerdir. Bir nevi Sultanın malını burada harcadıklarını söyleyerek ağır bir ithamda bulunmuştur.
[113] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. I, s. 457.

3.5.4.1. Medine Yönetimi

Ayyâşî Medine'deki ikameti boyunca valilerin görevleri hakkında yeterince bilgi edinemediğinden bahsetmiştir. Kaledeki askerlerin emiri hususu da aynı şekildedir. Harem-i Şerif şeyhi ve kale komutanı onun zannına göre aynı statüde görülmektedir. Haremeyn idaresi genel olarak Hüseynî şeriflerin elinde bulunmakta olup o dönemde Şerif Zeyd ve hanımı bu görevi sürdürmektedir. Bütün memurlar ve görevliler nihayetinde sultana bağlı olarak çalışmaktadır.

Mekke emiri ile Medine emiri arasında daima bir çekişme olup, birbirlerine askeri ve siyasi anlamda üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar. Mekke'yi sultası altında bulunduran Hasanoğulları o yıllarda galip durumdadır.[114]

3.5.4.2. Mısır ve Şam Hac Kafileleri Hakkındaki İzlenimleri

Mısır'daki ikametinde de bahsettiğimiz gibi Ebû Sâlim kültürel yaşam açısından Mısır halkını eleştirmekte, bir takım uygulamalarını hoş karşılamamaktadır. Bu konu hakkındaki yorumlarını Medine'de tekrar karşılaştığı Mısır ve Şam'dan gelen hacılara dair görüşlerinde yeniden görmekteyiz.

Medine'de üç gün geçiren Mısırlı hacıların kafilesi nihayet şehirden ayrılmış, Ebû Sâlim için bu durum büyük bir ferahlık sağlamıştır. Anlaşılan o ki çok kalabalık olmaları ve davranışlarındaki taşkınlık ve aşırılıklar sebebiyle Ayyâşî Mısırlılar hakkında olumlu düşüncelere sahip değildir. Her yıl şehirden ayrılmadan önce mescidin içinde çok sayıda mum yakıp vedalaşma için hazırlık yapan Mısır halkı o sene emirleri ile aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle bu ritüeli gerçekleştirmeden yola koyulmuştur.

Mısırlı kafilenin ardından, sıcaklıklar sebebiyle hacılardan birkaçının vefat ettiği Şam kervanı Medine'ye ulaşmış, onların gelişi ile birlikte ticari hayat da hareketlenmiştir. Medine'de on gün kalarak Hz. Peygamberin mescidinde kırk vakitten daha fazla namaz kılma şerefine nail olmuşlar, sünnet olarak değerlendirdikleri bu vazifeyi de ifa etmişler, böylece Hz. Peygamberin müjdesine nail olmanın da rahatlığı ile şehirden ayrılmışlardır. On günün sonunda şehirden ayrılan

[114] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 464.

kervan Tebük yakınlarında onlardan vergi isteyen Arap bir grupla karşı karşıya gelmiş ve mallarının ve develerinin büyük çoğunluğunu kaybetmiş, pek çok kişi de katledilmiştir. Bu durumun en büyük müsebbibi ise o sene değişen kafile emiri olmuştur. Daha önceki yıllarda da aynı grupla karşılaşan emirler onlara belli bir miktar vergi ödeyerek güvenli bir şekilde bölgeden ayrılırken, o yıl kervanın başındaki emir bunu bilmediği için reddetmiş ve acı olayların yaşanmasına sebep olmuştur.[115] Görülen o ki alınan tüm tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti zaman zaman güvenliği sağlamada yetersiz kalmakta ve kervanlar saldırılara açık hale gelmekte, kendilerine göre bir yöntemle sorunlarını çözmeye çalışmaktadırlar.

3.6. el-Ayyâşî'nin Medine'den Mekke'ye Dönüş Yolculuğu

Muharrem ayının ikinci günü Medine'ye gelen Ayyâşî yedi buçuk ay sonra -17 Şaban 1073 günü- hocası İsâ es-Seâlebi ile Ramazan ayını Mekke'de geçirme kararı almışlar ve Medine'den tekrar Mekke'ye doğru hareket etmişlerdir.[116] Medine halkının kalmaları konusundaki ısrarları karşısında Ebû Sâlim istihareye başvurmuş, "Ramazan umresi benimle birlikte yapılmış bir hac gibidir."[117] hadisinde varid olduğu üzere bu müjdeye nail olma niyetiyle iki deve satın almış, üzerine de Ağa Seleym'in hediye ettiği sadece Hicaz'da görmüş olduğu شقدف denilen mahmilleri yerleştirmiş, ihram elbisesini giymiş ve yola koyulmuştur.[118] 29 Şaban gece yarısında, yaklaşık on iki gün sonra Mekke'ye ulaşan kafile Şam çarşısının arka tarafında Dâru'n-Nedve civarında kiraladıkları eve yerleşmiştir.

3.6.1. Mekke'de Yaşanan Sel Vakası ve Mescid-i Haram'daki Su Baskının Yol Açtığı Tahribat

Mekke'ye gelişi ile birlikte umre vazifesini yerine getiren Ebû Sâlim Harem-i Şerif'e döndüğünde aşırı yağmurun sele dönüştüğünü, mescidin içinin tamamen su ile dolduğunu görmüştür. Hatta bir kısım insanlar yüzerek tavaflarını tamamlamaya çalışmakla tehlikeli bir iş yaptıklarının farkında değildir. Mekke emiri Zeyd bizzat

---

[115] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. I, s. 384-387.
[116] Ancak ikisinin beraber yolculuk yaptığına dair bir anlatımı bulunmamaktadır. Daha sonra şeyhi Mekke'ye ulaştığı gün sabah namazında Harem-i Şerif'te görmüştür. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 140.
[117] Sahihi buhari
[118] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C.1, s. 467, C. II, s. 135-136.

gelerek durumu müşahede etmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde Harem'in içindeki su boşaltılmıştır. Suyun çekilmesi ile birlikte geriye çamur kalmış, yüzlerce insan günlerce büyük bir çaba sarf ederek tortuyu temizlemeye uğraşmıştır. Ki bu iş Ramazan ayı boyunca devam ettiği gibi Şevval ayı geldiği halde hala bitirilememiştir. Büyük bir maddi olanak da isteyen temizleme ve yenileme işlemi için Cidde Ağası Süleyman Ağa Sultanın yüz bin dinar tahsisat göndermiştir.[119]

Selin yol açtığı hasardan Şeyh İsâ es-Seâlebî'de etkilenmiş ve kütüphanesi tarumar olmuş, seksen mücellid kitabı suyun içinde kalmış, şeyh kullanılamaz hale gelen kitaplarının gömülmesini istemiştir.[120]

Ebû Sâlim Mekke'de yaşanan bu hadisesinin farklı etkileri de olduğunu dile getirmiştir. Örneğin; fiyatlar düşmüş, içilebilir suya ulaşım kolaylaşmış hatta zemzem kuyusunun suyu epey yükselmiş, uzun yılar sonra Mekke'nin havası serin bir hale gelmiştir.[121]

3.7. el-Ayyâşî'nin Mekke'de Ramazan Ayına Dair İzlenimleri

Ramazan ayında Mekke'de özellikle de Harem-i Şerif'te insanlar daha çok ibadetle ve namazla meşgul olmaya başlamışlar ve vakitlerinin büyük çoğunluğunu mescitte veya gece boyu açık olan çarşılarda geçirmeye başlamışlardır. Halkın büyük çoğunluğu her Cuma umre yapmaya başladığı için Ten'im Mekke yolunda sürekli izdiham yaşanmaktadır. Ebû Sâlim'de Cuma günlerinin yanı sıra pazartesi günleri de umre yapabilmek için mikat mahalline gidip gelmiş, Ramazan ayının 21. Gecesi olduğunda ise mescidde itikâfa girmiş, böylece mübarek ayı bereketli bir şekilde değerlendirmiştir.[122]

Mescid-i Haram içinde bulunan her mezhebin kürsülerinde gece boyu Kur'an-ı Kerim okunmakta olup Ramazan'ın sonu yaklaştığında sırasıyla hatimlerini

---

[119] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s.141-142.
Yapılan yenileme çalışmaları ile tavaf ve sa'y alanı ve mezhepelre ait kubbelerin olduğu yerler de yeniden düzenlenmiş, tezyinata daha çok önem verilmiş, kandillerin sayıları artırılmıştır.
[120] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 143.
[121] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 143-144.
Ebû Sâlim yaşanan bu hadiseden sonra Şeyh İsâ es-Seâlebi'nin evinin civarında bir yer kiralamaya muvaffak olmuş, böylece onunla irtibatını daha sıkı bir hale getirmiştir.
[122]el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 145.

tamamlayarak törenler düzenlemektedirler. Yine gece boyu tehlil ve tesbihatlar da devam etmektedir. Sesi güzel olan bu kârîlere çeşitli bağışlar da yapılmaktadır.[123]

Ramazan ayı boyunca Kâbe'nin kapısı iki defa açılmış, her ikisinde de Ebû Sâlim içeri girerek namaz kılma imkânına kavuşmuştur. Bunun dışında Zilkâde ayında mu'tad süpürme ve temizleme işlemi için Kâbe'nin kapısı açılmış, örtüsü el değmeyecek seviyeye kadar yükseltilmiştir. Bu işleme yerli halk Kâbe'nin ihrama bürünmesi olarak adlandırmışlardır. Ayrıca Şevval ayının sonlarında Mekke'de yaşan selden sonra da temelde hasar gören mermerlerin tadilatı için de Kâbe kapısı açılmıştır. Bütün bunların dışında Şaban ayında halkın ziyaretine açılan Kâbe'nin içini ziyaret hakkı bir gün erkeklere bir gün kadınlara tahsis edilerek umumun burada namaz kılması sağlanmıştır. Ancak bu ziyaretlerde Ayyâşî orada bulunamamıştır.

Ayyâşî Beytullah'ın 7 defa kapsının açıldığını anlatmıştır. Bu günler:

1. Yevmü'n- Nahr olarak bilinen Zilhicce'nin onuncu günüdür. Kurban bayramının ilk gününde Kâbe'nin örtüsü değiştirilmektedir. Ancak bu zaman diliminde görevliler dışında herhangi birinin içeri girmesine izin verilmemektedir.
2. Muharrem ayının onuncu günü olan Aşûra günü.
3. Mevlid Kandili'nin kutlandığı Hz. Peygamberin doğduğu gün olan 12 Rebiü'l-Evvel
4. Şaban ayında halka açılan ziyaret günü
5. Ramazan ayında gerçekleşen iki ziyaret
6. Zilkâde ayında yapılandır.[124]

   Ebû Sâlim aynı yıl içinde bu ziyaretlerden beş tanesinde bulunduğunu, bu sayede Allah'ın büyük bir lütfuna eriştiğini belirtmiştir.

3.8. Mekke Ziyaretgâhları

Mekke İslam'ın doğduğu şehir olması, Kâbe'nin burada yer alması ve Hz. Peygamberin hayatının büyük kısmını geçirdiği yer olması bakımından en kutsal mekândır. Kur'an-ı Kerim'de Ümmü'l Kur'a olarak bahsedilen şehir, Hz. İbrahim'in

---

[123] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 146-147.
[124] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 147.

eşi ile oğlu İsmail'i yerleştirmesi ve Kâbe'yi inşa etmesinden itibaren önemini yitirmemiştir. Binlerce yıllık tarihi olan şehir özellikle İslamî dönemin en önemli ve kutsal mekânlarına ev sahipliği yapmaktadır. El-Ayyâşî'nin anlatımları ile bu mübarek yerler aşağıdaki şekildedir.

Sevr Mağarası: mücavir bir grup ile Hz. Peygamberin bir müddet kaldığı bu mağarayı 8 Şevval günü ziyaret ettiğini kaydetmiştir.[125] Oldukça küçük olan mağaraya iki giriş bulunduğunu, bunlardan Hz. Peygamberin girdiği rivayet edilen tarafın ise çok dar olduğunu, iki kişinin burada nasıl kaldığına şaştığını görüyoruz. Diğer giriş ise içeri girip çıkmakta zorlanan birisi tarafından insanların girişini kolaylaştırmak amacıyla açılmış olup, mağaranın içi ve dışı namaz kılan insanlarla dolup taşmaktadır.[126]

Hira Mağarası: Zilkade ayının ilk günlerinde bir grup mücavirle birlikte erken saatlerde yola çıkan Ebû Sâlim gün doğumunda ilk vahyin mekanı Hira Mağarası'ndadır. Buranın kutsiyetinden uzunca bahsetmiştir.[127]

Mekke halkının ziyaretgâh olarak belirlediği alanlardan biri de Abdullah b. Ömer'e nisbet edilen kabirdir. Ebû Sâlim net olarak hatırlayamasa da 13 Zilkade olarak belirttiği gün halktan kadın erkek büyük bir grup buraya ziyaret düzenleyip, civarında da gecelemektedir. Ebû Sâlim, mezarın sahabiye olan aidiyetini araştırmış fakat ulemanın asılsız olduğunu dile getirdiği rivayetler üzerine bina edilen bu kabir ziyaretine katılmamıştır.[128]

Cîrâne: Mekke'ye on sekiz mil uzaklıkta olan bölge Mekke ile Taif arasında yer almaktadır. Vâkıdî ve Taberî'nin tarih konusunda ihtilaf etmiş olsalar da, Hz. Peygamberin burada ihrama girerek umre yaptığına dair rivayetleri zikretmişlerdir. Ancak Mekke halkı daha sonraki dönemlerde buradan ihrama girmeyi bırakmış, hatta Cîrâne'nin mîkat mahalli olduğunu bileyecek kadar buraya bigâne kalmışlardır. Bu

---

[125] Tevbe 40. Ayette de yine bu mağaradan bahsedilmektedir.
[126] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 151-152.
[127] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s 164-165.
Bazı insanların zaman zaman uzlete çekilme ihtiyacı olduğunu düşünse de uzun vadede bunun mümkün olmadığını, insanın medeni bir varlık olarak diğerlerine de muhtaç olduğu görüşündedir.
[128] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s 162.

duruma şaşıran Ebû Sâlim: "Fıkıh kitapları da olmasa böyle bir şeyin yapılmadığını zannedeceğim."[129] demekten kendini alamamıştır.

3.8.1. Cidde Yolculuğu ve Ziyaret Mekânları

Mekke'de Şâfîi imamlarından Zeyne'l-Âbidin et-Taberî'nin sohbetinde bulunmuş,1064 yılındaki haccında şeyhten icazet almıştır. Kıraat ilminde yeniden ders istemiş fakat şeyh işlerinin çokluğundan dolayı bu talebini reddetmiştir.[130] Ebû Sâlim Mekke'de rivayet için içlerinde Ebû Mehdî'nin de yer aldığı farklı şeyhlerden icazet aldığı hadislerin hepsini de senedleri ile zikretmiştir.[131]

Meşrik ekollerine eserinde oldukça geniş yer veren Ebû Sâlim burada karşılaştığı, tanıştığı âlimleri ve eserlerini, onların görüşlerini belirtmiş, övgülerini veya eleştirilerini dile getirmiştir. Pek çok âlimin icazet silsilesini takip etme imkânını da bizlere sunmuştur.

3.8.2. El-Ayyâşî'nin Cidde'de Ziyaret Ettiği Mekânlar

Cidde'de bulunan makam ve kabirleri ziyaret etmek isteyen Ayyâşî kendisi ve hoca İsâ es-Seâlebî için iki merkep kiralayarak makber ve mescidleri ziyaret niyetiyle 10 Şevval Cuma günü yola koyulmuştur. Cidde deniz boyunca uzanan çarşıları, alışveriş mekânları ile hareketli bir şehirdir. Yerli halk genellikle şehir merkezinde yer alan kahvehanelerde oturmakta ve buralarda çeşitli konularda sohbetler yapılmaktadır.[132]

Hz. Havva'nın Kabri:[133] Hz. Havva'nın kabri siyah taşlarla kaplı yaklaşık üç yüz zira' (arşın) uzunluğundadır.[134]

---

[129] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 166.
Umre için Cîrâne'den ihrama girmek isteyen Ebû Sâlim yol tarifi için halktan birine danıştığında; oradan umre olmaz. Mîkat mahalli Ten'im'dir itirazı ile karşılaştığını kaydetmiştir.
[130] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 181.
[131] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s 197
[132] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s 154.
[133] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-Âyân,** C. V, s. 385.
[134] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 153-155.
Ebû Sâlim'in Haremeyn'den sonra en çok görmek istediği yer Cidde olmuştur.
Mekke ve Cidde arasında bulunan sekiz kadar kahve de yine onun alışık olmadığı bir şeydir. İnsnalar buralardan su ve kahve gibi ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi hem kendileri hem de hayvanlarını da dinlendirmişlerdir.

Mescid-i Kebîr: Cidde'nin ulu camiidir. Oldukça büyük kırmızı mermerleri ile göze çarpan mescidin sütunları -hocasının verdiği bilgilere göre- Habeşistan'ın fethi ile birlikte oradan getirilmiştir.[135]

Cidde'de birkaç gün geçirdikten sonra aynı yolu takip ederek hocası ve arkadaşları ile birlikte Mekke'ye geri dönmüşler, Mekke'ye ulaştıklarında Kâbe'nin tadilatıyla birlikte değişikliğe uğradığını, çatısına ek yapıldığını müşahede etmişlerdir.[136]

3.8.3. Taif Yolculuğu ve Ziyaret Mekânları

Tâif, Hz. Peygamberin tebliğ için geldiği fakat taşlanarak kovulduğu, Medine'ye hicretinden çok sonraları İslam'ı kabul eden Hicaz bölgesinin zenginliği ile ön plana çıkmış şehirlerindendir. Ebû Sâlim'in şehri ziyaret etmedeki amacı; türbe ve kabirleri görmek, duada ve niyazda bulunmak, feyzinden teberrük etmektir.

Zilkade ayının on dokuzuncu günü Mekke ve Tâif halkından da bir kısım insanların refakatinde yola çıkan Ebû Sâlim öncelikle hac menzillerinden olan Mina ve Müzdelife'ye uğramıştır.[137]

Tâif: Ebû Sâlim, saray gibi yüksek binaları, üzüm ve hurma bahçeleri ile zengin görünümlü ve güzel bir şehir tasviri çizmiştir. Öncelikle Mescid-i Â'zam'a giden kafile burada Hicaz bölgesnin en öneki kârîlerinden olan Şeyh Abdülaziz b. Hasan b. İsâ et-Tuvâtî ile tanışmış, ardından Seyyid Abdurrahman el Miknâsî'yi şehrin yüksek noktalarından birinde yer alan evinde ziyaret etmiştir.[138] Adı geçen şeyhler dışında

---

[135] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s 155.
[136] el- Ayyâşî, **a.e.,** C. II, s. 160-161.
[137] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 167.
Burada Ebû Sâlim Mekke'ye kadar ulaşan su kanallarını da görmüştür. İki koldan şehri sulayan kanallar Cîrâne'den geçmektedir. Tarih kitaplarından okuduğu kadarıyla biri Emevier dönemine aittir diğeri de Abbasiler döneminden Zübeyde bint Câ'fer b. el-Mansur'un yaptırdığıdır. Fakat bu su yolu o döneme kadar sağlam bir şekilde ulaşamamıştır ki, Osmanlılar Haremeyn'e su konusunda büyük bir yatırım yapmışlardır. Ebû Sâlim'e göre bu durum Osmanlı Devleti'nin azametini ve Haremeyn'e verdikleri önemi göstermektedir. Fakat yine de kanalları tamir ettiren ve diğer hizmetleri yapan Padişahın adını zikretmemiş veya tarihi bir bilgi vermemiş, Osmanoğulları olarak bilinen Türkmenler demekle yetinmiştir.
Şeyh Abdülaziz'e kıraatını dinlettiği gibi ondan bir de icazet almıştır. el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s.173.
[138] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 169-170.

Tâif'te ilimle meşgul olan pek kimse olmadığından yakınan Ebû Sâlim bu durumu eleştirmiştir.

Mescid-i Âzam'ın civarında bulunan *Abdullah b. Abbas'ın kabr-i şerifini* de ziyaret etmiş, Huneyn Gazvesi'nden sonra Hz. Peygamberin ve hanımları Ümmü Seleme ve Aişe için çadırların kurulduğu rivayet edilen mekânı görmüş, adını hatırlamadığı birkaç mescidi daha ziyaret etmiştir.[139]

Tâif şehrinin çarşıları Necid bölgesinden gelenler için bir ticaret merkezidir. Her çeşit meyve ve sebzeyi bulmanın mümkün olduğu bu çarşıdaki bolluk karşısında Ebû Sâlim hayretini gizleyememiştir. Hicaz bölgesinin en güzel şehirlerinden olmasına rağmen haber aldıkları salgın hastalık tehlikesi sebebiyle, kısa sürede ziyaretlerini tamamlamış ve Mekke'ye dönmüşlerdir.[140]

3.9. Mağrib'e Dönüş Yolculuğu ve Yol Menzilleri

İki deve satın alan Ebû Sâlim 2 Muharrem 1074 yılında ikindi namazını eda edip, Hz. Peygambere bol bol salât-u selâm okuyarak, uzunca süre ikameti sayesinde ilmî ve manevi havasını teneffüs ettiği Medine'den, Mağrib hacılarının kaldığı bölgeye en yakın olan Bâbü'ş Şam kapısından çıkarak yeniden Mekke'ye doğru yola koyulur. Şeyhi Molla İbrahim'de şehrin çıkışına kadar yürüyerek onlara veda etmek üzere hazır bulunur. Vâdi Akîk'e geldiklerinde yorulmuşlardır. Bölgenin güvensiz oluşu sebebiyle burada karşılaştıkları deve sahibi bir çiftçiden tedirgin olan Ebû Sâlim'in arkadaşları onları yanına davet etmesine rağmen bu davete olumsuz karşılık vermişler, fakat Ebû Sâlim onun yanına gitmiş ve adam onu devesine bindirerek lütufta bulunmuştur. Bu duruma şaşıran seyyahımız onunla birlikte Zu'l-Huleyfe'ye kadar geldiklerinde yatsı vakti girmiştir. Burada geceleyen kafile sabah yeniden yola çıkmış, şerefli bir bölge olarak tanımladığı er-Ravha'ya geldiklerinde ise vakit akşama yaklaşmış olmasına rağmen burada gecelemeden Mekke'ye doğru devam etmişlerdir. Ertesi gün er-Ravhâ

---

[139] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 175-176.
Bu kabrin Hz. Peygamberin oğlu Abdullah'a ait olduğuna dair rivayet olduğunu da söylemiş, ancak tarih kitaplarından edindiği bilgiye göre Abdullah b. Abbas olduğu kanaatine ulaşmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Ebû Sâlim Tâif'te yaşadıklarını tam anlamıyla kaydetmemiştir.
[140] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 176.

yakınlarındaki el-Gazâle mescidini ziyaret etmişler ve es-Safrâ yakınlarına gelinceye kadar mola vermeden yola devam etmişlerdir.[141]

Bir sonraki gün kafile, Yenbû tarafına doğru yönelerek Bedir şehitlerinden Ubeyde b. Hâris'in kabrini ziyaret etmiş, öğle vaktine doğru oradan ayrılmış ve tatlı suyu bol geniş bir yere ulaşmışlardır. Fakat yerli halk ile Afrikalılar arasında yaşanan çekişmeden dolayı bölgeyi güvensiz görmüşler ve konaklama düşüncesinden vazgeçip yola devam etmişlerdir. Ayyâşî burada herhangi bir saldırıya uğramamış olmalarını veya bir hırsızla karşılaşmadan geçebilmelerini Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirmiştir. Hızla yola devam eden hacılar ertesi gün sabah Yenbû'ya gelmişler ve sıcaklıkların artması sebebiyle Yenbû'da iki gün geçirmişler, fakat sıcaklıkların daha da artması ve yol kesicilerin korkusu ile bir gece münadi çağrı yapmış ve hemen harekete geçen kafile Vâdi'n-Nâr'dan ayrılmaya karar vermiştir. Buradan sonraki birkaç günlük yolculukta Ebû Sâlim uğradıkları menzillerin isimlerini zikretmeden geçmiş, yaşadıkları korku, susuzluk ve tehlikelere odaklanmıştır. Anlaşılan o ki karşılaştıkları zorluklar o güne kadar yolculuklarında meydana gelen en sıkıntılı durumlardandır.[142] Nihayet el- Muveylih'e kadar gelen hacılar bir gece burada konakladıktan sonra sahil yoluna doğru çıkarak buldukları ilk su kaynağından hayvanlarının su ihtiyaçlarını gidermişler, böylece sıcağın yol açtığı zararlardan bir nebze olsun kurtulmuşlardır.

29 Muharrem'de Gazze'ye doğru yola çıkan Ebû Sâlim Kudüs, el-Halil, Remle, Hân, el-Arîş, Dimyat gibi şehirleri ziyeret etmiş, Nil üzerinden Kahire ve İskenderiye'ye geçmiş, ardından Trablus'a dönerek 17 Şevval 1074 yılında Fas'a ulaşmıştır.[143] Ebû Sâlim, doğu ve batı arasında geçen yaşamı boyunca, kütüphane kurmuş, zaviyeyi tanınır hale getirmiş ve yaptığı seyahatlerle de ilmî birikimini genişletmeyi, her ilim dalının üstadlarından dersler almayı ihmal etmemiş, kendinden sonraki Mağribli seyyahlara da temel teşkil edecek, birçok özelliği kendinde

---

[141] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 401.
[142] el- Ayyâşî, **a.g.e.,** C. II, s. 402.
Ebû Sâlim sıcaklıkların o derece arttığından bahseder ki bu bölgede Mısırlı bir kafile telef olmuş, birçok insan ve yüzlerce binek hayvanı ölmüştür.
[143] Muhammed el-Câsir, **a.g.e.,** s.10.

barındıran seyahatnamesini yazmış ve 1679 yılında henüz elli üç yaşında iken dâr-ı bekâya irtihal eylemiştir.

SONUÇ

17. Yüzyıl, Mağrib siyasi ve toplumsal olarak çok hızlı değişimlerin yaşandığı, iç ve dış tehditlerin oluştuğu bir döneme tesadüf etmektedir. Sürekli isyan eden Berberi kabilelerinin yanında İspanyol ve Portekiz işgalleri de özellikle Fas'ı zor durumda bırakmıştır. Bu zorlu süreçte sadece dini değil ictimai fonksiyonları da olan tekke ve zaviyeler ön plana çıkmış, Ebû Sâlim'in babasının kurduğu zaviyesi de el- Mağribü'l-Aksâ'nın bağımsızlık mücadelesinde ve toplumsal inşasında önemli roller oynamış, Afrika'da her daim yaşanan berberi isyanlarında da aktif görev almışlardır. Yalnız bir mutasavvıf gibi hareket etmek yerine aksiyoner bir tavır sergilemişler, Sa'di yönetinin haksız tutumlarına karşı isyan hareketlerinin merkezinde olmuşlardır. Kabile mensuplarının aynı zamanda tarikat mensubu sayılıyor olması da, ailenin bölgedeki etkinliğini pekiştirmiş, hem maddî hem manevî pek çok görevi üstlenmişler ve bayraktarlığını yapmışlardır.

Bütün bu misyonları gerçekleştirebilmek amacıyla, entelektüel bir âlim olarak tarih sahnesinde yerini alan Ebû Sâlim el-Ayyâşî, içinde yaşadığı toplumun dinamikleri ile hareket etmiş, bölgenin geniş ilmî mirasından payına düşeni elde etmeye gayret etmiş, fakat bununla da yetinmeyerek doğunun ilmî havzasından da faydalanabilmek için genç yaşında üç defa hac yolculuğu gerçekleştirmiştir. Uzun yıllar süren bu yolculuklar sayesinde doğu ve batı arasında ilmî bir bağ ve köprü kurmayı başarmış, farklı kültür ve medeniyetleri tanımıştır. Fas, Mısır ve Hicaz bölgesinin tanınmış hocalarından dersler ve icazetler almış, özellikle tasavvuf, hadis, fıkıh, edebiyat gibi ilimlerde ön plana çıkmış her mezhep ve meşrepten âlimden istifade etmiştir. Fas, Miknas, Marakeş, gibi Kuzey Afrika ilim merkezlerine uzak olan Atlas Dağlarının güneyinde yer alan Midelt bölgesinde ilmî faaliyetlerin yayılması için büyük bir gayret göstermiş, babasından aldığı mirası, yüzyıllarca devam edecek bir gelenek haline getirmeyi başarmış, gerek zaviyede gerekse Karaviyyîn medresesinde verdiği derslerle Afrika'nın tanınmış simalarının yetişmesine de büyük bir katkı sunmuştur.

Âlim olmanın getirdiği kitap sevgisi ile de ön plana çıkan Ebû Sâlim, ziyaret ettiği hemen her şehirde kitapçıların ve kütüphanelerin yerini öğrenmiş, şahıslara ait olan veya halka açık kütüphanelerden mutlaka istifade etmiştir. Kendi kaleme aldığı eserlerinden bir kısmını hocalarına takdim ettiği gibi, onların kitaplarından da kendisi için nüshalar yazmayı ihmal etmemiş, maddi zorluklar yaşadığı zamanlarda kitaplarından bir kısmını satmak zorunda kalmıştır. Bu kitap alışverişı aynı zamanda maşrık ve mağrib ulemasının birbiri ile olan ilmî münasebetini de artırmıştır.

Ebû Sâlim hayatı ve seyahatleri boyunca diğer insanlarla olan ilişkilerinde değerleri ön planda tutmuş, olayları, sözleri, insanların güçlerinin derecesini ve kültür seviyelerini hemen görüp, fark etmiştir. Olaylara ve insanlara karşı eleştirel bakış açısından uzaklaşmamış ve bu konuda delillerini sunmayı ihmal etmemiştir. Dünyevî makamlardan mümkün olduğunca kaçınan Ebû Sâlim, Fas kadılığı gibi her türlü teklifi reddetmiş ve ilim yolunda yürümeyi tercih etmiş, sûfî bir yaşantı çerçevesinde hayatını devam ettirmiş ve mutasavvıfların bir yaşam biçimi olarak da gördüğü seyahati benimsemiş, Mağrib, Hicaz arasındaki uzun ve tehlikeli yolculuğu çıkmakta tereddüt etmemiştir.

Çeşitli ilimleri kendinde cem ettiği bir dîvan olarak tasarladığı er-Rıhle adlı seyahatnamesi hem 17. Yüzyıl Mağribinin hem de Mısır ve Haremeyn'in ilmî birikimi yanında kültürel, coğrafî ve tarihî özelliklerini de yansıtmaktadır. Fas'tan Mekke ve Medine'ye kadar olan hac yolunun izini sürmemizde yardımcı olan bu eser, yol güvenliği, hacıların durumu, hac kervanlarının yaşadığı sıkıntıları günümüze yansıtmakla beraber, bölgedeki tarihi yapıları, türbe, tekke ve zaviyeleri, ribatları, su kuyularını, insanların yaşam biçimini, milli, dini ve kültürel etkinliklerini göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Evliya Çelebi veya Nablusî gibi aynı dönem seyyahları ile karşılaştırıldığında çok daha fazla ilmî ve sosyal konulara yer vermiştir. Evliya Çelebi'nin Hicaz bölgesi halkına karşı üstten bakan ve aşağılayıcı yazılarına karşın, Ayyâşî son derece mutedil bir yaklaşımı benimsemiş ve Irak Rafızilerinin mezar ziyaretlerindeki aşırı tavırlarını "ahmaklık" olarak nitelemek gibi istisnai birkaç durum dışında bu çizgisinden ayrılmamıştır.

Şeyh Ebûbekir'in yolculuğuna dayanarak anlattığı kısımları mutlaka belirtmiş ve onlara yaptığı eklerle kendi seyahat deneyimini aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Mekke-Medine-Kahire gibi şehirlere geliş ve gidişi gibi önemli gördüğü olaylar dışında başlıklandırma yapmadığı eserinde, yaşadığı her günü de ayrıca belirtmemiş, tarihlendirme noktasında çok titiz davranmamıştır.

Ebû Sâlim çağdaşları ile karşılaştırıldığında, şiirleri dışında eserini oldukça yalın bir dil ve üslup ile kaleme almıştır. Sufizmden bahsetmediği zamanlarda renksiz ve cansız bir anlatımı olduğu eleştirilerine rağmen, her kesimden okuyucuya hitap eden nitelikte bir seyahatname ile döneminin Mağrib- Hicaz arası hac yolculuğuna ışık tutmuştur.

Bütün bunların yanında, her ne kadar belli etmese de Ebû Sâlim'in Osmanlı Devleti'ne karşı menfi tavrı da dikkati caliptir. Örneğin; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Abbasi halifesini ve ailesini katlettiğine yönelik haberi işittiği gibi nakletmiştir. Fakat diğer birçok tarihi konuda hem araştırma yapmış, hem de kendi yorumunu mutlaka eklemiştir. Uğradığı veya konakladığı her bölgeyi birçok detayına kadar aktarmaya özen gösteren Ebû Sâlim, Osmanlı yönetimi söz konusu olduğunda çok az bilgi vermiş, Tunus, Trablus, Kahire gibi birçok şehirde yönetici kademesindeki kimselerin ismini hiç telaffuz etmemiştir. Oysa onun gibi bir kişiliğin bu konuda bilgi sahibi olmaması düşünülemez. Bu durumu, sadece ilmî ve kültürel hadiselerle ilgilenmesi ve sair hususlara dikkat çekmekten kaçınması olarak da değerlendirmek mümkündür. Osmanlı yönetim merkezinin Hanefi mezhebine bağlı olduğunu düşündüğümüzde, hac, namaz gibi ibadetlerde ve kahve kültürü gibi günlük hayata dair konularda da Hanefilerin uygulamalarına da yoğun eleştiriler getirmiştir.

Haremeyn'e olan sevgisi ve bağlılığı, Ebû Sâlim'i orada şahit olduğu olumsuz durumları eleştirmekten alıkoymamış, Mekke'deki hırsızlık vakalarında veya Medine halkının lüks ve şatafat içerisindeki yaşamına tepki göstermiştir.

Ayrıca Fas'ta zaviyelerin başlattığı isyanlarda, tekkelerin birbirine yardım ettiği veya karşı karşıya geldiği, yoğun çatışmaların yaşandığı isyanlarda dahi, Sultanlar Fransa, Portekiz, İspanya gibi ülkelerden bir takım tavizlerle yardım istemiş olsalar da, Ayyâşî Zaviyesi başta olmak üzere diğer Mağrib zaviyeleri de Müslüman devlet

olmasına rağmen yönetime karşı ne bu devletlerden ne de Osmanlı sultanlarından yardım talebinde bulunmamışlardır.

Yedi ay süreyle ikamet ettiği Medine'de dini ve tarihi önemi haiz hemen her yeri ziyaret etmeye özen gösteren Ebû Sâlim, bu sayede Medine'nin hemen her köşesini bize aktarmış, fakat bunu bir turist edası ile yapmamıştır. O âlim ve edîb kişiliği ile hareket etmiş, kutsal bir beldeyi ziyaret ettiğinin daima farkında olmuş ve o edeb ile hareket etmiş çevresinden de aynı dikkat ve hassasiyeti göstermelerini beklemiştir. Fakih olmasının avantajı ile hac kafilesinde zaman zaman hac emiri gibi davranmış, hacıların yanlışlarını düzeltmiş, kervanın korunmasında aktif rol oynamıştır.

Karşılaştığı her rivayeti olduğu gibi aktaran Ebû Sâlim, konu hakkında kendi görüşlerini de aktarmayı ihmal etmemiş, eserinde zaman zaman uzun tartışmalar yapmıştır.

Dini hassasiyetlerinden taviz vermeden, ilmî geleneğini devam ettiren Ayyâşî ailesinin Fas'taki etkisi halen hissedilmekte olup, uzun yıllar boyunca daha devam edecek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas b. İbrahim: **el-İ'lâm bi men halle ve marâkeş ve Ağmât mine'l-A'lâm,** Thk. Abdülvehhab Benmansur, Rabat, 1974.

Abdülmecîd Kudûrî: **El-Mağrib ve Avrupa mâ beyne'l-Karneyni'l-Hâmis Aşera ve's-Sâmin Aşera (Mes'eletü't-Tecâvüz)**, 1. bs., ed-Dâru'l-Beyzâ, 2000.

Abun-Nasr, M. Jamil: **A Hıstory of the Maghrib in the Islamic Period,** Cambridge University Press.

Alevî, Abdullah bin-Nasr: **Min 'Alâ'mi'l-Fikri ve'l-Edebi fî fecri'd-Devleti'l-Alevîyye, Ebû Sâlim el-Ayyâşî el-Mutasavvıfı'l-Edîb,** el-Memleketü'l-Mağribiyye Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1998.

Asiltürk, Baki: "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası**," Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** 2000

Atalar, Münir: **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.

Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 2. bs., Kubbealtı yay., 2011.

Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdullah B. Muhammed: **İthâfü'l-Ehillâ bi İcâzâti'l-Meşâyihi'l- Ecillâ,** Thk. Muhammed es-Sezzâhî, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.

Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdullah B. Muhammed: **Er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** thk. Saîd el-Fâdılî, Süleyman el-Kuraşî, Dâru'l- Suveydî, BAE., 2006.

Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdullah B. Muhammed: **İktifâü'l-Eser bâ'de Zihâbi Ehli'l-Eser Fihrisü Ebû Sâlim el-Ayyâşî,** Thk. Nüfeyse ez-Zehebî, 1. bs., Rabat, ed-Dâru'l-Beyzâ, 1996.

Barca, İbrahim: **Es-Semhûdî ve Medine Tarihi,** Siyer Yay., İstanbul, 2016.

Baron Joseph Von Hammer, Purgstall: **Büyük Osmanlı Tarihi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996.

Basset, R.: "Ayt", **İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografi Lugati,** 5. Bs., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

Baş, Derya: "Zerrûk", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** XXXXIV, İstanbul, 2013.

Başoğlu, Tuncay: "Yûsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C.XXXXIII, İstanbul, 2013.

Bedevi, Abdurrahman: **Târîhu Tasavvufi'l-İslâmî münzü'l- Bidâye hattâ Nihâyetü'l-Karni's-Sânî,** Kuveyt, 1975.

Bilge, Mustafa L., Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Yenbu", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C. XXXXIII, İstanbul, 2013.

Brockelman, Carl: **İslâm Ulusları ve Devletleri** Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, 3. Bs., Ankara, 2018.

Câsir, Muhammed: **Müktetifât min Rıhleti'l-Ayyâşî (Mâü'l-Mevâid),** Dâru'r-Rufâî, Riyad, 1984.

Ceran, İsmail: **Fas Tarihi,** TTK Yay., Ankara, 2012.

Ceran, İsmail: **"Sa'dîler", TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXXV, İstanbul, 2008.

Cici, Recep: "Kurânî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, Ankara, C. XXVI, Ankara, 2002.

Coşkun, Menderes: "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri," **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri,** Derleyen Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul, 2001.

Cheneb, N. Ben: "Al-Ayyashi", **The Encyclopaedia of Islam,** Vol. I, Ed. by, B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Leiden, 1986.

Çavuşoğlu, Ali Hakan:	"Üchûrî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXXII, İstanbul, 2012.
Doughty, C. M:	**Travels in Arabia Deserta,** Londra, 1921.
Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî:	**İbn Battûtâ Seyahatnamesi,** Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2005.
Ebû Abdullah Siraceddin Muhammed b. Ahmed Abdülazîz b. Muhammed Kaysi İbn Melih:	**Ünüsü's-Sari ve's-Sarib min İktari'l-Megarib ila Münteha'l-amal ve'l-Mearib Seyyidi'l-eacem ve'l-Earib,** thk. Muhammed Fasi, Vizaretü'd-Devleti'l-Mükellefet bi'ş-Şuuni's-Sekafiyye ve't-Ta'limi'l-Aslî, Rabat, 1968.
Ebu'n-Nasr, Camil:	**The Tijaniyye a Sûfî Order in the Modern World,** London, 1971.
Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Hâlid b. Hammad Selavi:	**Kitâbü'l-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-Mağribi'l-Aksâ,** thk. Cafer Nasıri, Dârü'l-beyzâ, 1954.
Efrânî, Muhammed es-Sağîr:	**Nüzhetü'l Hâdî bi Ahbâri Mülûkû'l -Karni'l-hâdî,** Paris, 1888.
Enver Behnan, Şapolyo:	**Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi,** Türkiye Yay., İstanbul, 1964.
Ergin, Ali Şakir:	"Hafâcî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XV, İstanbul, 1997.
Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî:	**Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi,** Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, YKY, İstanbul, 2005.
Eyüb Sabri Paşa:	**Mir'âtü'l-Haremeyn Haremeyn Tarihi, Mir'ât-ı Mekke,** haz. Ömer Fâruk Can, F. Zehra Can, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018.
Fagur, İbrahim:	Mevkıfu Kabaili'l-Bedeviyye min Kafileti'l-Hacci'ş-Şami fi karneyni's-Sabi ve Sâmin Aşer

Miladiyeyn, **Dirasatü Mecelleti'l İlmiyye Muhakkeme,** Amman, Haziran 2002.

Faroqhi, Suraiya: **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638**), Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1995.

Gemici, Nurettin: **"Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Hz. Peygamber ve Medine"** İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, İstanbul, 2010.

Gılbert, Erik, Reynolds, Jonathan T.: **Dünya Tarihinde Kuzey Afrika (Tarihöncesinden Günümüze),** Terc. Mehmet Demirkaya, Küre Yay., İstanbul, 2016.

Gökbilgin**,** Tayyib: **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1977.

Gündüz, İrfan: **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, İstanbul, 1993.

Gürler, Mustafa: XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Mes'elesinde Cerde Başbuğluğu, **Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası; İdarî, Siyasî ve Coğrafî Yapı, Tartışmalı Milletlerarası Toplantı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Güven, Mustafa Salim: "İbn Nâsır ed-Derî", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** Ek Cilt I, İstanbul, 2016.

Haccî, Muhammed: **Cevlâtu't-Târihiyye,** Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, 1. bs., Beyrut, 1995.

Hajji, Mohamed: **Périples a travers l'Histoire**, Dar Al- Gharb Al-Islamı, Beyrouth, 1995.

Hâcî, Abdullah: **ed-Devletü's-Sâ'diyye Âliyât et-Tedavvur ve Mezâhiru't-Tedhûr,** İfrikiyye eş-Şark, Mağrib, 2013.

Harekât, İbrahim: **er-Ribâtât ve'z- Zevâyâ fî Târihi'l- Mağrib,** Rabat, ed-Dâru'l-Beyzâ, 1997.

Harekât, İbrahim: **el-Mağrib Abra't-Târih,** Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse, 2. Bs., Rabat, 1984.

Holt, P.M., Lambton, A.K.S., Lewis, B.: **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti,** Hikmet Yay., C. III, İstanbul, ty.

Hathaway, Jane: **Arap Kentleri Tarihi,** Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2008.

Hourani, Albert: **Arap Halkları Tarihi,** Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay., İstanbul, 1997.

İbn Cübeyr: **Rıhletü İbn Cübeyr,** Dâru Sâdır, Beyrut, 1980.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî: **Kitabü's-Sikât,** Dâiretü'l-Meârifi'l-İslâmiyye, Haydarabad, 1973.

İvanov, Nikolay: **Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1571),** Çev. İlyas Kemaloğlu, Rakhat Abdıeva, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

Kahraman, Abdullah: "Şebramellîsî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, 1997.

Kallek, Cengiz: "Kalyûbî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1997.

Kazvînî, Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd: **Âsârü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbâd**, Dâr Sâdır, Beyrût, t.y.

Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebîr: **Fihrisü'l fehâris ve'l- Esbât ve Mû'cemu'l Meâcim ve'l Meşîhat ve'l-Müselselât,** Beyrut, Dâru'l- Garbi'l İslâmî, ty.

Koçyiğit, Hikmet: "Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur'anî Boyutu", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Erzurum, 2011.

Kurşun, Zekeriya: **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı),** TTK Yay., Ankara, 1998.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Hicaz", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C.XVII, İstanbul, 1998.

Lahma**,** Hamdi: **"Alevî, Sa'dî ve Osmanlı Devletleri Yazışmalarına Göre Fas-İstanbul İlişkileri",** Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası:Sosyal, Siyasî ve İdarî Yapı, Milletlerarası İlmî Toplantı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

Merâkeşî, Muhammed Sağîr b. Muhammed: **Safvetun men inteşera min Ahbâri sulehâi'l-Karni'l-Hâdi A'şar**, Fes,ty.

Morsy, Mogoli: "Kuzey Afrika'da Tasavvufun Rolü," Çev. Kadir Özköse, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** c. I, S. II, Ankara, 1999, s. 151-154.

Morsy, Mogoli: **North Africa 1800-1900 a Survey the Nile Valley to the Atlantic**, Londra, 1984.

Mu'nis, Hüseyin: **Târihu'l-Mağrib,** Beyrut, 1992.

Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki Muhibbi: **Hulâsatü'l-eser fî a'yani'l-karni'l-hadi aşer,** Dâru's-Sâdır, Beyrut**.**

Müzeyyen, Muhammed: **Fas ve Bâdiyetühâ (Müsâhemetü fî Târihi'l-Mağribi's- Sâ'dî),** Rabat, 1986.

Nablusî, Abdulganî: **el-Hadaretü'l Ünsiyye fi'r Rihleti'l Kudsiyye**, Lübnan- Beyrut, 1990.

Nerval, Gérard: **Doğuda Seyahat,** çev. Selahattin Hilav, YKY., İstanbul, 2004.

Öngören, Reşat: "Tarikat", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXXX, İstanbul, 2011.

Özel, Ahmet: "Meyyâre", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIX, Ankara, 2004.

Özel, Ahmet Murat: "Şâzeliyye" **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVIII, İstanbul, 2010.

Özköse, Kadir: Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslam ve Tasavvuf, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, c.III, S. VII, Ankara, 1999, s. 157-184.

Özköse, Kadir: **Mağrib'te Tasavvuf**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları no:144, 2013.

Pellat, C.H.: "Ayt", **The Encyclopaedia of Islam,** New Edition, Ed. By; B. Lewis, CH. Pellat, J. Schacht, Vol. I, Leiden, 1986.

Raymond, André: **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri,** Çev. Ali Berktay, Türkiye Ekonomik ve toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1995.

Razûk, Muhammed: "Mevlây İsmâil", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXIX, Ankara, 2004.

Samih, Aziz: **Şimâli Afrika'da Türkler,** 1936, İstanbul.

Serrac, Ebû Nasr: **el-Lümâ -İslam Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorulara Cevaplar**, Terc. ve haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996.

Schimmel, Annemarie: **Tasavvufun Boyutları,** Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1982.

Shinar, P.: "Note on the Socio-Economic and Cultural Role of Sûfî Brotherhoods and Marabutism in the Modern Maghrib," **Proceedings of the First International Congress of Africanits**, Accra, 1962, s. 272-285.

Şâkir, Mustafa: **Mevsûatü Düveli'l-Âlemi'l-İslâmiyyi ve Ricâlihâ, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn**, Beyrut, 1993.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi: **Senûsiler ve Sultan Abdülhamid,** İstanbul, 1992.

Tok, Özen: " Osmanlı Döneminde Mağrib Hacıları ve Mısır Hac Kafilesi," **Proceedings of theInternational Congress on The Maghreb and the Western Mediterranean in the Ottoman Area,** Milletlerarası Kongre Tebliğleri, Rabat, 2009.

Touatı, Houarı: **Ortaçağda İslam ve Seyahat; Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi,** çev. Ali Berktay, YKY, 2. Bs., İstanbul, 2016.

Trimingham, Spencer J.: **The Sufi Orders in Islam,** London, 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Mekke-i Mükerreme Emirleri,** TTK. Yay., Ankara 1972.

Yıldız, Hakkı Dursun: **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yay. İstanbul, 1986.

Yılmaz, Hasan Kamil: **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Ensar Yay., 2009.

Yılmaz, Hasan Kâmil: "Ayyâşî", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C.IV, İstanbul, 1991.

Yiğit, İsmail: **Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata), Ben-i Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika,** Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.

Yiğit, İsmail: "Mahzen", **TDV. İslam Ansiklopedisi,** C. XXVII, Ankara, 2003.

Yurdagür, Metin: "Lekânî", **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, İstanbul, 2003.

Yunan Lebîb Rezzak Muhammed Müzeyyen: **Tarihu el-Alâkatü'l-Mısriyye ve'l-Mağribiyye**, Kahire, 1990.

Ziriklî, Hayruddîn: **El-Alâ'm Kamûsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-Arab ve'l-Müstarebîn ve'l-Müsteşrikın,** 15. bs., Beyrut, Dâru'l-ilm li'l-Melayîn, 2002.

Ziadeh, Nicola A.: **Sanusiyah: a Study of a Revivalist Movement in Islam,** London, 1958.

EKLER

EK 1: **Ayyâşî'nin Kâbe Tasviri**

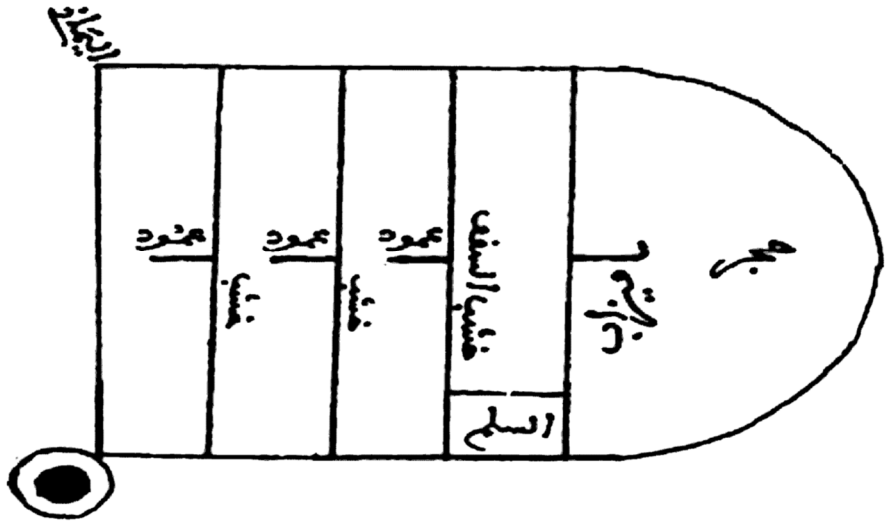

1

[1] Resimde perspektif anlayışının henüz gelişmediği anlaşılan Ayyâşî'nin gözünden Kâbe tasviri, el-Ayyâşî, **er-Rıhletü'l-Ayyâşiyye,** C. I, s. 323.